

मुळजी जेठा महाविद्यालय, जळगाव

NAAC Accredited 'A' Grade

अजिंठा

नियतकालिक २००३-०४

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद्

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

An Autonomous Institution of the University Grants Commission

Certificate of Accreditation

The Executive Committee of the
National Assessment and Accreditation Council
on the recommendation of the duly appointed
Peer Team is pleased to declare the

K.C.E. Society's
Kooljee Jaittha College
Jalgaon, affiliated to North Maharashtra University, Maharashtra as

Accredited

at the **A** level.

Date: January 08, 2004

Unacad
Director

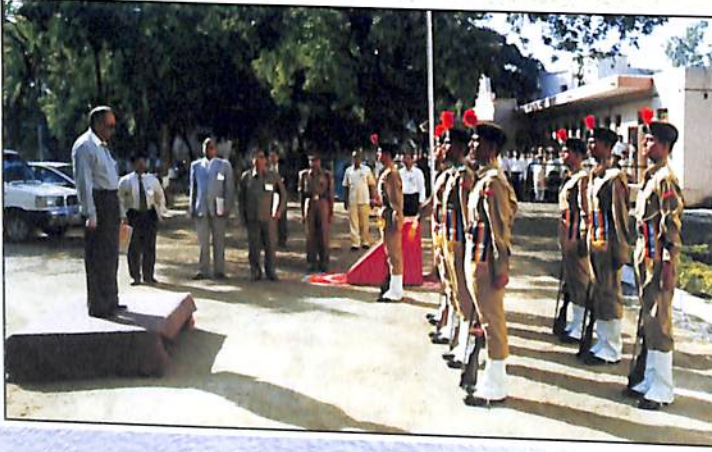
This certification is valid for a period of Five years with effect from January 08, 2004
An institutional score (%) in the range of 55-60 denotes C grade, 60-65 -C grade, 65-70 C+ grade,
70-75 B grade, 75-80 B+ grade, 80-85 B++ grade, 85-90 A grade, 90-95 A+ grade, 95-100 A++ grade
(upper limits exclusive)

अज्ञिठा
2003-2004

नॅक कमिटीतर्फे 'अ' श्रेणी नामांकित सर्टिफिकेट
प्राचार्य ए. जी. राव सरांकडे सुपूर्त करतांना नॅक कमिटी अध्यक्ष श्री. ए. एम. पठाण,
सोबत नॅक समितीचे समन्वयक उपप्राचार्य डॉ. एस. एस. राणे
व नॅक कमिटीचे सदस्य डॉ. बाशा मोईद्दीन, श्री. पी. सी. उपाध्याय, श्री. बी. आर. मंजुनाथ

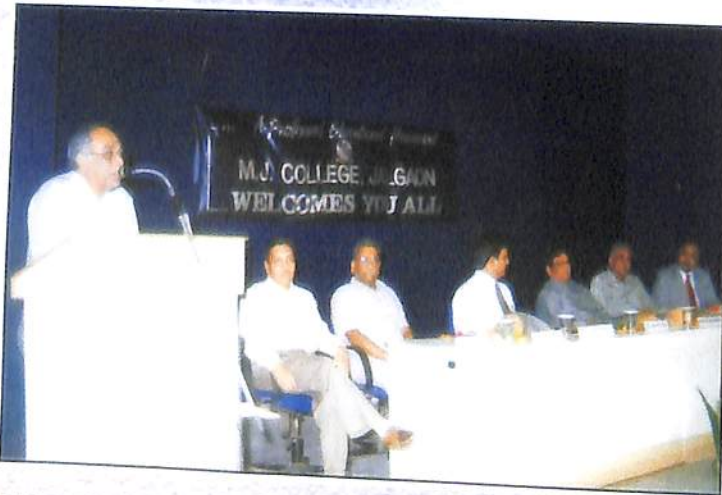
अज्ञिठा
2003-2004

नेक कमिटीला
मानवंदना देतांना
एन.सी.सी. कॅडेट

नेक कमिटीसमोर
प्रेझेंटेशन करतांना
समन्वयक
उपप्राचार्य डॉ. एस. एस. राणे

उपस्थितांना संबोधित
करतांना नेक कमिटीचे
अध्यक्ष श्री. ए. एम. पठाण,
व मान्यवर

अज्ञिठा

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद
विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान
NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL
An Autonomous Institution of the University Grants Commission

प्रो. वी. एस. प्रसाद
निदेशक
Prof. V. S. Prasad
Director

Decennial Year
2002 - 2003

Year of Rededication for
Quality and Excellence

NAAC/A&A/outcome/2003/90715

December 03, 2003

The Principal
K.C.E. Society's Mooljee Jaitha College
Jalgaon - 425 002
Maharashtra

Dear Principal,

I am glad to inform you that the outcome of the Assessment and Accreditation exercise of your institution has been processed by NAAC on 01/12/2003 and your institution has been Accredited for a period of five years with A Grade (institutional score between 85 to 90%). The certificate of accreditation with the grade, criterion-wise scores and total scores will be sent to you shortly. I am sure the detailed draft report given to you already by the peer team will enable the institution to initiate further quality enhancement strategies.

With best regards,

Yours sincerely,

(V.S. Prasad)

अज्ञिंठा

राष्ट्रीय मूल्यांकन एवं प्रत्यायन परिषद
विश्वविद्यालय अनुदान आयोग का स्वायत्त संस्थान
NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL
An Autonomous Institution of the University Grants Commission

डॉ. एम. एस. श्यामसुंदर

सह-सल्लागार

Dr. M. S. Shyamsundar

Deputy Advisor

Decennial Year
2002 - 2003

Year of Rededication for
Quality and Excellence

NAAC/MMS/Cert_A&A/2004/54

22nd January, 2004

The Principal

K.C.E. Society's Mooljee Jaitha College

Jalgaon - 425 002

Maharashtra

Dear Sir / Madam

As directed by the Director, NAAC, I am herewith enclosing the Certificate of Accreditation of your Institution. We wish the Institution all success in its efforts to become a lead Quality Institution of Higher Learning.

With warm regards,

Yours sincerely,

(M.S. Shyamsundar)

अज्ञिंठा

नॅक समितीची महाविद्यालयास भेट...!

प्रा.डॉ. सुभाष राणे
उपप्राचार्य, मु.जे.महाविद्यालय
समन्वयक, नॅक सुकाणू समिती

विद्येविना मती गेली... असं सांगून शिक्षणाचं आणि मानवाच्या अस्तित्वाचं समीकरण मांडणारे म. फुले आणि अन्य समाजसुधारकांनी आधुनिक शिक्षणाची कास धरली. आधुनिक शिक्षणाची गंगा संपूर्ण भारतातल्या खेडोपाडी पोहोचली. उच्चशिक्षण देणारी हजारो महाविद्यालये सुरु झाली. या ज्ञानप्रसारामुळे साक्षर आणि सुशिक्षित समाज निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्याकडे आपली वाटचाल सुरु झाली. पण या गौरवास्पद वाटचालीत कळत-नकळत शिक्षणाच्या दर्जाकडे दुर्लक्ष झाले.

स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचा एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंत फायदा झाला. मात्र १९९० नंतर जागतिकीकरणाचे वारे भारतातही जोमाने वाहू लागले. या वातावरणात गुणवत्तेला अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले. गुणवत्ता असणाऱ्यालाच या जागतिक स्पर्धेत टिकता येईल ही वस्तुस्थिती समाजाने स्वीकारली. समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात गुणवत्तेचा आग्रह धरला जाऊ लागला. शिक्षणासारखे क्षेत्र तर मनुष्यबळ विकासाशी संबंधित असल्यामुळे शिक्षकांनी, शिक्षणसंस्थांनी आपली गुणवत्ता वाढवावी असा आग्रह विशेषकरून धरला गेला. या गुणवत्तावृद्धीसाठी विद्यापीठ अनुदान आयोगाने (यु.जी.सी.) NAAC (National Assessment and Accreditation Council) या नावाची

विशेष संस्था बंगळूर येथे स्थापन केली. या संस्थेकडून भारतातील सर्व महाविद्यालयांनी मूल्यांकन आणि मानांकन करून घ्यावे यासाठी यू.जी.सी. ने विशेष प्रयत्न केले.

आपले मु. जे. महाविद्यालय शैक्षणिक सोयीसुविधांचा आणि गुणवत्तेच्या दृष्टीने उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठातील प्रथम क्रमांकाचे महाविद्यालय आहे असं आपण म्हणत होतो आणि या भागातील लोकही म्हणत. या म्हणण्याला पुष्टी देण्याच्या दृष्टीने नॅक मूल्यांकन महत्वाचे ठरले. आपल्या महाविद्यालयाने या परिसरातील महाविद्यालयामध्ये प्रथम स्थान तर मिळवलेच पण 'अ' मानांकित अशा भारतातील मोजक्याच महाविद्यालयांमध्ये मु. जे. महाविद्यालयाची नोंद झाली.

'अ' मानांकनाचे ध्येय ठरवूनच आपण नॅक च्या तयारीला लागलो. कोणत्याही स्पर्धेला सामोरे जातांना आत्मपरिक्षण करणे गरजेचे असते. ही तयारी करतांना आपली सबलता अधिकाधिक कशी वाढेल आणि मर्यादांवर कशी मात करता येईल याचा विचार करून आपण काही टप्पे निश्चित केले.

सर्वप्रथम आत्मपरिक्षण करून भविष्यातली वाटचाल ठरवण्यासाठी महाविद्यालयातील काही प्राध्यापकांची सूकाणू समिती निश्चित केली. या समितीमध्ये मा. प्राचार्य श्री. अनिल राव, उपप्राचार्य श्री. शरच्चंद्र चापेकर, श्री. ए. पी. चौधरी, श्रीमती यु.

एस. मानुधने, डॉ. सौ. गौरी राणे, डॉ. किसन पाटील, श्री. आर. एस. भागडीकर, श्री. सं. ना. भारवे, श्री. राजेश बागुल यांचा समावेश होता. या समितीने भरपूर मेहनत करून, अनेकांशी चर्चा करून महाविद्यालयाची समग्र माहिती देणारा स्वयं अध्ययन अहवाल (Self Study Report) तयार केला. हा अहवाल नॅकच्या बंगळूर कार्यालयाला पाठवला आणि त्यानंतर नॅकची समिती व भेटीचे दिनांक निश्चित झाले. त्यानुसार आपल्या महाविद्यालयाची पाहणी करणारी समिती निश्चित झाली. धारवाड विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु डॉ. ए. एम. पठाण हे समितीचे प्रमुख होते. श्रीकृष्णदेवराय विद्यापीठ, अनंतपूर (आंध्रप्रदेश) चे कुलगुरु, डॉ. वाशा मोईद्दिन, आर्ट्स, कॉमर्स कॉलेज, सावली (गुजराथ) चे प्राचार्य श्री. पी. सी. उपाध्याय आणि नॅक चे समन्वयक श्री. बी. आर. मंजुनाथ हे या समितीचे सदस्य होते. या समितीने दि. १६, १७, १८ ऑक्टोबर २००३ रोजी आपल्या महाविद्यालयाला भेट देण्याचे निश्चित केले.

भेटीचे दिनांक निश्चित झाल्यानंतर नॅकच्या तयारीला वेग आला. नॅक समितीसमोर सादरीकरणाचा सराव होण्यासाठी तीन वेळेस वेगवेगळ्या महाविद्यालयातील तज्ञांच्या समित्याही महाविद्यालयात आल्या. त्यांनी या सादरीकरणासंबंधी अन्य विषयासंबंधीच्या उपयुक्त सूचना केल्या.

आपल्या महाविद्यालयात केवळ अध्ययन व अध्यापन एवढेच चालत नाही तर संशोधनावरही भर देण्यात येतो. आपल्याकडील अनेक प्राध्यापक एम. फील./ पी. एच. डी. झालेले असून अनेकांनी छोटे मोठे संशोधन प्रकल्प पूर्ण केले आहेत. त्यासाठी यु.जी.सी. कडून अनुदानही मिळाले आहे. नॅक प्रक्रियेच्या दृष्टीने

हा मुद्दा महत्वाचा होता.

क्रीडाक्षेत्र, सांस्कृतिक क्षेत्र यामध्येदेखील आपले महाविद्यालय आघाडीवर असते. महाविद्यालयाचा अनेक सामाजिक उपक्रमांमध्ये महत्वाचा सहभाग असतो. महाविद्यालयातील अनेक प्राध्यापक, सामाजिक क्षेत्रातही सक्रिय आहेत. विद्यापीठाच्या अभ्यास मंडळांमध्ये नानाविध समित्यांमध्ये महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचा लक्षणीय आणि सक्रिय सहभाग असतो. महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी अनेकविध क्षेत्रांमध्ये आपापले कर्तृत्व गाजवत आहेत. महाविद्यालयात सुरु असणारी गरीब विद्यार्थ्यांसाठीची 'कमवा आणि शिका योजना', रा. से. योजनेच्या माध्यमातून चालवले जाणारे ग्रामविकासाचे, पर्यावरण प्रबोधनाचे प्रयत्न; विद्यार्थ्यांच्या समग्र व्यक्तिमत्व विकासासाठी राबवले जाणारे शिक्षणोत्तर व शैक्षणिक उपक्रम; पुस्तकनिर्मितीमध्ये प्राध्यापकांचे नियमित योगदान; लाखो पुस्तके असणारे समृद्ध ग्रंथालय; विद्यार्थी आणि विद्यार्थिनींसाठी असणारे सुसज्ज वसतिगृह या आपल्या सबळ गोष्टी ठरल्या.

या समितीने महाविद्यालयाने पाठवलेल्या स्वयं अध्ययनाचा अहवालाचा सखोल अभ्यास केला होता. या अहवालातील माहिती आणि प्रत्येक विषयाच्या विभागाने केलेले प्रत्यक्ष सादरीकरण, प्रत्येक विभागातील प्राध्यापकांशी केलेली चर्चा यातून नॅक समितीला महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक गुणवत्तेचे प्रत्यंतर आले. त्याचप्रमाणे प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचारी, माजी व आजी विद्यार्थी, पालक यांच्याशी झालेल्या चर्चेमधून महाविद्यालयाचे एकजीव स्वरूपही दिसून आले. नॅक समितीचे महाविद्यालयात आगमन झाल्यावर प्रांगणामध्ये

राष्ट्रीय छात्रसेनेचे जवानांनी दिलेली मानवंदना अतिशय प्रभावी ठरली. त्या प्रसंगी महाविद्यालयात उपस्थित असणारे विद्यार्थी, प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचारी या सर्वांच्या मनात निर्माण झालेला जोश तीनही दिवस कायम राहिला. एकदिलाने आणि 'अ' श्रेणी मिळवायचीच या ध्येयाने झपाटून सर्व संबंधितांनी नॅक समोर आपले सादरीकरण केले. प्राचार्यांनी केलेले सादरीकरण महाविद्यालयाच्या सर्व सदस्यांवर विश्वास दर्शविणारे होते. आणि महाविद्यालयाच्या भेटीमध्ये हा विश्वास सार्थ आहे याची जाणीव नॅक समिती सदस्यांना झाली. या समितीने आपल्या अहवालात या ध्येयप्रेरीत प्रयत्नांची दखल घेतली. समारोपाच्या सभेत समितीचे एक सदस्य डॉ. वाशा मोईद्दिन यांनी खुल्या दिलाने महाविद्यालयाची मुक्त प्रशंसा केली. समितीने महाविद्यालयाचे प्राचार्य व अन्य सदस्य यांना पुरेपूर शैक्षणिक स्वायत्तता आणि अनेक चांगल्या गोष्टींना भरघोस पाठिंबा दिल्याबद्दल महाविद्यालयाच्या व्यवस्थापनेचेही अभिनंदन केले आणि आपल्या महाविद्यालयाला १०० पैकी ८६ गुण बहाल करून 'अ' श्रेणी दिली.

'अ' श्रेणी मिळविणारे, भारतातील मोजक्या महाविद्यालयांपैकी एक असणारे आणि उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ क्षेत्रातील एकमेव ठरलेले मूळजी जेठा महाविद्यालय असा आपला लौकीक झाला असला तरी या 'अ' श्रेणी मुळे आपण हुरळून जाणार नाही. यापुढेही गुणवत्ता वाढीसाठी प्रयत्न चालूच ठेवून, काळानुरूप नवे-नवे अभ्यासक्रम सुरु करून, नानाविध उपक्रम राबवून नॅकच्या पुढील भेटीच्या वेळेस अजून चांगले मानांकन मिळविण्याचा प्रयत्न आपल्याला करायचा आहे. या प्रयत्नांमध्ये सर्व विद्यार्थी, पालक, माजी विद्यार्थी, शिक्षकेतर कर्मचारी, प्राध्यापक वर्ग यांनी आजपर्यंत दाखविलेली समूह भावना मोलाची ठरणार आहे. तसेच व्यवस्थापनाकडून आपल्याला नेहमीच मिळणारी शैक्षणिक स्वायत्तता आपल्याला प्रोत्साहित करणारी असेल. म्हणूनच नवनव्या क्षितिजांकडे आपल्या महाविद्यालयाला झेप घेता येते आणि म्हणूनच 'अ' मानांकन मिळाल्याच्या आनंदात मग्न न राहता; यापुढे अधिक चांगली श्रेणी मिळविण्याचा संकल्प या निमित्ताने आपण केला आहे.

□□□□□

मु. जे. महाविद्यालय, जळगाव.

अजिंठा

नियतकालिक २००३-०४

संपादक मंडळ

प्राचार्य	-	प्रा. ए. जी. राव
उपप्राचार्य	-	प्रा. एम. डी. बोंडे
उपप्राचार्य	-	प्रा.डॉ. एस. एस. राणे
उपप्राचार्य	-	प्रा. एस. एम. छापेकर
उपप्राचार्य	-	प्रा. एस. एम. रडे
चेअरमन	-	प्रा.डॉ.सौ. एस. टी. बिराजदार
सदस्य	-	प्रा.डॉ.सौ. एम. एम. जावळे
सदस्य	-	प्रा.सौ. एस. पी. चौधरी
सदस्य	-	प्रा.सौ. प्रज्ञा राणे
सदस्य	-	प्रा.सौ. सुजाता देशपांडे
सदस्य	-	प्रा. सौ. रेखा मुजुमदार
सदस्य	-	प्रा. ए. पी. चौधरी
सदस्य	-	प्रा.डॉ. के. एम. पाटील
सदस्य	-	प्रा. पी. बी. चौधरी
सदस्य	-	प्रा. एन. डी. चौधरी
सदस्य	-	प्रा. सुरेश तायडे
सदस्य	-	प्रा.डॉ. जी. एस. चौधरी

अंतरंग.....

- ◆ संपादकीय
- ◆ प्राचार्यांचे मनोगत
- ◆ मराठी विभाग
- ◆ हिंदी विभाग
- ◆ इंग्रजी विभाग
- ◆ संस्कृत विभाग
- ◆ महाविद्यालयीन वार्ता

भावपूर्ण निरोप

हार्दिक अभिनंदन

कनिष्ठ महाविद्यालय अहवाल

वरिष्ठ महाविद्यालय अहवाल

उज्वल यशाची परंपरा

विविध परिक्षांचे निकाल

विविध शिष्यवृत्ती आणि पारितोषिके प्राप्त विद्यार्थी

प्राध्यापकांचे विशेष कार्य

सदर नियतकालिकातील मते व विचार प्रत्येक लेखकाचे व्यक्तिगत असून प्रकाशक, महाविद्यालय अथवा संस्था त्यांचेशी सहमत असतीलच असे नाही.

संपादकीय.....

प्रा.डॉ.सौ. विराजदार एस. टी.

विद्यार्थी मित्र मैत्रिणींनो,

२००३ ते २००४ या वर्षीचा नियतकालीकेचा “साधन संधारण” (Resource Conservation) हा पर्यावरणाशी संबंधीत विषेशांक सहर्ष सादर करित आहोत.

जगभरात पर्यावरणाचा विषय अनेक अंगाने चर्चिला जात आहे. दुर्मिळ साधन-संपत्तीच्या अमर्याद वापराने निर्माण झालेल्या अनेक प्रश्नांना गंभीर स्वरूप प्राप्त झालेले आहे. जगभरात जलप्रदूषण, वायू प्रदूषण, ध्वनी प्रदूषण असे अनेक प्रश्न प्रत्येक देशांची चिंतेची बाव आहे, म्हणूनच या प्रश्नांची सोडवणूक आणि त्यावरील उपाययोजना देशांच्या धोरणातील अग्रक्रमीचे उद्दिष्ट ठरत आहेत. याचा परिणाम म्हणजे भारतातही १८ डिसेंबर २००३ मध्ये सुप्रीम कोर्टाच्या आदेशानुसार पर्यावरण शिक्षणासाठी अभ्यासक्रम घोषित करण्यात आलेला आहे. या पर्यावरणाच्या शिक्षणासाठी राष्ट्रीय धोरणात पुढील सुत्र आहेत.

‘Learning about environment

Learning through environment

Learning for environment’

या शिक्षणासाठी अहमदाबाद, चेन्नई, अलमोरा येथील मान्यवर संस्था या योजनेअंतर्गत कार्यरत आहेत.

अशा अतिशय निकडीच्या व ज्वलंत प्रश्नांवरील विचार प्रक्रिया विद्यार्थी वर्तुळात सुरू ठेवणे व त्यांच्यात वैचारिक जागृती निर्माण करणे हा प्रमुख हेतू या विषेशांकाचा आहे.

या अंकात विद्यार्थी-विद्यार्थीनींनी आपले लेख व कविता सादर करतांना पर्यावरण प्रदूषण आणि त्यावरील उपाययोजना (Environmental Science and Environmental Technology) अशा दोन्ही बाजूंचा सांगोपांक विचार केलेला आहे. एवढेच नव्हे तर जळगांव शहरातील काही ठराविक संस्थांनी शहराच्या पर्यावरण संवर्धनाच्या बाबत जी कार्ये केलेली आहेत त्याचाही थोडक्यात आढावा लेखन कर्त्यांनी घेतलेला आहे.

अंकाच्या अंतर्गत लेखांबरोबर काही महत्वाच्या कार्यक्रमांची क्षणचित्रे, वर्षभर कार्यरत असणाऱ्या विविध समित्यांचे फोटो, कॉलेजचा शैक्षणिक मानदंड उंचावणाऱ्या गुणवत्ता यादीतील विद्यार्थ्यांचे फोटो, नांवे अभ्यासक्रमा व्यतिरिक्त एन.सी.सी., एन.एस.एस. सांस्कृतिक कार्यक्रम इत्यादी मध्ये उत्फुर्त पणे सहभागी होणारे व यशस्वी झालेले विद्यार्थी यांचीही दखल घेतलेली आहे.

या अंकाच्या जडणघडणीला मु.जे. महाविद्यालयाचे संपादक मंडळातील सर्व सदस्यांचे वेळोवेळी सहकार्य लाभल्याने हा अंक सादर होत आहे.

धन्यवाद !

प्राचार्यांचे मनोगत....

अनिल राव

अजिंठा नियतकालिकाचा हा अंक आपल्या हाती देतांना मनस्वी आनंद होत आहे.

मित्रांनो ! बंगलोर येथील NAAC मार्फत आपल्या महाविद्यालयाच्या मूल्यमापनासाठी नियुक्त तज्ज्ञांच्या समितीने आपल्या महाविद्यालयाला दिनांक १६, १७ व १८ ऑक्टोबर, २००३ या कालावधीत भेट देऊन आपल्या महाविद्यालयाची अत्यंत बारकाईने पाहणी केली. समितीचे अध्यक्ष डॉ. ए.एम. पठाण (Retired Vice-Chancellor, Karnataka University, Karnataka) सदस्य डॉ. मोहम्मद बाशा मोईद्दीन (Rector & Professor of Dept. of Zoology, Krishnadeoray University, Anantpur, Andhra Pradesh) व डॉ. पी.सी. उपाध्याय (Principal, B.K.Patel Arts & Smt. L.M. Patel Com. College, Savli, Baroda, Gujraht) तसेच समन्वयक डॉ. मंजुनाथ या सर्वांनी महाविद्यालयीन कामकाजाचे परिनिरीक्षण करून आणि महाविद्यालयातील विद्यार्थी, प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचारी, महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी, महाविद्यालयाच्या व्यवस्थापन मंडळाचे सदस्य यांचेशी संवाद साधून प्राप्त झालेल्या माहितीच्या आधारे समितीचा जो अहवाल NAAC ला सादर केला त्या आधारे आपल्या महाविद्यालयास 'A' Grade प्राप्त झाल्याचे आपणा सर्वांना विदित आहेच. आपणा सर्वांचे सहकार्य आणि महाविद्यालयातील कामकाजाचे संदर्भात आपण आम्हाला देत असलेल्या

उत्स्फूर्त प्रतिसादाचा हा परिणाम आहे. त्याबद्दल मी आपणा सर्वांचे मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. देशात NAAC द्वारा 'A' Grade प्रमाणित जी मोजकी महाविद्यालये आहेत त्यांच्या यादीत आता आपल्या महाविद्यालयाचा समावेश झाला आहे. ही बाब आपल्या मानाची आणि अभिमानाचीही ठरावी. मित्रांनो, यामुळे आपल्यावरची जबाबदारी अधिक वाढली आहे. प्राप्त झालेली श्रेणी टिकविण्याचा आणि पुढील पाच वर्षांनी ज्यावेळी महाविद्यालयाच्या गुणवत्तेचे पुनर्मूल्यांकन केलं जाईल त्यावेळी यापेक्षा वरची श्रेणी मिळविण्यासाठी अधिक वेगाने, इष्ट दिशेने आणि सातत्यपूर्ण प्रयत्न करण्याची जिद्द आपणांस ठेवावी लागेल. आपण त्यासाठी स्वतःची सिध्दता ठेवाल अशी मला खात्री वाटते. खान्देश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटी संचालित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, जळगाव आणि विधि महाविद्यालय, जळगाव यांनाही NAAC कडून B++ ही श्रेणी प्राप्त झाली आहे. हे नमूद करतांना विशेष आनंद वाटतो.

१९४५ साली स्थापन झालेल्या आपल्या महाविद्यालयाने उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात आपली एक आगळी आणि वेगळी प्रतिमा निर्माण केली आहे. शिक्षणक्षेत्रात प्रगतीचे आणि यशाचे उदांचांक प्रस्थापित केले आहेत. एवढेच नव्हे तर सतत प्रयोगशील राहून उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात नवे प्रवाह आणि परंपरा निर्माण केल्या आहे. सुरुवातीपासूनच अत्यंत व्यासंगी आणि दूरदृष्टी लाभलेल्या प्राचार्यांची व ख्यातनाम

प्राध्यापकांची व संस्थाचालकांची थोर परंपरा आपल्या महाविद्यालयाला लाभली. सुदैवाने आजही ती टिकून आहे. या महाविद्यालयातून बाहेर पडलेले माजी विद्यार्थी आज देशात आणि परदेशात जबाबदारीची पदे भूषवित आहेत आणि आपले व या महाविद्यालयाचे स्थान उज्ज्वल करित आहेत. महाविद्यालयाची कीर्तिध्वजा उंचावित आहेत. असे विद्यार्थी हेच महाविद्यालयाची खरी संपदा. आपण सारेच त्यादृष्टीने खूप भाग्यवान आहोत.

खानदेश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटी ही संस्था म्हणजे एक प्रगल्भ शैक्षणिक चळवळ ! या संस्थेने चालविलेले आपले महाविद्यालय म्हणजे शिक्षणाचे एक चालते बोलते व्यासपीठ आहे. सन २००४-०५ हे आपल्या महाविद्यालयाचे हीरक महोत्सवी वर्ष म्हणून साजरे केले जाईल. या निमित्ताने काही नवे संकल्प, नवे प्रयोग आणि नवे उपक्रम आपण हाती घेणार आहोत. विद्यार्थीकेंद्री अध्यापनासाठी सदैव झटणारे, ज्ञाननिष्ठा आणि समाजनिष्ठा यांचे भान राखून नवनवे शैक्षणिक आदर्श निर्माण करणारे महाविद्यालय यादृष्टीने विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अनेक बदल आपण स्वीकारले आहेत. विद्यार्थ्यांसाठी प्रशस्त ग्रंथालय, दिवसातून १४ तास सुरु असणारे वाचनकक्ष, बाहेरून शिक्षणासाठी येथे येणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी आणि विद्यार्थीनींसाठी सुसज्ज आणि सर्व सोयींनी युक्त असलेली वसतीगृहे, परप्रांतीय विद्यार्थ्यांना देखील जेथे घरपण लाभते अशी निवास व्यवस्था, नव्याने साकारलेले मल्टिस्टेशन जिम आणि ऑडिटोरियम अन् अद्ययावत सोयी सुविधांनी सुसज्ज असलेल्या आपल्या प्रयोगशाळा, स्पर्धापरिक्षा मार्गदर्शन, नोकरी व व्यवसाय मार्गदर्शन,

मानसशास्त्रीय समुपदेशनाची सुविधा, सी.ए., एम.वी.ए., नेट/सेट आणि अन्य स्पर्धा परिक्षांसाठी मार्गदर्शन, अभ्यासात मागे पडणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष वर्ग अशा विविध सुविधा आपल्या महाविद्यालयात उपलब्ध आहे. आजच्या माहिती तंत्रज्ञान युगाची गरज ओळखून आपण विद्यार्थ्यांसाठी Internet सुविधा देखील उपलब्ध करून दिली आहे. आपण मनात आणलं तर या साऱ्या सुविधांचा पुरेपूर लाभ घेऊ शकाल आणि स्वतःची सर्वांगीण प्रगती साधू शकाल. या वाटचालीचा पुढील टप्पा म्हणून Virtual Class Room आय.आय.टी., मुंबईचे अभ्यासकेंद्र आणि F.M. Band रेडीओ केंद्र या उपक्रमांचा पाठपुरावा आपण करित आहोत.

‘प्रयत्न करा वाट पहा म्हणजे प्रकाश दिसेल’ या सत्यावर श्रद्धा बाळगून त्यानुसार सदैव प्रयत्नशील राहण्याची मानसिकता आपण विकसित करायला हवी. जगाबरोबर रहायचं असेल तर समोर येणाऱ्या परिस्थितीचा स्वीकार करून या परिस्थितीतील आव्हाने आणि संधी यांचे विश्लेषण करण्याचे सामर्थ्य वाढवायला हवे. ‘आव्हानांना सामोरं जाण्यानं सामर्थ्य देतं, परिस्थितीकडे सकारात्मक दृष्टीने बघण्याची क्षमता देतं आणि संधीचा शोध घेऊन त्यांचा स्वतःच्या विकासासाठी उपयोग करवून घेण्याची दृष्टी देतं ते खरं शिक्षण !’ असं शिक्षण हेच जगाचं एकमेव आशास्थान मानल जातं ! ह्याची जाण ठेवून महाविद्यालयातून दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाचा हा नंदादीप प्रज्वलित राखण्यासाठी आपआपल्या परीने प्रयत्नशील राहण्याचा संकल्प करू या !

माजी विद्यार्थी मेळाव्याचे उद्घाटन करतांना मा.आर.एस. माळी, कुलगुरु उ.म.वि., जळगांव

माजी विद्यार्थी मेळाव्यास उपस्थित माजी विद्यार्थी व विद्यार्थीनी

वर्क कल्चर इन लायब्ररीच्या उद्घाटन प्रसंगी दिप प्रज्वलन डॉ. एस. आर. चिरमाडे

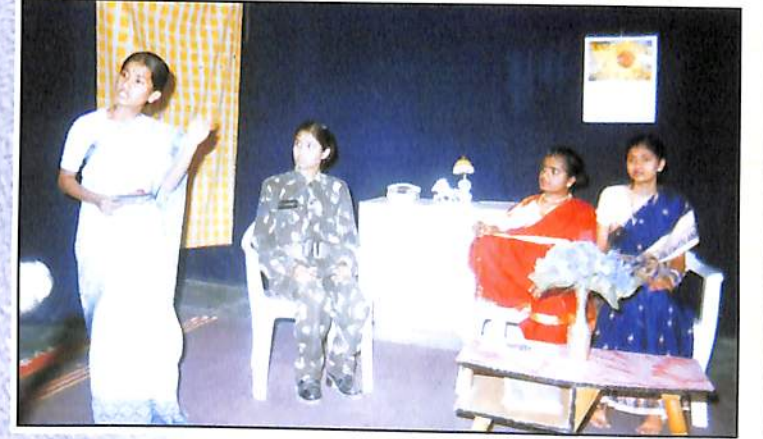

वरिष्ठ महाविद्यालय
युवती सभेतर्फे गिफ्ट रॅपींग
शिबीरातील एक प्रात्यक्षिक

टॅलेंट सर्च एक्झामिनेशन इन
केमिस्ट्री या उपक्रमाप्रसंगी
कुलगुरु मा. डॉ. माळी

संस्कृत नाटक प्रथम क्रमांक

वरिष्ठ महाविद्यालय
प्राध्यापक प्रबोधिनीचे उद्घाटन
प्रसंगी उपस्थित प्रमुख पाहुणे
डॉ. जयंत जहागिरदार

स्टाफ अकॅडमी तर्फे
मनोरंजनाचा कार्यक्रम

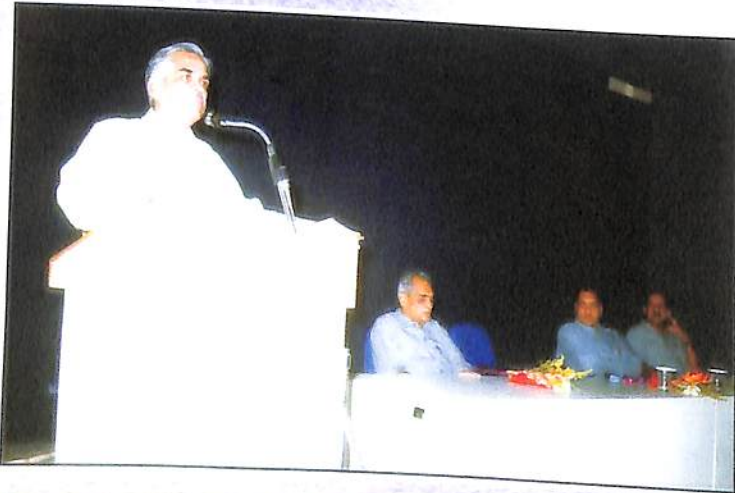

युवती सभेच्या कार्यक्रम प्रसंगी
डॉ. चंद्रिका देसाई (स्त्री रोगतज्ञ)
यांच्या समवेत अनोपचारीक गप्पा
प्राचार्य ए.जी. राव

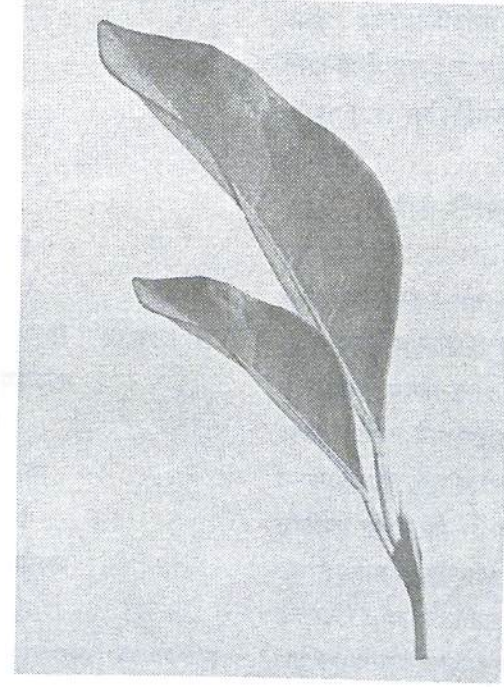

आंतरराष्ट्रीय वित्तीय
घडामोडींवर चर्चा
करतांना वक्ते
श्री.मुकुंद डोंगरे

स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन
प्रसंगी संबोधित करतांना
प्रा.श्री. प्रवीण चव्हाण
संचालक, युनिक अॅकेडमि,
पुणे

कॅनकून परिषदे विषयी बोलतांना
प्राचार्य अनिरुध्द देशपांडे,
बी.एम.सी. कॉलेज, पुणे

मराठी विभाग

मी पर्यावरणाचा सोबती

शैलेश रमेश राणे
एम.ए.अर्थशास्त्र (प्रथम वर्ष)

खाली धरती थरथरते
वर आभाळ गडगडते
अवती भवती प्रदूषणाचे
वादळ वारे भिरभिरते ॥ धृ ॥
चिमणी धूर ओकते
आकाशाला वेढती रे
मानवनिर्मित संकटे
तोंड वासुनी बसती रे ।
पर्यावरण प्रदूषण हे
घंटा मृत्यूची वाजविते ॥ १ ॥
पर्यावरण म्हणजे काय ?
पर्यावरण ! पर्यावरण !! पर्यावरण !!!
खनिज, तेल, दगडी कोळसा
भकास खाणी होती रे
पुननिर्मिती न घडे तयांची
ते प्रश्न उदयाचे बनती रे
असे नैसर्गिक वा सांस्कृतिक
पर्यावरण हे नासविते ॥ २ ॥

‘पर्यावरण वाचवा, सांभाळ करा’ हा जयघोष आपण सतत ऐकत आहोत. आज प्रदूषणाचा प्रश्न समग्र मानव जातीला भेडसावत आहे. हे प्रदूषण तरी एक प्रकारचे आहे का ? हवा, पाणी, अन्न यातील प्रदूषणे तर सर्वसामान्यांना माहीत असलेली नित्याची प्रदूषणे आहेत. पण याशिवाय ध्वनी, नदया, समुद्र, प्रकाश यातील प्रदूषणे रोजच आपले जीवन धोक्यात आणत आहेत. आपल्या भोवताली असणारे पर्यावरण त्यापासून कसे बाजूला ठेवायचे किंवा तसा प्रयत्न तरी कसा करायचा हे

या लेखातून सांगितलेले आहे.

■ सजीवांच्या मूलभूत गरजा :-

अन्न, वस्त्र व निवारा या मानवाच्या गरजा आहेत. इतर सजीवांना वस्त्रांची गरज नसली तरी अन्न व निवान्याची जरूरी त्यांनाही आहेच. या मूलभूत गरजांसाठी आपल्याला सर्वस्वीपणे निसर्गावरच अवलंबून राहावे लागते.

‘जीवो जीवस्य जीवनम्’ या न्यायाने एक जीव दुसऱ्या जीवावरच अवलंबून असतो आणि आपली अन्नाची गरज पूर्ण करित असतो हा निसर्ग नियम आहे. जसे आपण अन्नासाठी वनस्पती या सजीवांवर अवलंबून असतो, तर मांसाहारी प्राणी इतर प्राण्यांवर अवलंबून राहतात. अन्नाप्रमाणेच निवान्यासाठी सुध्दा आपण पूर्वीपासून वनस्पतींचाच उपयोग केलेला आहे. पूर्वी मानव झाडाच्या ढोलीत राहत होता. कालानुरूप त्यांनी ढोलीतील वसतिस्थान झाडांच्याच आधारांनी झोपड्या व घरे यात बदलले. आजही अनेक हिंस्र प्राणी झाडांच्या ढोलीत आणि गुहांमध्ये राहत आहे.

वस्त्रांच्या बाबतीतही अलीकडील कृत्रिम धाग्यांची ५० वर्षे सोडली तर मानव प्राणी वल्कले, कापूस, सुती धागे यावरच अवलंबून आहे. म्हणजेच मूलभूत गरजा सुध्दा दुसऱ्या जीवावरच भागवू पाहत आहेत.

■ पर्यावरणाचा अर्थ :-

आपल्या सभोवतालचा, चराचर सृष्टींनी व्यापून टाकलेला जो भाग आहे त्यालाच पर्यावरण असे म्हणतात.

'चराचर' या शब्दामध्ये सजीव आणि निर्जीव गोष्टींची कल्पना स्पष्ट होते. 'पिंडी ते ब्रम्हांडी' या न्यायाने आपण आपल्या शरीरात जे अनुभवतो तेच पर्यावरणामध्ये दिसून येते. यासाठी आपले शरीर, मन आणि आजूबाजूची परिस्थिती यांची 'तार जुळणे' आवश्यक आहे. यामध्ये निसर्ग व आपण यापैकी कोणीही थोडीशी जरी विसंगती निर्माण केली तर संतुलन बिघडते. यालाच प्रदूषण किंवा दूषित परिसर असे म्हणतात.

■ पर्यावरणाचे प्रकार :-

१) प्राकृतिक पर्यावरण :-

आपण जे आजूबाजूला पाहू शकतो व अनुभवू शकतो त्याला प्राकृतिक पर्यावरण असे म्हणतात.

२) नैतिक पर्यावरण :-

आपण आजूबाजूला जे पाहू शकत नाही पण त्यांचे परिणाम मात्र आपल्याला भोगावे लागतात अशा पर्यावरणाला नैतिक पर्यावरण म्हणतात.

असंतुलन :-

निसर्ग आणि मानव जोपर्यंत सामोपचाराने हातात हात घालून एकमेकांना मदत करतात, तोपर्यंत संतुलन बिघडत नाही. म्हणजेच पर्यावरण बिघडत नाही. हे संतुलन फक्त मानवच बिघडवतो असे नाही. निसर्ग स्वतःसुध्दा खूप वेळा कोपित होऊन हे संतुलन बिघडवत असतो. उदा : वणवा लागणे, महापूर येणे, दुष्काळ पडणे या नैसर्गिक आपत्ती प्रदूषण निर्माण करीत असतात. या आपत्ती आपण रोखू शकत नाही. त्यावर संपूर्ण नियंत्रण निसर्गाचेच असते. मात्र मानव जे असंतुलन निर्माण करतो त्याला तोडू नाही.

'मनुष्य हा सर्व प्राणीमात्रांमध्ये सर्वात स्वार्थी प्राणी आहे', असा शास्त्रीय सिध्दांत आहे. पर्यावरणाचा

जेव्हा तो स्वार्थासाठी उपयोग करतो तेव्हा पर्यावरणाचा तोल ढळतो. उदा : जंगलतोड करणे, जंगले जाळून इंधन तयार करणे, मोकळ्या केलेल्या जमिनीवर स्वतःची घरे बांधणे, घरे बांधण्यासाठी कसदार जमिनी पडीक म्हणून जाहीर करणे, कारखान्यांमध्ये तयार होणारी अशुध्दे नदयांमध्ये सोडून नदयांचे पाणी दूषित करणे अशी अनेक पर्यावरणाचा तोल घालविणारी उदाहरणे देता येतील.

■ पर्यावरणाविषयीची पूर्वीची सांस्कृतिक दृष्टी :-

पूर्वीच्या काळी निसर्गाच्या ठिकाणी पूज्यभाव होता. आप, तेज, वायू, पृथ्वी व आकाश या पंचमहाभूतांनी निसर्ग तयार झालेला असून त्या पंचमहाभूतांची देवाप्रमाणे पूजा होत असे. त्यांच्या कृपादृष्टीची आराधना माणूस करीत असे.

आपण निसर्गाचे रक्षण केले तर निसर्ग आपले रक्षण करेल ही सहजभावना व परस्पर सामंजस्य माणसाच्या अंगी होते. 'जेवढे हवे तेवढेच घ्या' ही शिकवण मानवाने अंगी बाणवली होती. यामुळे व्यर्थ साठा करणे हे विचार मानवाच्या कल्पनेतही नव्हते. अर्थात त्यावेळी निवाराच एवढा लहान असायचा की त्यात स्वार्थीपणाने काही साठा करणे शक्य नव्हते. तसेच जे हवे ते त्या त्यावेळी निसर्ग त्यांना देतच होता. 'चरक संहिते' मध्ये असा महत्त्वपूर्ण संदर्भ सापडतो की, जेथे जी रोगराई असेल तेथे त्यावरील उपाय देणारी वनस्पती निश्चितपणे सापडते. यासाठीच निष्कारण वनस्पती तोडून मनुष्य निसर्गाची हानी करीत नव्हता. पूर्वीपासून अशीच समजूत आहे की पर्यावरण व मानव असे दोन भाग नाहीतच. मानव हा पर्यावरणाचाच एक भाग आहे हे आजही किती सत्य आहे !

■ पर्यावरणाचे ज्ञान - माणुसकीची जाण :-

वरील सर्व गोष्टींवरून असे लक्षात येईल की पर्यावरणाला जर जपायचे असेल आणि त्यायोगे आपला विकास करून घ्यायचा असेल तर आपण पर्यावरणाविषयी ज्ञान करून घेतले पाहिजे.

वर सांगितल्याप्रमाणे पर्यावरण म्हणजे आजूबाजूचा परिसर. या परिसरात काय काय येते ? प्रामुख्याने झाडे, नद्या, नाले, डोंगर, दगड, माती इतर सर्व ठिकाणी वास्तव्य करणारे प्राणी. याचाच अर्थ सर्व सजीव आणि निर्जीव मिळून परिसर बनतो. यापैकी वनस्पती आपल्या सतत उपयोगी पडतात. त्यावरूनच आयुर्वेद हा औषधी विभाग आपल्या वैद्यकीय शास्त्रात आलेला आहे.

आपल्या घरातही आजी-आजोबा असेच सांगतात की, ज्या दिवसात जे फळ येईल, जो भाजीपाला येईल तो भरपूर खा. त्या मोसमात त्याची आवश्यकताच असते. आपण मात्र खोकला होईल म्हणून मुलांना चिंचा, आवळे, पेरु या वस्तू खाऊ देत नाही. वनस्पती तर हरघडी आपल्याला उपयोगी पडतात. अन्न, वस्त्र, निवारा या आपल्या मूलभूत गरजा आपण वनस्पतीपासून मिळवतो. ठिकठिकाणच्या अन्नसाखळीमध्ये सजीव, निर्जीव व वनस्पती यांचे मोठे स्थान आहे. किंबहुना त्याशिवाय अन्नसाखळी पूर्ण होऊच शकणार नाही हे आज आपण मुलांना शिकवतो आहे.

अन्नसाखळीतील निर्जीव घटकांचे दुवे डोंगर, नद्या, खडक, माती, समुद्र यातून आपण मिळवित आहोत. मातीमधून धातू-अधातू, समुद्रातून क्षार, नद्यांपासून आपल्या जीवनासाठी अत्यंत आवश्यक असणारे पाणी या सर्व गोष्टी आपण पर्यावरणामधूनच मिळवित आहोत.

निसर्ग जर आपल्याला इतके भरभरून देतो आहे तर त्या निसर्गाचेही आपण काही देणे लागतो ही भावना माणसाने ठेवली पाहिजे. त्याहीपेक्षा त्या निसर्गाची त्यातील अन्नसाखळीची काही मोडतोड आपण करीत नाही ना एवढी माणुसकी तरी नक्कीच ठेवायला हवी.

आपल्या छंदासाठी आपण शिकारी केल्या त्यात निरपराध असे हिंस्र पशुपक्षी मारले. इतकेच नाही तर मी किती शूर आहे, हिंमतवान आहे याची जाहिरात करण्यासाठी ते आपल्या दिवाणखान्यात पेंढा भरून ठेवले. पर्यायाने अन्नसाखळीचा तोल सुटला, त्यामुळे हरणे, डुकरे यांची संख्या वाढली. त्यांनी जंगलातील झाडे-पाला खाल्ला. जेथे पूर्वी घनदाट अरण्य होते अशा प्रांतात आज उजाड वाळवंट झाले.

साप हा आपल्या दृष्टीने आपण त्याला जोपर्यंत धक्का लावत नाही तोवर निरुपद्रवी प्राणी. पण त्याच्या विषारीपणाच्या भयाने सापासारखा प्राणी दिसला की मारायचा या आपल्या अविचाराने सापांची संख्या घटली. पर्यायाने उंदराची संख्या वाढली. हे उंदीर मोठ्या प्रमाणावर अन्न भक्षण करतात. एका वर्षात ४ उंदीर १ माणसाला लागणारे अन्न खातात आणि उंदराची वीण दर तीन महिन्याला आहे. म्हणून जेवढे अन्न माणसे खातात तेवढेच अन्न उंदीरही खातात. परिणामी आपल्या अन्नावरच गदा येते. म्हणून पर्यावरण रक्षणामध्ये मानवाचे स्थान मोठे आहे. कारण मानव हा विचाराने कृती करणारा प्राणी आहे. विचाराने अविचार तर नक्कीच करायचा नाही.

■ पर्यावरण संतुलनामध्ये मानवाचे स्थान :-

आज विकासाच्या नावाखाली मोठ-मोठे कारखाने व उद्योग मानवाने सुरु केले आहेत. आपला विकास जरूर झाला. आदिमानवाच्या वस्त्रहीन

अवस्थेपासून ते आजच्या विविध वस्त्रप्रावरणापर्यंत आणि कंदमूळ भक्षणापासून ते सकस व रुचकर आहारापर्यंत. तसेच गुहेत, ढोलीमध्ये राहण्यापासून ते आजच्या सिमेंट क्रॉफ्रिटच्या अलिशान, टोलेजंग, मजबूत घरापर्यंत आपण मजल मारली आहे. पण या विकासाबरोबर येणाऱ्या उपउत्पादनांचा विचार मानवाने केला नाही. कारखान्यांमधून बाहेर पडणारे दूषित पाणी, विषारी वायू, नद्या-नाल्यांचा व हवेचा नाश करीत आहेत. जमीन नापीक करीत आहेत आणि विकासाच्या नावाखाली डोंगर उघडे, बोडके होत आहेत. त्यायोगे निसर्गाचा समतोल ढळतोय आणि आपले जीवन अस्थिर बनत आहे.

झाडांची संख्या घटली म्हणून जमिनीत पाणी साठवून ठेवण्याची क्षमता कमी झाली, हवेतील तापमान वाढले. पावसाचे प्रमाण घटले, अन्नाची निर्मिती कमी होऊ लागली. परिणाम फक्त मानवापुरताच झाला आहे असे म्हटले तर ते हास्यास्पद होईल. आपल्या पृथ्वीवर ओझोनचे असणारे संरक्षक कवच आता पातळ होऊ लागले आहे. मानवाला घातक ठरणारे कितीतरी जैविक घटक नवीन पर्यावरणात निर्माण होऊ लागले आहेत.

ही निसर्ग प्रदूषणे टाळायची असतील तर निसर्गाला जपणे हे आपले अपरिहार्य कर्तव्य आहे. आजूबाजूच्या राष्ट्रांकडे पाहिले की खास भारतीयांची म्हणून जी मनोवृत्ती आहे तीच यातून दिसून येते. अगदी उदाहरण घ्यायचे झाले तर रशियन सरकारनी शाळा-शाळांमधून झाडे लावणे व जोपासणे यांचा फतवा काढला. तेथील मुलांनी त्यांचे गांभीर्य लक्षात घेऊन झाडे लावणे व जोपासणे यांचा विक्रमच केला आहे. त्यांनी १० वर्षात चारशे जंगले आपल्या देशात तयार केली. अशा प्रकारची कोणती योजना आपण राबविली? माझ्या घरापर्यंत काही आले नाही ना? मग बाकीच्यांचे काहीही होवो ही वृत्ती

आपण सोडली पाहिजे.

■ मी हे करीनच ! :-

- १) माझ्या घराशेजारील अथवा अन्य कुठलेही झाड कोणत्याही कारणासाठी तोडणार नाही.
- २) दरवर्षी नियमाने एक झाड घराच्या परिसरात, शाळेत अगर सामाजिक वनीकरणाच्या जागी लावीन आणि जोपासीन.
- ३) विविध प्रकारची झाडे लावीन.
- ४) घरापासून थोड्या अंतरावर विविध प्रकारची झाडे लावीन.
- ५) सांडपाण्याचा योग्य तो निचरा करीन. उदा : जेथे ड्रेनेजची सोय नसेल तेथे पाण्याच्या त्या साठ्यात केळी, आळू अशा वनस्पती लावीन आणि सांडपाण्याचा निचरा होण्यास मदत करीन.
- ६) पाणवट्यावर भांडी घासणे, रिक्षा, कपडे धुणे, आंघोळी करणे, दूषित पाणी सोडणे असे काही करणार नाही व इतरांना करू देणार नाही.
- ७) घरातील आणि बागेतील केरकचरा, निर्माल्य जाळण्याऐवजी त्याचे खत तयार करीन. कचरा जाळून हवेचे जे प्रदूषण होते ते टाळीन.
- ८) घरात जोरात रेडिओ, टी.व्ही.लावणार नाही. एवढे जरी आपण केले तरी निसर्ग कृतार्थ होईल आणि आज तो जे आपल्याला देतोय त्यापेक्षा किती तरी पटींनी भरभरून देईल.

म्हणून सर्वांना एक आवाहन व नम्र विनंती :-

आपण सारे एक होऊ

पर्यावरणाचे रक्षण करू !

□ □ □

भारतातील वन्यसंपत्तीची निगा व संरक्षण

आशिष चंद्रशेखर मलवारी
एम.ए.मास कम्युनिकेशन (द्वितीय वर्ष)

निसर्ग आणि मानव यांच्यातील अतूट स्नेह संबंध फार पुरातन काळापासून आहे. अगदी अनादिकालापासून निसर्गानेच मानवाला सोबत केली आहे. निसर्गाच्या कुशीत विसावणाऱ्या ऋषीमुनींनाच दिव्य अमर असे काव्य स्फुरले. आकाशातील बदलणारे रंग पाहून कवींच्या दिव्य प्रतीभेला बहर आला. निसर्गाच्या त्या पवित्र वातावरणात विचारवंतांनी तत्वचिंतन केले. त्यातूनच उपनिषदे, श्रुती, स्मृती यांची निर्मिती झाली.

निसर्ग मानवाची भूक भागवतो, तहान शमवतो, निसर्ग ज्याला आपण आपले 'वैश्विक घर' आपले सभोवतालचे 'पर्यावरण' संबोधतो त्या पर्यावरणातून मिळणारा प्रत्येक सुंदर मनोहारी रंग, मिळणारा प्रत्येक सुगंध, मिळणारा प्रकाश, मिळणारी चेतना, मिळणारे अभय या सर्व गोष्टी मानवाचा उत्साह द्विगुणीत करतात, उल्हासित करतात, त्याच्या विकासाला सदैव प्रेरीत करतात.

पर्यावरणाशी संलग्न 'विज्ञान' ही खरे पाहता माणसाचीच निर्मिती आहे. 'विज्ञान' ही माणसाला लाभलेली दिव्य शक्ती आहे. विज्ञान म्हणजे मानवी सामर्थ्याचा स्रोत आहे. माणसाने विज्ञानाची उपासना केली नसती, तर त्याची आदिमानवाच्या अवस्थेपासून आजवर झालेली प्रगती होऊच शकली नसती. एकही क्षेत्र असे नाही जिथे विज्ञानाने प्रवेश केला नाही. यामुळे मानवी जीवनात आमूलाग्र बदल झाला. चाकाचा शोध लागल्यामुळे मानवी जीवन गतीशील झाले. विज्ञानाच्या साहाय्याने माणसाने आपल्या सर्व इंद्रियांचे सामर्थ्य वाढविले. सात महासागरांपल्याड पसरलेले जग जवळ

आले. इतकेच नव्हे तर माणसाने अंतराळात झेप घेतली. समुद्राचा थांग लावला. याच विज्ञानाच्या बळावर महाभयंकारी शस्त्रास्त्रे निर्माण केली. औद्योगिकीकरण, शहरीकरण, जागतिकीकरण, संगणक क्रांती या विकासाच्या प्रत्येक टप्प्यानंतर पर्यावरणाच्या न्हासाचे कारण मानव ठरत आहे. हेही तितकेच खरे आहे.

निसर्ग पावलो पावली माणसाला प्रेरणा देत असतो, आणि माणूस चुकला तर हा सोबती (पर्यावरण) त्याला सावधही करतो. माणसाला आपल्या कर्तृत्वाचा गर्व झाला की, त्याचा हा मित्र त्याला चांगलाच धडा शिकवितो. मग माणसाचे डोळे उघडतात व पुन्हा तो आपल्या निसर्ग सख्याची संगतसाथ शोधायला लागतो.

माणसाची बुद्धिमत्ता आणि त्याची कार्यशक्ती निसर्गाला शाप ठरली आहे. जंगलात लागणारा वणवा ही नैसर्गिक आपत्ती आहे. पण काही वेळा माणसाच्या हलगर्जीपणामुळे म्हणा वा स्वार्थीपणामुळे जंगलात आगी लागतात वा लावल्या जातात. त्यामुळे अफाट जंगल संपत्ती नष्ट होते.

चाळीस वर्षांपूर्वी आपल्या देशाच्या एकूण क्षेत्रफळापैकी ३०% भाग जंगलमय होता. आज केवळ १५% भागातच जंगले आढळतात. थोड्या फार फरकाने सान्या जगाची हीच अवस्था आहे. माणसाने जास्तीत जास्त जंगल संपत्ती नष्ट केली आहे. जंगले तोडून माणसाने नगरे वसवली. त्या नगरांतील आपल्या घरांसाठी, घरे सजावटीसाठी वारेमाप झाडे तोडली आहे. आज भारतातील जंगलांचा झपाट्याने होणारा नाश हा फार चिंतेचा आहे. वनक्षेत्र कमी झाल्याने मातीची धूप व

पुराचे प्रमाण वाढले आहे. अधिकाधिक भूप्रदेश ओसाड, दुष्काळग्रस्त बनले आहेत. पर्जन्यमानाचे प्रमाण कमी झाले आहे. थोडक्यात असे म्हणता येईल की, पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे.

जंगलतोडीमुळे केवळ काष्ठसंपत्ती संपते असे नाही तर वन उत्पादनामध्ये लाख, राळ, डींक, औषधी वनस्पती, मध, मोह, विविध प्रकारचे गवत, रेशीम, वेत, बांबू इत्यादी असंख्य वस्तूंचा समावेश होतो. आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे जंगल हानीमुळे जंगलातील वन्यप्राण्यांची, पक्षांचीही संख्या झपाट्याने कमी होत आहे. काही प्रजाती नष्ट होत आहेत. भारतीय वन्य जीवन मंडळाच्या नवी दिल्ली येथे २१ जानेवारी २००३ रोजी झालेल्या बैठकीत पंतप्रधान श्री अटल बिहारी वाजपेयी यांनी केलेल्या भाषणात भारतीय वन्यजीवन संरक्षण संस्थेच्या अंदाजाचा आधार घेत म्हटले होते की, १९९४ ते १९९८ या कालावधीत २८५ वाघ मारले गेले किंवा अनैसर्गिक परिस्थितीत मरण पावले. याशिवाय ओरिसामधील नंदनकानन प्राणीसंग्रहालयात अलिकडे झालेल्या बारा वाघांचा रहस्यमय व दुःखद मृत्यू प्राण्यांवर प्रेम करणाऱ्या लोकांच्या देश-विदेशात अजूनही लक्षात आहे. काही तज्ज्ञांच्या मतानुसार चोरटे शिकारी दरवर्षी जवळ-जवळ एक हजार चित्ते ठार मारतात. अशीच परिस्थिती राहिल्यास दशकाच्या अखेर चित्ते नामशेष होऊन जातील अशी चिंता पंतप्रधानांनी व्यक्त केली.

आज या परिस्थितीची जाण प्रत्येक भारतीय व्यक्तीला व्हायला पाहिजे मग तो गर्भश्रीमंत असो, शहरी, उच्चशिक्षित असो वा आदिवासी असो. प्रत्येकापर्यंत पर्यावरणाच्या न्हासाची, वन्यप्राणी संरक्षणाची, त्याच्या गरजेची माहिती पोहचविण्यासाठी प्रसारमाध्यमांनी ठोस पावले उचलली पाहिजेत. परंतु वाढत्या व्यवसायीकरणाच्या दबावाखाली अनेक प्रसारमाध्यमे

वावरतांना दिसतात त्यामुळे ते प्रमुख व चिंताजनक विषयांकडे लक्ष पुरविण्यास असमर्थ ठरत आहेत. पर्यावरणासंदर्भात, वन्यजीवांच्या रक्षणाबाबत अथवा होणाऱ्या वनतोडी संदर्भात जी जनजागृती आवश्यक आहे तिला विविध प्रसारमाध्यमांमुळे व्यापक स्वरूप प्राप्त होईल.

वन व्यवस्थापनासंदर्भात १९९० मध्ये 'नॅशनल वेस्टलॅंड डेव्हलपमेंट' चे तत्कालीन बोर्ड सदस्य असणारे मोहन धारिया यांनी आपल्या लोकमत च्या मंथन पुरवणीतील एका लेखात (२३ नोव्हेंबर २००३ पान नं.३) भारतातील वनांची सद्यःस्थिती दर्शवितांना आपल्या देशाच्या एकूण क्षेत्रापैकी १७५ दशलक्ष हेक्टर एवढे क्षेत्र पडीक व खराब अवस्थेत आहे असे म्हटले आहे. त्यामुळे सामाजिक न्यायातून वनव्यवस्थापनाची काळाची गरज त्यांनी मांडली आहे. १ जून १९९० ला संयुक्त वन व्यवस्थापनाचे कार्यक्रम देशभर सुरु झाले. त्यानंतर १६ मार्च १९९२ रोजी शासकीय अध्यादेश काढून हा कार्यक्रम महाराष्ट्र राज्यामध्ये सुरु केला. (कै.राजीव गांधी पंतप्रधान असतांना त्यांच्याकडून पहिली दखल वनव्यवस्थापन वा वनराई बाबत घेण्यात आली.) त्यामध्ये स्थानिक लोक, गावातील कुटुंबे, आदिवासी यांना वनक्षेत्रांचे पुनरुज्जीवन, वनसंरक्षण, वन्यप्राणी संरक्षणाच्या विविध शासकीय योजनात सहभागी करण्याची आवश्यकता मांडण्यात आली आहे.

संयुक्त वनव्यवस्थापन व्यवस्था सुरु झाल्यानंतर वनांचे संरक्षण करण्यात आणि वनक्षेत्र वाढविण्यात भारताने केलेल्या कार्याचे कौतुक जगभर होत आहे. जोहान्सबर्ग येथे झालेल्या वसुंधरा परिषदेत याची प्रचिती भारत सरकारला जाणवली. मात्र असे असले तरी बऱ्याच समस्यांना सरकार व जनता दोघांनाही सामोरे जायचे आहे. विकासाचा पल्ला गाठतांना पर्यावरणाच्या हानीसंबंधी व वाढत्या प्रदूषणासंबंधी वारंवार बोलले जाते

त्यात फार मोठे तथ्य आहे. लोकसंख्येला खंबीरपणे आवर घालून विविध क्षेत्रात होणारे प्रदूषण रोखल्याशिवाय आपण वाचू शकत नाही याला धरूनच सुमारे एक-तृतीयांश क्षेत्र वनाखाली अथवा वनसदृश झाडांखाली असणे आवश्यक आहे. त्याबरोबरच वनांमधील प्राण्यांचे रक्षण करणे, जतन करणे हेही फार गरजेचे आहे.

आपल्या सांस्कृतिक व धार्मिक परंपरेत प्राण्यांचे असलेले स्थान व वन्यजीवनाची भारतातील आजची स्थिती यात मोठी तफावत आहे हे आपल्याला मान्य केले पाहिजे. आपल्या देवदेवतांमधील बहुतेक देव देवतांचा संबंध कोणत्या ना कोणत्या प्राण्यांशी आहे आणि त्या प्राण्याला त्या देवतेइतकाच आदर दिला जातो. आपल्या लोककथा, कला, हस्तकला, प्राणी जीवनावद्दल आपले प्रेम व आदर दर्शवितात. परंतु दुर्दैवाने अस्तित्वात असलेली वास्तविक परिस्थिती याउलट आहे.

वन्यजीवांच्या संरक्षणाच्या संदर्भात पंतप्रधान अटलजींनी "The National Board of wild Life" च्या नवी दिल्ली येथे १५ ऑक्टोबर २००३ च्या बैठकीत म्हटले की, पृथ्वीतलावर जगण्याचा हक्क माणसांएवढाच वन्यजीवांचाही आहे. याउलट अगाध बुद्धिमत्ता मिळालेल्या मानवाची ही जबाबदारी आहे की त्याने वन्यप्राण्यांच्या संरक्षणाबाबत पुढाकार घ्यावा. पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांनी एका वैज्ञानिक लेखकाच्या विचारांचा उल्लेख करून त्यांचे विचार मांडले ते पुढीलप्रमाणे :-

"All organisms are bound together by the genetic unity of life. They have descended from the same distant ancestral life form. Because of this it is correct to say that, if the biosphere as a whole is the body, we humans are the mind, thus our place in nature, viewed

from an ethical perspective, is to think about the creation and to protect the living planet".

या सर्व गोष्टीत प्रसारमाध्यमे प्रबोधन घडवून सद्यस्थितीत आमूलाग्र बदल आणू शकतात. एवढेच काय एक सामान्य नागरिक म्हणून आपणही बरेच काही नाही तरी थोडे तरी योगदान या जनजागृतीत करू शकतो.

■ वनसंपदा वाचविण्यास मी काय करू शकतो ?

■ शहरात, गावात नाही तरी कमीत कमी आपल्या राहत्या परिसरात, घराच्या आसपास झाडे लावता येतील. केवळ झाडे लावून होणार नाही तर त्यांची पोषणवाढ, संवर्धन, संरक्षण महत्वाचे आहे.

■ झाडांना पाणी देतांना सांडपाण्याचा वापर करता येईल.

■ घरात, पोपट, कबुतर, चिमण्या सारख्या पक्ष्यांना न पाळता त्यांना स्वातंत्र्य देऊ शकतो. इतरांना यासारख्या गोष्टीपासून (पाळणे, कोडणे) परावृत्त करू शकतो.

■ वन्यजीवांविषयी, पाळीव प्राण्यांविषयी आत्मीयता व जिज्हाळा देऊ शकतो. त्यांची काळजी करता येत नसेल वा तेवढा वेळ नसेल तर कमीत कमी त्यांना त्रास देण्यापासून लांब राहू शकतो.

■ फुलपाखरे, पक्षी, कीटक, साप यासारखे परिसरातील पशुपक्षी, गायी, गाढव, कुत्रे सारख्या संचार करणाऱ्या प्राण्यांविषयी आपल्या घरातील मुलांच्या मनात प्रेम निर्माण करू शकतो, जेणेकरून उद्याचे भावी नागरिक तरी या प्रश्नांना भावनात्मकरित्या हाताळू शकतील.

■ प्राण्यांविषयी असणाऱ्या भ्रामक कल्पना, अंधश्रद्धा यापासून दूर राहू शकतो. आणि अंधश्रद्धा दूर करण्यास जवळच्या लोकांना प्रवृत्त करू शकतो.

पर्यावरण विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

मनिषा प्रताप मराठे
(एम.ए.प्रथम वर्ष)

निसर्ग - पृथ्वी, जीवसृष्टी यांचे एकमेकांशी असलेले नाते अतूट आहे. मानवाच्या प्रगत अवस्थेच्या प्रारंभी त्याच्या प्रगतीची वाटचाल ही निसर्गाशी, पर्यावरणाशी अनुकूल अशी होती. परंतु झपाट्याने झालेल्या वैज्ञानिक प्रगतीमुळे, वाढत्या लोकसंख्येमुळे निसर्गाचा समतोल ढासळू लागला. त्याचा मनुष्य जीवनावर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपाने परिणाम होत आहे. जमीन, पाणी, वनस्पती आणि हवा हे सर्व घटक परस्परांवर अवलंबून असून मानवी जीवनाशी ह्यांचे जवळचे नाते आहे. मनुष्याला पिण्यासाठी स्वच्छ व शुद्ध पाणी हवे असते. श्वसनक्रियेसाठी शुद्ध हवा हवी असते. मानसिक शांती लाभावी म्हणून गोंगाट, कोलाहल नको असतो. परंतु दुर्भाग्याने प्रदूषण हा प्रश्न संपूर्ण जगामध्ये कमी-अधिक प्रमाणात भेडसावत आहे. भारतात ह्या प्रश्नाने गंभीर स्वरूप धारण केले आहे.

मनुष्याच्या वाढत्या गरजांची पूर्ती ही नैसर्गिक साधनांच्या सहाय्यानेच प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरित्या होत असते. मनुष्य आपल्या आकांक्षांची पूर्ती करीत असताना निसर्गावर त्याचा काय वाईट परिणाम होईल याचा विचार करीत नाही. मनुष्याच्या स्वार्थ पूर्तीताच परिणाम म्हणजे निसर्गाचे संतुलन बिघडत आहे. शीघ्र औद्योगिककरण, तांत्रिकीकरण आणि नवनवीन शोधांमुळे जग जवळ आले आहे. मनुष्य जीवन आरामदेह बनत चालले आहे. परंतु त्याचबरोबर वाढत्या नैसर्गिक असंतुलन आणि प्रदूषणामुळे शरीर स्वास्थ्यावर विपरीत परिणाम होत

आहे. कुठे ओला तर कुठे कोरडा दुष्काळ, वाळवंटी क्षेत्रामध्ये वाढ आहे. श्वासोच्छ्वासाठी शुद्ध हवा मिळणे, पिण्यास योग्य पाणी मिळणे अडचणीचे होत आहे. प्रगतीच्या शर्यतीमध्ये मनुष्य पर्यावरण प्रदूषणाच्या धोक्याकडे जाणून-बुजून डोळेझाक करीत आहे. आर्थिक प्रगती साध्य करतांना पर्यावरणाची काळजी घेणे अत्यंत आवश्यक आहे कारण निसर्ग जगला तरच मानवजात जगेल.

अलीकडे पर्यावरणातील प्रत्येक वस्तू वा पदार्थ दूषित होत चाललेला आहे. हे प्रदूषण वेगवेगळ्या प्रकारचे आहे. जसे हवा प्रदूषण, ध्वनी प्रदूषण, पाणी प्रदूषण, कचरा प्रदूषण इ.

स्वयंचलीत वाहनांमुळे, कारखान्यांमधून निघणाऱ्या धूरापासून, रस्त्याच्या कडेला असणारी धूळ इ. मुळे हवेत कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाण वाढते. त्यामुळे वायू प्रदूषण वाढतच आहे.

ध्वनी प्रदूषण हे सुद्धा वायू प्रदूषणाइतकेच हानीकारक आहे. वाहतूकीची साधने, कारखान्यातील मशिनी, बॉम्बस्फोट इ. मुळे ध्वनी प्रदूषण होते. एवढेच नव्हे तर लाऊडस्पिकर, टी.व्ही., रेडिओ, ह्यांचा मोठ्या प्रमाणातील आवाज, मोठ्या प्रमाणात फटाके फोडणे इ. मुळे ध्वनी प्रदूषण वाढण्यास हातभारच लागत आहे.

तसेच उद्योगांतील अनुपयोगी पदार्थ, विषारी द्रव्य, केरकचरा, शहरातील सांडपाणी हे सर्व नदीच्या पात्रांमध्ये किंवा सागरांमध्ये सोडून देण्यात येते. त्यामुळे

सागर, नद्या, तलाव हे प्रदूषित होत आहेत. परिणामी जलप्रदूषणाचे प्रमाण सर्वात जास्त आहे.

या सर्व प्रदूषणांमुळे मानवात उदासिनता येत आहे. असाध्य असे कर्करोगासारखे विकार बळावत आहेत. श्वसनसंस्था बिघडत आहे. रक्तदाव, दमा, हृदयविकार, कॉलरा, कावीळ, घटसर्प, बहीरेपणा, घशाचे विकार यासारखे आजारांचे प्रमाण प्रदूषणामुळे वाढत आहे. ज्याबद्दल मानव अनभिज्ञ आहे.

अलीकडच्या केंद्रीय पर्यावरण व विज्ञान विभागाच्या अभ्यासावरून असे लक्षात आले आहे की, भारतातील ५२००० लोक वेगवेगळ्या ३६ शहरांमध्ये दरवर्षी मृत्यू पावतात. त्याचप्रमाणे सुमारे २६,००,००० लोक दरवर्षी हवा प्रदूषणामुळे रोगी होतात. हे प्रमाण १९९१-९२ मध्ये १२,०००,०० होते. वरील प्रदूषणामुळे संसर्गजन्य रोगांना बळी पडावे लागते. त्यांना फुफ्फुसांचे रोग, अस्थमा, हृदयविकार, डोळ्यांचे विकार, बुध्यांक कमी होणे, विविध स्वरूपाचे हृदयरोग इ. वरील रोग महिला, पाच वर्षाखालील मुले व वयोवृद्ध, मुलांमध्ये अधिक आढळतात. दुसऱ्या एका अभ्यासगटानुसार धुळीतून बाहेर पडणाऱ्या धुरामुळे दरवर्षी सुमारे ४.१ ते ५.७ लाख महिला आणि मुलांच्या मृत्युचे प्रमाण हवा प्रदूषणामुळे भारतात होते. हे प्रमाण आजही दिवसेंदिवस वाढत आहे. ते सामान्यपणे शहरीकरण, औद्योगिककरण, वृक्षतोड आणि नवीन इतर घटकांमुळे जास्त वाढत आहे. वरील घटकांपैकी शहरीकरण व औद्योगिककरण हे त्यातील प्रमुख आहेत.

या सर्व दुष्परिणामांचा विचार करून शासनाने शासकीय पातळीवर १९९२ मध्ये प्रदूषण नियंत्रणासंबंधी धोरणाची आखणी केली. काही नियम व कायदे तयार

करण्यात आले. ही सर्व कामे शासनाला आपल्या पातळीवर करता येणे शक्य नसल्यामुळे स्वयंसेवी संस्थांची मदत घेण्यासाठी करार केले. शासनाने वाहनांच्या धूर नियंत्रणासाठी P.U.C.ची स्थापना केली. १ जुलै २००० पासून शासनाने असे ठरविले की, शुद्ध पेट्रोल पुरवठा करण्यात यावा. डिझेलमधील सल्फरचे प्रमाण फक्त ०.२५% असावेत, तर पेट्रोलियम सल्फरचे प्रमाण ०.०५% असावे.

सर्व प्रकारच्या प्रदूषण नियंत्रणासाठी शासनाने केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण विभाग CPCB-Central Pollution Control Board, ची स्थापना केली. १९७४ मध्ये 'पाणी प्रदूषण नियंत्रण बोर्ड' स्थापन करून १९७७ मध्ये त्यासंबंधी 'पाणी कायदा' (Water Act) संमत केला. १९८१ मध्ये 'वायू प्रदूषण' नियंत्रण विभागाची स्थापना करण्यात आली. केंद्रीय पातळीप्रमाणे राज्य पातळीवर होणाऱ्या प्रदूषणाला नियंत्रीत करण्यासाठी जेथे महानगरे असून मोठमोठे कारखाने, जे प्रदूषित वातावरण निर्माण करीत आहेत त्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी राज्यात 'केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण विभागाची' स्थापना करण्यात आलेली आहे.

तसेच प्रदूषणाचा विचार करता पर्यावरण व वनमंत्रालयाने पर्यावरण शिक्षणाला आणि त्यातून पर्यावरणीय जनजागृतीला महत्वाचे स्थान दिले आहे. हे काम वेगवेगळ्या वयोगटात पर्यावरणीय माहिती प्रणालीच्या सहाय्याने जोडण्याचे सर्व देशभर कार्य चालू आहे. (ENVIS) त्यात प्रामुख्याने अनौपचारिक पर्यावरणीय शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. त्यात सेमिनार, कार्यशाळा, गटचर्चा, प्रशिक्षण, इको, कॅम्प, चलचित्र इ. चा समावेश होतो. मंत्रालयाने राष्ट्रीय

पर्यावरणीय कॅम्प जुलै १९८६ पासून सुरु केले. १९९२-९३ पासून पर्यावरण वाहिनी यासंबंधी सुरु करून त्यात पर्यावरणक्षेत्रात कार्य करणाऱ्या व्यक्तींचा सहभाग घेतला जातो.

शाळेत तसेच उच्चस्तरीय शिक्षणांमध्ये विभिन्न विषयांबरोबरच पर्यावरण प्रदूषणासंबंधी माहिती देणारा एक स्वतंत्र विषयच असावा असा हायकोर्टाकडून निर्णय देण्यात आला आहे.

जलप्रदूषणाचे प्रमाण कमी करण्याकरीता २००७ पर्यंत महत्वाच्या नद्यांची स्वच्छता आणि २०१२ मध्ये नद्या जोडणे ही उद्दिष्टे अलिकडेच सरकारने ठरवली आहेत. त्याचप्रमाणे प्रदूषण नियंत्रणासाठी २००७ पर्यंत जंगलसंपत्तीत वाढ म्हणजेच जास्तीत जास्त वृक्षलागवड करण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले आहे. व त्यात २०१२ पर्यंत ३३% नी वाढ अपेक्षित आहे.

एकूण प्रदूषणाच्या प्रमाणाचा विचार करता शासकीय पातळीवरून होणारे नियंत्रणाचे प्रमाण अल्प आहे. शासकीय कार्याप्रमाणेच आज समाजातील विविध संस्था तसेच कार्यकर्त्यांना होणाऱ्या प्रदूषणाला संपविण्याची इच्छा आहे म्हणून निमशासकीय तसेच खाजगी संस्था आपआपल्या पातळीवरून गटचर्चा, संमेलन, व्याख्यान, वृक्षारोपण, लेख, पथनाट्य आदि मार्गाने समाजाला पटवून देण्याचे तसेच रोखण्याचे प्रयत्न करीत असल्याचे दिसते. मात्र हे काम केवळ एकट्या दुकट्याचे नसून ते देशातील सर्व नागरिकांचे आहे. तेव्हा जनतेने केवळ आपल्या क्षणभंगुर सुखाचा विचार न करता आपल्या भावी पिढीचा विचार करणे आज काळाची गरज आहे. त्यासाठी मानवाने लघुउद्योगांना प्राधान्य द्यावे, वाहनांचा वापर कमीत-कमी करावा. शक्य असल्यास

तो टाळावा. वृक्षतोड थांबवावी, जंगलांचे रक्षण करावे. पुनर्निर्माण होणाऱ्या वस्तूंचा वापर करावा. प्लॉस्टिकच्या पिशव्या ऐवजी कागदी व कापडी पिशव्यांचा वापर करावा. इंधनाची बचत करावी. कचरा कुंडीतच टाकावा इतरत्र फेकू नये. हे साधे काम प्रत्येकाने आपल्या परीने केल्यास आपले तसेच आपल्या मुलांचे भावी जीवन सुखमय, आनंदमयी व आरोग्यदायी वनेल.

शेवटी असे सांगावेसे वाटते की, हे जग फुलांचे आहे, मुलांचे आहे, जगात हास्य आहे. मांगल्य आहे. जगात साहित्य आहे. धर्म आहे, आणि प्रेम आहे. जगात माणुसकी आहे म्हणून जग सुंदर आहे. असे जगातील प्रत्येक देशातील वाड्मयातून, आध्यात्मिक साहित्यातून, पुन्हा पुन्हा विंबवले गेले आहे, परंतु आज यातील सर्वच बदलले असून बंधुत्व, प्रेम, लोप पावून दहशतवाद थैमान घालू लागला आहे. फुलांच्या या जगात पर्यावरणावरच स्वार्थी माणसाने हल्ला चढविला तर नद्यांनी वाहावे कसे? फुलांनी फुलावे कसे ?

लोकसंख्या इतकी झपाट्याने वाढत आहे की, त्यामुळे पर्यावरणाचा समतोल सांभाळणे फार कठीण काम होणार आहे. वेळ फार थोडा आहे. त्यामुळे आपला परिसर शुध्द, स्वच्छ व हरीत करण्याचा ध्यास प्रत्येकाला लागला पाहिजे.

आला पावसाळा भरपूर झाडे लावा,
पाणी अडवा, पाणी जिरवा
पर्यावरणाचे रक्षण करा.

मृदा संधारण : आद्य कर्तव्य

जागृती देशपांडे
एम.ए.मास कम्युनिकेशन (द्वितीय वर्ष)

मृदा जमीन आपल्या जीवनाचा अविभाज्य घटक. आपल्या पुराणशास्त्रानुसार प्रत्येक गोष्ट जमिनीतून येते आणि जमिनीतच नष्ट होते. अर्थातच रामायणात वर्णिलेल्याप्रमाणे सीतेचा जन्म पृथ्वीच्या गर्भातून झाला, आणि तिचा शेवट देखील पृथ्वीच्या गर्भातच झाला. एकूण आज आपला प्रत्येक घटक जमिनीशी निगडित आहे. मग तो पौराणिक काळ असो वा आजचे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग असो. कुणीही कितीही वर गेला तरी मात्र त्याला जमिनीवरच परतायचे असते. न्यूटनच्या गुरुत्वाकर्षणाचा नियम देखील हेच सांगतो. म्हणूनच तर जमिनीला आपण जननी म्हणून संबोधतो.

पण आज याचा वापर आपण खरोखर चांगल्या रितीने करतो आहोत काय ? माणूस चंद्रावर पोहचला, मंगळावर पोहचला, अनेक क्षेत्रात अवर्णनीय अशी प्रगती मानवाने केली, परंतु या सगळ्याचा त्याच्या जीवनावर अनिष्ट परिणाम देखील झाला. जमीन, भूपृष्ठ किंवा माती, पाणी, वातावरण, जंगले, नैसर्गिक वनसंपत्ती, प्राणीसंपदा, खनिजे, ऊर्जा आदी नैसर्गिक साधनसंपत्तीवर मानवाच्या प्रगतीचे अनिष्ट परिणाम झाले आणि प्रदूषण नावाच्या अक्राळविक्राळ राक्षसाने आपले भयानक रूप प्रकट केले. कोणतेही पदार्थ / ऊर्जा (उष्णता, ध्वनी, किरणोत्सारी) पर्यावरणात (हवा, जल, भूमी) प्रमाणापेक्षा जास्त मिसळल्याने प्रदूषण झाले.

जमीन ही निसर्गाची अनमोल देणगी मानवाला मिळाली आहे. मृदेचा विचार करता भारतात आठ प्रकारच्या मृदा आपणास आढळून येतात. मानवी जीवनात अनन्य साधारण महत्त्वाचे म्हणजे उत्पादन. उत्पादनासाठी आवश्यक असणाऱ्या श्रम, भूमी, भांडवल

व संयोजक यापैकी भूमी हा एक महत्त्वपूर्ण घटक आहे. पृथ्वीवर पाण्याचे प्रमाण ७१% असून जमीन २९% एवढीच आहे. या एवढ्याशा जमिनीचा वापर देखील मानवाला नीट करता आला नाही. तेथे देखील मानवामुळे प्रदूषणाने शिरकाव केला. भूप्रदूषण ही आज आपल्या समोरची सर्वात मोठी समस्या आहे.

जमीन हा बहुउद्देशीय घटक आहे. जमिनीचा वापर शेती, घरे, रस्ते यासह अनेक कारणासाठी केला जातो. 'मृदा' याची भौगोलिक दृष्ट्या व्याख्या करायची म्हटली तर "जनक खडकांवरील निरंतर प्रक्रियांच्या विकासाचा किंवा उत्क्रांतीचा परिपाक म्हणजे "मृदा" अशी करता येईल.

मृदेत सेंद्रिय द्रव्ये आणि असेंद्रिय द्रव्ये यांचा समावेश असतो. खडकांच्या विघटनामुळे सर्वात अधिक प्रमाणात आढळणारा घटक म्हणजे सिलिका अर्थातच मृदा. याशिवाय मृदेत ऑक्सिजन, अॅल्युमिनीअम व लोह ही मूलद्रव्ये देखील मोठ्या प्रमाणावर आढळतात. शेतीचा सर्वात मोठा महत्वाचा भाग म्हणजे जमीन होय.

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. या कृषीप्रधान देशात कृषी विकासात मात्र अनेक अडचणी आहेत. यात सर्वात मोठी समस्या आहे ती म्हणजे जमिनीची धूप. पावसाच्या एकंदर पडणाऱ्या पाण्यापैकी फक्त १० ते १५ टक्के पाणी पिण्यास उपलब्ध होते आणि उर्वरित पाणी मात्र बाष्पीभवनावाटे किंवा जमिनीच्या भूपृष्ठावरून वाहून जाते. या पाणी वाहण्यात जमिनीची माती वाहून जाते. या प्रक्रियेला भौगोलिकदृष्ट्या नैसर्गिक झीज असे संबोधले गेले. शिवाय ही क्रिया वर्षानुवर्षे चालत असते. अर्थातच

अनेक वर्षे अशी झीज सतत होत रहाते. यातून प्रचंड प्रमाणात नुकसान होत जाते. कृषी व्यवसायाची उत्पादकता उच्च दर्जाची राखण्यासाठी हे नुकसान टाळणे आवश्यक आहे. जमिनीचा उत्पादक पृष्ठभाग हा साधारणतः १२ इंचापर्यंत असतो. कृषीमालाची लागवड आणि उत्पादनांच्या दृष्टीने हा थर जपणे अत्यंत आवश्यक आहे. ही धूप, ही झीज थांबविणे पूर्णपणे शक्य नसले तरी त्या दृष्टीने आवश्यक ती पाऊले उचलून झीज होण्यापासून थांबविणे मानवाचे कर्तव्य आहे. साधारणपणे ही धूप दोन मुख्य कारणांनी होते. वारा आणि पाणी. ही धूप थांबविण्यासाठी मृदा संधारण हा महत्वाचा कार्यक्रम आपण हाती घ्यायला हवा.

भारत हा जगातील पहिला आणि एकमेव देश आहे की, ज्या देशाच्या घटनेने पर्यावरण संरक्षण आणि संवर्धन करणे हे प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य आहे असे नमूद केले आहे. (कलम ४८ (इ) आणि नागरिकांचे मूलभूत कर्तव्य आहे. (कलम ५१ (अ) (ग) भारतीय संविधान) असे नमूद केले आहे.

साधारणपणे आसाम, बिहार, उत्तरप्रदेश, डोंगराळ राज्यातून उतरणीवरून जमिनीची धूप पावसाच्या पाण्याने होते. राजस्थानात धुळीच्या वादळामुळे जमिनीची धूप होते. हरियाणाचे हिस्सार आणि कर्नाळ जिल्हे, पंजाबमधील गुरगाव जिल्ह्यात वाऱ्यामुळे जमिनीची धूप होते. भारताचा विचार करता पाणी आणि वारा यामुळे जमिनीची धूप होण्याचे प्रमाण फार आहे. त्यासाठी मृदा संधारण करण्याची अत्यंत गरज आहे.

जमिनीची धूप थांबविण्यासाठी महत्वाचा उपाय म्हणजे गवताची कुरणे तयार करणे, कारण गवताळ जमिनीतून माती वाहून जात नाही. तसेच जमिनीच्या प्रकारावर देखील कमी-जास्त प्रमाणात धूप अवलंबून असते. तसेच बंधारे घालून जमिनीची धूप थांबविता येते.

राज्य आणि केंद्र यांच्यातर्फे आतापर्यंत

पर्यावरण संरक्षण आणि संवर्धन यादृष्टीने जवळपास ३० कायदे करण्यात आले आहेत. मृदा संवर्धनासाठी शासकीय पातळीवर अनेक प्रयत्न करण्यात आले आहेत. केंद्र सरकारने धूप थांबविण्यासाठी योजावयाच्या उपायांबाबत संशोधन, नव्या योजनांची अंमलबजावणी, राज्य सरकारांना तांत्रिक व वित्तीय मदत देण्यासाठी "केंद्रीय मृदासंधारण महामंडळ" स्थापन केले आहे. भारतात बरीच जमीन ही खार प्रकारची आहे. काही उपलब्ध असणाऱ्या जमिनीचा योग्य वापरही होत नाही. या पडीत वाऱ्या जाणाऱ्या जमिनीचा लागवडीसाठी उपयोग करून तिचा विकासासाठी उपयोग व्हावा या दृष्टीने 'राष्ट्रीय पडीत जमीन विकास मंडळाची' स्थापना करण्यात आली आहे. तसेच जंगलतोडीने होणाऱ्या परिणामास आळा बसावा म्हणून "सामाजिक वनीकरण योजना" देखील राबविण्यात आली आहे. वृक्ष लागवडीस डोंगर उतरणीवर, पडीत जमिनीवर तसेच शहरी भागात प्रोत्साहन दिले जात आहे. मोठ्या प्रमाणावर रोपवाटिका तयार करून रोपांचे मोफत तसेच अत्यल्प किंमतीस वाटप केले जात आहे. या उपायांनी पर्यावरणाचा समतोल राखला जातो. पर्यायाने पावसाचे प्रमाण वाढते आणि त्यामुळे उत्पादकता वाढते. एकूणच कृषि विकास साधण्यास मदत होते. म्हणजेच मृदा संधारण तर होतंच शिवाय उत्पादकता देखील वाढते.

या व्यतिरीक्त मृदा संधारणाच्या दृष्टीकोनातून "पाणलोट क्षेत्र विकास" ही महत्वाची योजना आज राबविली जात आहे. पाण्यामुळे दरवर्षी साधारणपणे २५० मे टन माती वाहून जाते. त्यासाठी पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रमासारखे कार्यक्रम राबविले गेले पाहिजे. तसेच विविध प्रकारचे बांध घालून पाणी बंदिस्त करायला हवे.

"पाणी अडवा पाणी जिरवा" सारख्या संकल्पनेतून पाण्याचे म्हणजेच जलसंवर्धन तर होतंच शिवाय मृदा संवर्धन देखील होते.

हे झाले शासकीय कामासंदर्भात. परंतु अशासकीय पातळीवर देखील तेवढेच यशस्वी प्रयोग व्हायला हवेत. विनोबा भावेंनी म्हटले आहे की, 'अ - सरकारी काम असर - कारी होता हे। म्हणजे विंगर सरकारी काम जास्त परिणामकारक असते' पण अ - सरकारी आणि सरकारी यांनी एकत्र येऊन कार्य केले तर ते दसपट प्रभावी ठरेल.

सुंदरलाल बहुगुणा यांचे चिपको आंदोलन, मेघा पाटकरांचे नर्मदा बचाव आंदोलन यासारख्या स्वयंसेवी संस्था संवर्धनाचे काम करीत आहेत. जागतिक स्तरावर याचा विचार केला तर (World Watch Institute World Wide Fund for nature) यासारख्या संस्था संवर्धनाचे काम करत आहे. नैसर्गिक शेतीचा प्रसार करणारी अॅग्रीकोल संस्था, जर्मन, हॉलंड, स्वित्झर्लंड मध्ये कार्यरत आहे. युरोपमध्ये ग्रीन पार्टी, केनियात बंगारी भाईची Green Belt movement जर्मनच्या पेट्रा केली यांची Green Peace movement यासारख्या संस्था केवळ संवर्धनासाठी कार्यरत आहेत.

यासंदर्भात सर्वात महत्वाची भूमिका बजावणे आणि माहिती जनसामान्यांपर्यंत पोहचविण्याचे काम माध्यमांचे आहे. कारण माहितीचे स्रोत म्हणून माध्यमांकडे बघितले जाते. घटनेचे गांभीर्य जनतेच्या लक्षात आणून देण्याचे काम माध्यमांचे आहे. त्यासाठी माध्यमांनी ठोस पाऊले उचलायला हवेत. जळगांव दै. सकाळने चालविलेल्या जलसाक्षरतेसारखी मृदा संवर्धनाची कामे माध्यमांनी घ्यायला हवीत. त्याचे गांभीर्य जनतेच्या लक्षात आणून देवून ठोस पाऊले उचलायला हवीत.

यात आणखी एका घटकाने महत्वाची भूमिका बजावायला हवी ती म्हणजे प्रत्यक्ष जनता. कारण सरकार, स्वयंसेवी संस्था, माध्यम यांनी कितीही प्रयत्न केले आणि जनतेने त्यात भागच घेतला नाही तर सारे प्रयत्न फोल

ठरतील. त्यासाठी मृदासंधारण काळाची गरज ओळखून प्रत्येकाने स्वतःच्या घरापासूनच श्रीगणेश करायला हवा.

□ □ □

मांगल्याचे गाणे

दिपाली वासुदेव गुरव
(प्रथम वर्ष) वाणिज्य

झाड म्हणतं धारा दे

पाखरु म्हणतं चारा दे ।

सृष्टीमधल्या चराचराला

देवा, सौख्य निवारा दे ॥ १ ॥

नदी ओहळा पाणी दे

बन वेळूंना गाणी दे

अखंड वादळ नको देवा

झुळझुळणारा वारा दे ॥ १ ॥

तृण कोंभांना सत्व दे

नवांकुरांना विकास दे

दुष्काळाची नको गर्जना

सृजन सर्व शिवारा दे ॥ २ ॥

उन्मेषाला सुस्वर दे

सत्य शिवासह सुंदर दे

विकास गतीला प्रत्येकाच्या

सदैव फिरता फेरा दे ॥ ३ ॥

मांगल्याचे गाणे दे

सौभाग्याचे वाणे दे

चिरंतनाच्या विश्रांतीला

तुझ्या पदाशी थारा दे ॥ ४ ॥

□ □ □

जोहडवाले बाबा.... राजेंद्र सिंह

सुप्रिया शरद जहागिरदार
११ वी (वाणीज्य)

राजेंद्र सिंह, मेरठ जवळच्या दौसाच्या एका जमीनदाराचा हा मुलगा. डॉक्टर झालेला. पंचविशीचा तरुण. त्याचे शिक्षण राजस्थान विश्वविद्यालयात झालेले. ध्येयवादाने भारावून जाऊन किशोरी या कुग्रामात आला. त्या परिसरात नव्हते पाणी, नव्हते जीवन, होते केवळ मृत्यूचे सावट, दारिद्र्य, उपासमार, थेंब थेंब पाण्यासाठी चाललेला संघर्ष...! ते पाहून त्याक्षणी त्याने निर्णय घेतला की इथे जलजीवन आणायचे.

या कार्यासाठी सुरुवातीला ना कुणाचे सहकार्य, ना कसल्या सुविधा ! हा अतिरेकी असावा असा गावकऱ्यांना संशय आला. त्याच्या शहरीपणाची, शिक्षणाची टर उडविली गेली. पण त्यांनी जिद्द आणि चिकाटी सोडली नाही. राजेंद्र बरोबर त्याचे मित्र सत्येंद्र, नरेंद्र, हनुमान, केदार हे या कार्यासाठी आले होते. मानवतेच्या बंधनाने राजेंद्र व त्यांचे मित्र एकत्र आले. 'तरुण भारत संघ' या नावाखाली त्यांचे आपापसांत आधार देण्याचे, त्यांचे अश्रु पुसण्याचे कार्य सुरु झाले. जळीत-पिडीतांच्या पुनर्वसनासाठी तरुण भारत संघाच्या या विद्यार्थ्यांनी खूपच धडपड केली. आंतरिक समर्पणाचे भाव जागृत होण्यासाठी एस.डी. शर्मा., के.व्ही. द्रोण., कमलेश्वरी श्रीवास्तव आणि श्रीमती.बी.एल.जैन यांचे मनापासूनचे सक्रीय सहकार्य व मार्गदर्शन मोलाचे ठरले.

राजेंद्र व त्यांचे मित्र यांनी आपल्या महाविद्यालयीन शिक्षणाच्या काळातच अनेक संस्कार शिबिरे घेतली. तसा राजेंद्रसिंह प्रभावित झाला होता, तो

महात्मा गांधींच्या विचारसरणीने ! गांधींजींच्या म्हणण्याप्रमाणे ग्रामीण भाग हा स्वयंपूर्ण, शिक्षित झाला तरच देशाची खरी प्रगती होईल असे त्याला वाटू लागले. ग्रामीण भागातील दारिद्र्य, दुःख, अज्ञान नाहीसे करण्यासाठी आपण प्रयत्न केले पाहिजेत, ही त्याची मनोधारणा बनली, परंतु अद्यापी त्याला मूर्त स्वरूप येऊ शकत नव्हते. बडौतमधून पदवी घेवून तो आयुर्वेदिक डॉक्टर झाला. प्रकल्प अधिकारी म्हणून राजस्थानच्या या ग्रामीण भागात काम करतांना त्याला अनेक समस्या दिसल्या. तेथील निसर्गाची झालेली वाताहत, तिथल्या तरुणांनी रोजीरोटीसाठी शहराकडे घेतलेली धाव, आटलेल्या नद्या, विहिरी, नजर पोहोचेल तिथवर दिसणारी वंजर भेसूर जमीन आणि त्याहीपेक्षा अधिक वंजर झालेली तिथल्या रहिवाशांची मने ! ते पाहून त्याला भासायचे की, इथल्या माणसांना शाप आहे अवर्षणाचा, दारिद्र्याचा, उदासिनतेचा आणि सध्या निष्क्रियतेचाही. रोगराई, अज्ञानाची काळी छाया इथे पसरलीय. हे दोन ध्रुवातील अंतर पार करायला हवं होते. नेमके काय करायचं हे ठरले नव्हते. स्वातंत्र्य मिळून इतकी वर्षे झालीत, पण या विभागातील कित्येक भागात वीज नाही, रस्ते नाहीत, दवाखाने नाहीत, मुला-मुलींना शिक्षण घ्यायला शाळा नाहीत. त्यांच्यासाठी काहीतरी करायला हवे असे त्याला वाटे.

अलवर जिल्ह्यातील किशोरी गावांकडे जाणाऱ्या बसमध्ये बसून ते किशोरीला पोहोचले होते. आजचा हा परिवर्तनाच्या दिशेने प्रवासाचा दिवस होता.

२ ऑक्टोबर १९८५ हा दिवस ! पूर्वी इथला ओढा खळखळून वाहत होता, शेते बहरत होती, किनाऱ्यावरच्या गावात, जीवन फुलत होते. आताचे ओढ्याचे रूप म्हणजे नुसता दगडगोट्यांचा खच असलेली कोरडी खाच. येण्याआधी त्यांना वाटत होते की, इथल्या प्रत्येक गावात शाळा नाहीत, म्हणून त्यादृष्टीने काम करावे. पण त्यांना आता वाटत होते की, त्यापेक्षा महत्वाचा आणि इथल्या लोकांच्या जीवनमरणाचा प्रश्न म्हणजे पाण्याचा आहे.

हा राजस्थान ! अनेक स्वर्गीय भासणाऱ्या शिल्पाकृतींनी सजलेला, स्वाभिमानी, पराक्रमी राणा प्रतापसिंहाचा, महाराणी पद्मिनीचा, कृष्णवेड्या संत मीरेचा राजस्थान ! आज राजस्थानचे हे रूप फारच भयावह आहे. पहाणी करतांना त्यांना तेथे एक जोहड दिसला. पावसाच्या पाण्याचा थेंब-थेंब अडविण्याचे काम हा करतो. पावसाचे सारे पाणी हा अडवितो ते जोहडच्या बांधामुळेच अडते. हा जोहड जीवनधारा आहे. तेथे त्या पाच जणांचे काही दिवस शिक्षण व आरोग्य यासाठी काम चालले. परंतु आता केवळ पाण्यासाठीच काम करायचे असे राजेंद्रने ठरविले. पण त्यावेळी त्याचे चारही मित्र राजेंद्रची साथ सोडून शहरात परतीच्या प्रवासाला गेले होते. तरीही त्याने जिद्द सोडली नाही. पहाणी केल्यानंतर त्याने जागा निश्चित करून तेथे कामाला सुरुवात केली. परंतु गावातील कोणीही तेथे फिरकले नाही पण त्याची त्याला आता फिकीर नव्हती. कुणी येवो ना येवो, आपण काम करीत रहायचे असे त्याने ठरविले. पुरुषार्थाच्या किमयेने उन्हाचे चांदणे होत होते, बाहुत शक्ती आणि हृदयात मानवता हे सारे घेऊन ध्येय गाठायचे होते एकट्यानेच. कारण चारही साथीदार दोन-तीन दिवसांतच निघून गेले होते. राजेंद्रसिंहाचे काम बघून हळूहळू लोक चूक कबूल करून त्याच्या बरोबर काम

करायला येऊ लागले.

नवा जोहड पूर्ण झाला. उन्हाळा संपला, आपाड आला. पाऊसकाल आला होता, पण नुसतीच आशा दाखवित होता. तिसऱ्या दिवशी संध्याकाळी टपोरे थेंब बरसू लागले. मातीचा हवाहवासा, जीवनदायी गंध हवेत दरवळू लागला. पावसाच्या सरी आल्या, जणू देवाघरची करुणाच. पाहता पाहता चंदेरी थेंबाच्या झालरी आसमंतात वेदू लागल्या. पावसाचा गारवा अंगाला झोंबू लागला. नवा जोहड डोंगरावरून येणाऱ्या पावसाच्या पाण्याने आणि धारांनी हळूहळू भरू लागलेला. तीन-चार वर्षांत गावोगावी, वस्तीजवळ असंख्य जोहड बनले. यामुळे शेतीचे उत्पन्नही वाढले आणि तेथील लोक सुखसमाधानाने जीवन जगू लागले.

पुढील अनेक उदाहरणांतून आपणांस राजेंद्रसिंहाचे काम आणि समाजसेवा यांचे दर्शन घडेल.

भरतपूर आणि अलवर जिल्ह्यात पुराचे तांडवनृत्य सुरु होते. त्या वेळेस राजेंद्रसिंह आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांनी जीव धोक्यात घालून गावकऱ्यांना नाना तऱ्हेची मदत पुरविली. स्वतःची तहानभूक विसरून पूरग्रस्तांच्या अन्नपाण्याची व्यवस्था केली. पूर ओसरल्यावर नव्या आपत्तीचा जन्म होतो. ताप, कॉलरा, मलेरीया यांचे साम्राज्य पसरते. तशाही परिस्थितीत त्यांनी गावकऱ्यांना मदत केली. नंतर सरकारी मदत घेऊन गावकऱ्यांना पुनर्वसनाची मदत केली.

सारिस्का एक निबीड अरण्य. प्रत्येक गवत, प्रत्येक पान, प्रत्येक मूळ, प्रत्येक फूल कुठल्यातरी रोगाचा रामबाण इलाज असलाच पाहिजे. तिथले आदिवासी निसर्गरक्षक. प्रत्येकजण उपजत वैद्यकीय ज्ञान घेवून आलेले. त्या अरण्यात वाघ होते. त्यांच्याहून भयानक असे भक्षक या अरण्यात वावरत. वनरक्षक ! तेच वाघाची

शिकार करत आणि तस्करी करत. त्या लोकांनी राजेंद्रसिंह आणि कार्यकर्ते व सहकारी यांच्या मदतीने पुरावे गोळा केले आणि शेवटी सत्याचाच विजय झाला. तस्करखोरांना कोर्टाने शिक्षा ठोठावली आणि मुख्य म्हणजे लागोलाग आमलात आणली गेली.

राजेंद्रसिंह आणि तरुण भारत संघाच्या सहकाऱ्यांनी अनेक उपक्रम राबविले. त्यातलाच एक म्हणजे अखारी प्रकल्प. त्याच्या अथक परिश्रमांचे फळ म्हणजे झुळझुळ वाहणारी अखारी नदी. त्याचप्रमाणे अशा अनेक प्रकल्प व कार्यांमधून राजेंद्रसिंह यांनी राजस्थानातील लोकांचे जीवन सुखकर केले आहे. हे काम करतांना त्यांना अडचणींना सामोरे जावे लागले परंतु त्यांनी शेवटपर्यंत कार्य सोडले नाही उलट जास्त जोमाने, उत्साहात ते आजही येथे कार्यरत आहेत. याकरीता त्यांना मॅगसेसेस पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. सर्व जगभर त्यांचे कौतुक झाले. यातच त्यांची खरी जीत झाली.

अखारी नदीप्रमाणेच तरुण भारत संघाचे कार्य खळखळात, निर्मळ, स्वच्छ व जोमाने होत राहो, हीच ईश्वरचरणी प्रार्थना...!

□ □ □

जैविक विविधतेच्या बाबतीत

भारताचा आठवा क्रमांक लागतो.

पहिल्या पाच क्रमांकात भारताला

नेण्याचे काम आपणा सर्वांचेच !

पर्यावरण

भावना शिंपी

(एम ए.प्रथम वर्ष) अर्थशास्त्र

पर्यावरण , पर्यावरण

निगा या पर्यावरणाची ठेवा

समतोल विघडवूनी लोकहो

ब्रम्हाच्या या लेकराला सतवू नका ॥ १ ॥

जल - भूमी - झाडे - हवा

आपल्या सुखासाठी राखा हा बटवा

प्रदूषणाला उत्तेजन देवूनी

नष्ट करू नका हा अमूल्य ठेवा ॥ १ ॥

झाडे लावा, झाडे जगवा,

मिळेल शुध्द ताजी हवा

वृक्षतोड करूनी तुम्ही

देशावर संकट ओढवू नका ॥ २ ॥

कारखान्यांच्या या साम्राज्यात

जाणीव ठेवा जीवन-रसाची

जलप्रदूषण वाढवूनी तुम्ही

रोगांचे माहेरघर वसवू नका ॥ ३ ॥

रेडिओ, टी.व्ही.हळू लावूनी

आनंदी जीवन तुम्ही जगा

कानासारख्या नाजूक भागाची

जीवघेणी थट्टा करू नका ॥ ४ ॥

निर्धाराने, निश्चयाने

रक्षण पर्यावरणाचे करा

जीवनातील या घटकाचे

महत्त्व लोकहो जाणून घ्या ॥ ५ ॥

प्लॅस्टिकचा राक्षस

रमेश पाटील
(एमए.)

घरती - जीवन जगायचे शिकविते.

हवा - जगतांना मोकळा श्वास मिळतो.

पाणी - जीवनाची अमृतधारा बनते.

अग्नि - जीवन प्रकाशमय होते.

आकाश - जीवनाचे ध्येय ठरविते, स्वप्नाची पूर्ती करते.

या घटकांनी बनते आपले सगळ्यांचे पर्यावरण.

या पर्यावरणाला दूषित करणारे अनेक घटक असतात.

त्यापैकी प्लॅस्टिकच्या प्रदूषणामुळे होणारे दुष्परिणाम

जीवघेणे आहेत. आज आपला देश सर्व क्षेत्रात आघाडीवर

असूनही मानवाच्या आरोग्याचे संरक्षण करण्यात मात्र मागे

राहिलेला आहे. चांगल्या आरोग्यासाठी शुध्द पर्यावरणाची

आवश्यकता आहे. या पर्यावरणाचा समतोल

विघडविण्यात प्लॅस्टिकचा अती वापर कारणीभूत आहे.

या समस्याला आपणच जबाबदार आहे.

आज मनुष्य क्षणिक फायद्यासाठी प्लॅस्टिकच्या

कॅरी बॅगज आणि इतर कमी प्रतीच्या प्लॅस्टिकच्या वस्तूंचा

वापर मोठ्या प्रमाणात करीत आहे. त्यामुळे माणसांवर,

प्राण्यांवर आणि अप्रत्यक्षपणे निसर्गावर दुष्परिणाम होत

आहे. याचा विचार किती लोक करतात ? जर हा

प्लॅस्टिकचा वापर आपल्या जीवनाचा अविभाज्य घटक

होऊ पाहात आहे तर त्याच्या दुष्परिणामांचा विचार कधी

केला आहे का ?

प्लॅस्टिकच्या वापरानंतर आपण त्याची

विल्हेवाट असुरक्षितपणे लावीत असतो. त्यामुळे अनेक

पटींनी कचरा वाढून त्याचे अनिष्ट परिणाम होत आहेत.

ज्या कारखान्यात अनाशवंत घटकांपासून प्लॅस्टिकच्या

वस्तू तयार होतात त्या कारखान्यातील काही विषारी द्रव्ये

व धूर यामुळे आजुबाजूचे पर्यावरण दूषित होते. पाणी, झाडे, मानव तसेच पाण्यातील जीवजंतूनादेखील अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. या कारखान्यात काम करणाऱ्या आणि कारखान्याजवळ राहणाऱ्या नागरिकांना सल्फर डायऑक्साइड श्वासावाटे फुफ्फुसात जाऊन फुफ्फुसाचे विविध आजार होतात. वनस्पतीच्या वाढीवरही त्याचा परिणाम होऊन त्यांची वाढ खुंटतांना दिसते.

तेव्हा या न दिसणाऱ्या स्लो पॉयझनरूपी

राक्षसाचा नायनाट करण्यासाठी समाजात जनजागृती

निर्माण करणे गरजेचे आहे. निसर्गाने मानवावर जितके

प्रेम केले त्याप्रमाणात मानवानेदेखील निसर्गाचा समतोल

राखण्याची काळजी घेतली पाहिजे. गेल्या २५ वर्षात

प्लॅस्टिक निर्मिती करणाऱ्या कंपन्यांची भरभराट होतांना

दिसते पण त्या गतीने प्लॅस्टिकच्या वापरानंतर त्या

कचऱ्याचा नायनाट करण्याचा उपाय अंमलात आणला

नाही. इ.स. १९९५-९६ मध्ये निर्माण झालेल्या

प्लॅस्टिकच्या १.८८ दशलक्ष टन प्लॅस्टिकपैकी ५२ टक्के

प्लॅस्टिक हे फक्त वस्तूंची बांधणी व वेष्टण यासाठी वापरले

गेले आहे.

आज भारतात प्लॅस्टिकचा वापर प्रत्येक

दशकात तिपटीने वाढत आहे. तेव्हा प्लॅस्टिक कमी

वापरण्याचा पर्याय शोधणे आणि लोकांमध्ये जागृती

निर्माण होणे आवश्यक आहे. प्लॅस्टिकमुळे होणारे प्रदूषण

टाळण्यासाठी काही महत्वाचे उपाय पुढीलप्रमाणे

सुचविता येतील :-

१) प्लॅस्टिकच्या कॅरी बॅगज व इतर तत्सम वस्तूमुळे

निर्माण झालेल्या प्रदूषणाबद्दल जनजागृती करणे.

- २) अनाशवंत घटकापासून निर्मित प्लॅस्टिकला विरोध करणे.
 - ३) प्लॅस्टिक ऐवजी गोणपाट, कापड किंवा कागदी पिशव्यांचा वापर करणे व दुकानदारांकहे तशी मागणी करणे.
 - ४) सरकारने प्लॅस्टिक कॅरी बॅग व तत्सम वस्तूंचा वापर करणे.
 - ५) प्लॅस्टिक कचऱ्याची निर्मिती टाळण्यासाठी पुनर्प्रक्रिया करता येईल अशा प्लॅस्टिकची निर्मिती करणे. यामुळे पैशाची बचत होईल व अधिक कचरा निर्माण होणार नाही.
 - ६) धोकादायक प्लॅस्टिकच्या निर्मितीवर बंदी आणण्यासाठी नागरिकांनी जनहीत याचिका दाखल करणे.
 - ७) २००३ मध्ये उपयोगासंबंधाचे अधिनियमाचे पालन करून प्लॅस्टिकच्या बॅग किंवा तत्सम वस्तूंची निर्मिती होत असल्यास कायदेशीर कारवाई करणे.
 - ८) प्लॅस्टिकमुळे होणारे प्रदूषण टाळण्याकरीता व त्याबद्दल जनजागृती करण्याकरीता २००४ यावर्षी विविध उपक्रमांचे आयोजन करणे.
- प्लॅस्टिकचे विघटन जर झाले तर जमिनीत किंवा शेतात वर्षानुवर्षे जे थर साचले आहेत त्याला आळा बसेल. पावसाचे पाणी जमिनीत मुरेल आणि जलसंवर्धन होईल, पर्यावरणाचा समतोल राखला जाईल आणि सर्वत्र सुख समृद्धीचे वातावरण निर्माण होईल.
- जेथे स्वच्छ पर्यावरण असे तेथे आरोग्य समृद्धी नांदे हा जीवन मूलमंत्राचा वसा युगे युगे घरोघरी नांदो.

आशिष देईल धरती

शैलेश रमेश राणे
(एम ए. प्रथम वर्ष) अर्थशास्त्र

महाराष्ट्र भूमी थोर आपुली
थोर आपुली संस्कृती ॥
तापी, गोदा, कृष्णा, गोमाई
खळखळ वाहे अरुणावती ॥
सातपुडा अन सह्याद्रीवर
झाडे हिरवी - हिरवी डोलती ॥
सुजलाम् सुफलाम् महान भूमी
जणू सोनंच आपली माती ॥
पण आपणच झालो कपाळ करंटे
घेऊन कुन्हाड आपल्या हाती ॥
उघडे पाडले डोंगर सारे
गेली वाहून सारी माती ॥
नापिक केली जमीन आपली
धरणे, तळ्यात भरली माती ॥
उठा मर्दानो परत एकदा
करू या हिरवी हिरवी धरती ॥
पाणी अडवू पाणी जिरवू
देऊनी साथ, हात घेऊ या हाती ॥
पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापनेशी
घेऊ जोडून आपुली नाती ॥
माती बांध अन जैविक बांध
घालूया नाला ओघळ वरती ॥
झाडे लावू झाडे वाढवू
आणूया हिरवळ धरती वरती ॥
माती अडवू पाणी टिकवू
करू या प्रेम भूमी वरती ॥
आली योजना कल्याणाची
देईल आशिष आपली धरती ॥

पर्यावरण रक्षण

दिपाली वासुदेव गुरव
(प्रथम वर्ष वाणिज्य)

आपल्या सूर्यमालेत आपली पृथ्वी हा सर्व प्राणीमात्रांचा एकमेव आधार आहे. या पृथ्वीवरच असंख्य प्रकारच्या वनस्पती वाढतात आणि माणसासह अनेक पशुपक्षी येथे राहतात. परंतु 'पृथ्वी' ही कशापासून बनली आहे? याचे एकच उत्तर आहे ते म्हणजे "पर्यावरण". पर्यावरण म्हणजे नेमके काय हे आपण पाहू या.

आपण राहतो तेथील सभोवताल म्हणजे पर्यावरण होय. या आपल्या सभोवताली जमीन, हवा, हवामान, जलसाठे, पशु-पक्षी, नद्या, झाडे, नाले, पर्वत, वनस्पती इ. नैसर्गिक घटकांमुळे आपल्या जीवनास उपयुक्त अशी परिस्थिती निर्माण होते तेच आपले पर्यावरण होय.

आपल्या आजूबाजूची झाडे, पर्वत, डोंगर, टेकड्या, पशु-पक्षी, नद्या, विहिरी, घरे हे सर्व पर्यावरणाचे अवयव आहेत. म्हणून पर्वत, नद्या, झाडे, हवा, समुद्र, पशु-पक्षी हे एकमेकांशी बांधीलही आहेत. समुद्राकडून हवेला बाष्प मिळते. हवेकडून नद्यांना, पशुपक्षांना पावसाच्या स्वरूपात पाणी मिळते. पर्वतांकडून माती मिळते. पशु-पक्षांना आसरा मिळतो. थोडक्यात पर्यावरणातील हे सर्वच घटक महत्त्वाचे आहेत.

पर्यावरणाचा महत्त्वाचा आधारभूत घटक म्हणजे पाणी हा आहे. आर्थिक, सामाजिक विकास हा मुख्यतः पाण्यावरच अवलंबून आहे. कारण शेतीसाठी, उद्योगधंद्यासाठी, वीजनिर्मितीसाठी आणि प्रामुख्याने जीवन जगण्यासाठी पाण्याची गरज आहे. परंतु आजच्या

काळात पाणी ही विशेष समस्या बनली आहे.

नुकत्याच पडलेल्या दुष्काळापासून बचाव करण्यासाठी आपल्या जवळ असलेल्या पाण्याच्या स्रोतापासून मार्ग काढणे आवश्यक आहे. यात पुढाकार घेण्यासाठी अगोदरच मोठ्या प्रमाणात जमीन आणि पाणी याचे मार्गनिर्माण केले पाहिजे म्हणून सरकार ठिबक सिंचन आणि फवारा पध्दत ही योजना राबवित आहे. परंतु एवढे प्रयत्न देखील कमी पडत आहे. म्हणून Task Force साठी आंध्रप्रदेशचे मुख्यमंत्री आणि त्यांच्या सोबत इतर राज्यांतील कृषिमंत्री यांनी ठिबक सिंचन आणि पाणी फवारा ह्या योजनेत सहभाग घेणे गरजेचे आहे. प्रथम ही योजना विस्तृत करणे ह्या पाटबंधाऱ्याला (Irrigation) धोक्यापासून वाचवणे आणि ते सुरळीतपणे चालवणे आवश्यक आहे. त्यासाठी एक संघटना तयार करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

■ नद्यांची जोडणी :-

स्वातंत्र्यानंतर पाणी संवर्धनात (जल संधारणात) मोठ्या प्रमाणावर विकास झालेला नाही. देशात खरोखर काही भागात खूप पाणी आहे तर काही भागात कोरडा दुष्काळ अशी दयनीय अवस्था आजही आहे. जसे आसाम, आंध्रप्रदेश या राज्यात प्रचंड प्रमाणात पाऊस होऊन नद्यांना पूर येतो तर राजस्थान या भागात अत्यंत दयनीय दुष्काळी अवस्था आहे. या परिस्थितीला ३ महत्त्वाची कारणे आहेत.

- १) देशातील जलसंधारणाचा असमतोल विकास.
- २) पाण्याचा असमान वापर.
- ३) पाण्याचे अव्यवस्थित व्यवस्थापन.

पंतप्रधानांनी नद्यांची जोडणी करणे हा Task Force या नावाने प्रकल्प त्वरीत हाती घेतला आहे की, ज्यामुळे ज्याठिकाणी पाण्याचा साठा जास्त आहे तेथील पाणी दुष्काळग्रस्त भागांना पुरवता येईल. तसेच पूर आलेल्या नद्यातील पाण्याचा सुयोग्य वापर होऊन दुष्काळाचे प्रमाण कमी होऊ शकेल. नद्यांच्या जोडणीने राजस्थान, महाराष्ट्रासारख्या दुष्काळी भागाला पाणी मिळून त्यांची पाण्याची गरज भागवता येईल. तसेच "पाणी अडवा, पाणी जिरवा" ही मोहिम देखील राबविली जात आहे.

राजस्थान ह्या दुष्काळी भागाला पाणी पुरवठा करण्यासाठी 'मारु गोचर योजना' हा प्रमुख कार्यक्रम राबवला जाणार आहे. Oran & Gauchar या योजनेने दुष्काळी भागाला पाणीपुरवठा करण्यात येणार आहे. ह्या योजनेने पाण्याचे स्रोत वाढवण्यास आणि इतर दुष्काळग्रस्त भागांना पाणी पुरवठा करण्यास मोठ्या प्रमाणावर मदत होणार आहे. ह्या योजनेसाठी १०० कोटी रुपयांची मदत लागणार आहे. ह्या योजनेसाठी / हा हेतू पूर्ण करण्यासाठी ३ वर्षांचा कालावधी लागणार आहे. २००३-२००४ ह्या वर्षात ५० कोटी रुपये पुरवणे हा हेतू आहे.

■ जलसंधारणासाठी सरकारने तयार केलेले अंदाजपत्रक २००३ - २००४ :-

वेगवेगळ्या क्षेत्रांची पाण्याची वास्तववादी गरज व तथ्य लक्षात घेऊन विविध प्रयोजनांसाठी पाण्याची

सुसंगत व अर्थपूर्ण विभागणी करण्याकडे सरकारचा कल असून पाणी वाचवण्यावर जादा भर आहे. काटकसरीने पाणी वापरून त्याची कार्यक्षमता व प्रतिष्कक पाण्याची उपयोगिता वाढविण्याकडे लक्ष केंद्रीत करण्यात आले आहे. यातूनच पुढे दुष्काळावर मात करणारी, पुराचे नियंत्रण करणारी आणि शाश्वत जल व्यवस्था निर्माण करणारी कायम स्वरूपाची रचना उभी करण्याचे प्रयत्न आहेत. पाणी प्रदूषणावर नियंत्रण आणण्यासाठी पाण्याची स्रोत व स्रोत संरक्षित ठेवण्यासाठी आणि मृद व जलसंधारण करून मातीची झीज व पाण्याचा न्हास रोखण्यासाठी व्यवहार्य शास्त्रीय कार्यक्रम राबविण्याची त्यांची धावपळ आहे. जलसंधारण प्रकल्पांच्या उभारणीतून दारिद्र्य निर्मूलन आणि माती व पाणी संवर्धनातून पर्यावरण बांधणीचे नियोजन हे उद्दिष्ट समोर ठेवून सरकारने जो पाणी कृती कार्यक्रम स्विकारला आहे. त्याची ३ भागात विभागणी केली आहे.

(अ) पाण्याची बचत करणे :-

- पाणी संवर्धन व्यवस्थापनाचे मजबूतीकरण.
- पाणी पुरवठा व मागणीचा राष्ट्रीय व स्थानिक आणि दीर्घमुदतीचा आराखडा बनविणे.
- सिंचनाच्या पाण्यातील बचत वाढविण्यासाठी क्रियाशील राहून मानसिकता तयार करणे.
- उद्योगधंद्यात पाणी बचतीची सवय वाढीला लावणे.
- नागरी पाणी वापर कमी करून बचतीकडे लोकांना वळविणे.
- रेडिओ, दूरदर्शन, वृत्तपत्रे व अन्य प्रसार माध्यमांमार्फत पाणी बचतीसाठी मोठ्या प्रमाणात

प्रसिध्दी करून लोकांचा सहभाग व नियंत्रण वाढविणे.

(ब) जल संसाधनांचा विकास करून पाणी पुरवठ्याची क्षमता वाढविणे :-

- गरजा पूर्ण होईल अशा पध्दतीने प्रदेश आणि विभागनिहाय जल संसाधनांचे वाटप करणे.
- जलसंपत्ती विकास आणि वापराच्या मूल्यांकनाचे मजबूतीकरण.
- जलसंसाधनांचा विकास आणि वापर वाढीला लावण्यासाठी नवनवीन प्रकल्पांची उभारणी करून जलसंसाधनांचा आवश्यक तेवढाच व बहुउद्देशीय वापर वाढीला लावणे.
- पाण्याच्या स्रोताचे पर्याय विकसीत करणे.

(क) जलसंसाधनांचे संरक्षण करणे व पाण्याची गुणवत्ता वाढविणे :-

- जलसंसाधनांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने सर्व आराखडे बनविणे आणि प्रत्येक खोऱ्यातील पाण्याचे पर्यावरणाच्या दृष्टीने संरक्षण करणे.
- पाणी पर्यावरण नियंत्रणाचे मजबूतीकरण.
- शहरी आणि ग्रामीण भागातील पाण्याभोवतालच्या प्रदेशाचे संरक्षण करणे.
- जलसंसाधनांच्या संरक्षणासाठी शास्त्रीय संशोधन वाढीला लावून पर्यावरणात सुधारणा घडविणे आणि प्रयोग व प्रात्यक्षिकांद्वारे पर्यावरण नियंत्रित करणारी नवनवीन तंत्रज्ञाने लोकप्रिय करणे.
- जलस्रोतांच्या संरक्षणाचे आणि पर्यावरण सुधारणेचे

महत्त्व लोकांना प्रसिध्दी माध्यमांद्वारे पटविणे आणि लोकांना संघटित करून पाठिंबा व सहभाग वाढविणे.

अशा उपाययोजना राबवून पाण्याची समस्या काही प्रमाणात कमी केली जाऊ शकते. आपली राजधानी असलेले दिल्ली शहरही असेच पाण्याच्या दृष्टीने तुटीचे शहर आहे. दिल्ली शहराच्या पाण्याकरीता केंद्र सरकार दरवर्षी २०० कोटी रुपयांची सबसिडी देत आहे. देशाचा विकास, समाजाची उन्नती, मानवाच्या अस्तित्वाचा आधार हे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवून पाण्याची समस्या दूर करणे हे महत्त्वाचे कार्य आहे. जलविकासातून समाज समृद्ध करण्याचा प्रत्येकाने प्रयत्न करावा. तसेच प्रत्येक नागरिकाने पाण्याचा काटकसरीने वापर करून पाण्याची समस्या कमी करण्याचा प्रयत्न करावा.

यावरून मला हेच सुचवावेसे वाटते की,

“ करू रक्षण पर्यावरणाचे,
साधेल कल्याण मानवाचे”

यावरून असेही म्हणता की,

"All living things depend on water"

हे पर्यावरणाचे महत्त्व लक्षात घेऊनच आपण ५ जूनला "जागतिक पर्यावरण दिन" साजरा करतो.

खनिज संवर्धन

जयवंत काशिनाथ शिंपी
(एम.ए.) हिंदी

शासनाने पेट्रोलच्या किंमती वाढविल्या. त्यामुळे जगामधील पेट्रोलचे सर्वात जास्त दर असलेला देश म्हणून भारताची गणना होत आहे. पेट्रोलच्या वाढीव किंमतीमुळे एकूण व्यापारपेटेलाच जबरदस्त धक्का बसला. तेल, पेट्रोल संबंधीच्या किंमती विषयी शासनाजवळ निश्चित स्वरूपाचे धोरण वा व्यूहरचना नव्हती. तसे असते तर किंमती एवढ्या मोठ्या प्रमाणात वाढल्या नसत्या. यावर्षी देशांतर्गत तेल-पेट्रोलची मागणी आणि पुरवठ्याचे संतुलन साधले गेले नाही कारण २८ लक्ष टन तेलाचा पुरवठा कमी झाला. याची शासनाला उशीरा माहिती करून देण्यात आली. देशांतर्गत अन्य समस्या सोडविण्याच्या ताणतणावात शासनाचे तेल, पेट्रोल स्थितीकडे पूर्ण दुर्लक्ष झाले.

तेल-पेट्रोलच्या व्यवहारात केंद्र मात्र पूर्णपणे अपयशी ठरले आणि त्याचा परिणाम पर्याप्त पुरवठा उपलब्ध नसल्यामुळे पेट्रोलच्या उपभोगात ३५% घट करावी लागली. पर्यायी इंधनाची व्यवस्था पुरेशा स्वरूपात नसल्यामुळे मागणी प्रबंधाला विशेष महत्व प्राप्त झाले. मागणीपेक्षा पुरवठा खूपच कमी असल्यामुळे किंमतीत वाढ स्विकारावी लागली.

फिस्कल रिसर्च फाऊंडेशन, दिल्ली या वित्त संशोधन संस्थेने पेट्रोल संदर्भात सर्वेक्षण केले. त्यांच्या निष्कर्षानुसार तेल-पेट्रोल व पेट्रोलियम पदार्थांची मागणी लवचिक आहे. पेट्रोल पुरवठ्यावरील नियंत्रणामुळे किंमत वाढत जाते. मागणी जास्त, पुरवठा कमी यांतून काळ्या

बाजाराचे प्रमाण वाढते. १९७३-७४ आणि १९७९-८० मध्ये पाश्चिमात्य देशांवर असेच तेलाचे संकट आले होते त्यांनी स्वतंत्र व्यूहरचना राबविली. प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष पुरवठ्यावर प्रभावी नियंत्रण मिळविले. मुद्रा विस्तारावर नियंत्रण, राजकोषीय तुटीमध्ये घट, उपभोगात घट, तेल आणि पेट्रोलच्या पर्यायी घटकांचा विस्तार यामुळे त्यांनी पेट्रोलविषयक धोरण यशस्वीरित्या राबविले

पाश्चिमात्य देशांवर जे संकट आले ते संकट आपल्या विकसनशील देशांवर येवू नये म्हणून आपण पेट्रोलच्या समस्येकडे आणि पर्यायी इंधनाकडे लक्ष दिले पाहिजे. तेल-पेट्रोलला पर्याय शोधण्याचे प्रयत्न नियोजनकारांनी सुरु केले आहेत. त्यातील एक पर्याय अल्कोहोलचा असून दुसरा नैसर्गिक वायुचा. इथॅनॉल आणि मिथेनॉल याचा उपयोग किती व कशा प्रकारे होऊ शकतो याची चाचणी सुरु आहे. भारतात दिल्ली ट्रान्सपोर्ट कार्पोरेशन (डी.टी.सी.) वाहतूक महामंडळ यांनी या संदर्भात एक चाचणी प्रयोग करून पाहिला. डिझेल इंधनात ३० प्रतिशत मिथेनॉल मिश्रण करून दहा बस चालवून पाहिल्या.

नैसर्गिक वायु आणि कोळसा यातून मिथेनॉलचे उत्पादन करण्यात येते. या संदर्भात ओ.एन.जी.सी.ने एक नवी योजना तयार केली असून त्यात नैसर्गिक वायु, कोळसा, अल्कोहोल असे मिश्र इंधन पेट्रोल आणि डिझेलसाठी चांगला पर्याय ठरलेला आहे. हे मिश्र इंधन

स्कुटर, मोटार, सायकल, लुना, मोपेड इत्यादींसाठी चांगले उपयुक्त होऊ शकेल. मिरत, आग्रा, कानपूर, बरेली, ग्वाल्हेर, झांशी, दिल्ली, भोपाळ या शहरांमध्ये हा प्रयोग सरकारने हाती घेतला आहे.

पेट्रोलचे संवर्धन करण्यासाठी आज या पर्यायी

इंधन स्रोताची नितांत गरज आहे. पेट्रोलच्या वाढत्या किंमतीला तोंड देण्याचे सामर्थ्य नागिरकांमध्ये फार दिवस राहणार नाही. म्हणून तो प्रसंग येऊ नये म्हणून पेट्रोलचे संवर्धन करणे गरजेचे झाले आहे.

□ □ □

जनजागृती

वंदना टेमकर
(तृतीय वर्ष, विज्ञान) वनस्पतीशास्त्र

एके रात्री मला विपरीतच स्वप्न पडले स्वप्नी दिसले की, पाण्याविना जगचं आटले. प्रथमदर्शनी तर मी स्वप्नातच भ्याले उजाडल्यावर कल्पनेनेच तोंडचे "पाणी" पळाले. मज स्वप्नी असे दृश्यले की, कारखान्याचे दूषित पाणी शुध्द साठ्यात सोडले 'दूषितांच्या' परिणामांनी जलजीवन विस्कटले नदीतलावात केले अनेकांनी पूजा साहित्याचे विसर्जन त्यात अजून भर म्हणजे, कुडा, कचरा व कुजलेले पर्ण ॥ १॥ शेतकऱ्यांनी तर कहरच केला, किड हटविण्याचा ध्यासच घेतला.

कीटकनाशके भली फवारून रोगराई उडविली खाशी. ही कीटकनाशके जमली शेतानजीकच्या साठ्यापाशी आणि म्हणूनच काय तर - यामुळे उडाली पाण्यातील ऑक्सिजनची "बत्तीशी" ग्रामीणातील स्रिया नदीवर धुणी-भांडी धुती आम्हीच मागे कशाला ? म्हणून गुरेही मौजेने न्हाती ॥ २ ॥

तेल शुध्दीकरण प्रकल्प नदीकाठी उभारले तर कुणी अणुप्रकल्पांचे घटक समुद्रात सोडले हे घटक पाण्याद्वारे जनांच्या शरीरात साठले व लोकांना भयंकर कॅसर ने ग्रासले ॥ ३ ॥ स्वप्नील विचार केला - या सर्वांपासून पाण्याचे रक्षण करावे. लोकांना जलप्रदूषण परिणामाचे डोस द्यावे. कारखान्याचे दूषित जल शुध्द करून सोडावे. आणि शुध्द केलेले पाणी शेतात सोडावे. विसर्जन साहित्य जमिनीत पुरावे. "हे सर्व केले तर सांगा बरे जलप्रदूषण कसे घडावे ?" यानंतर मला असे वाटले, हे स्वप्न मज कशासाठी पडले ? भविष्यात होणारे परिणाम मज आधीच उमगले. यावर तोंड म्हणून लोकांना जागे करावेसे वाटले आणि, जनजागृतीचे श्रेय आपणच घ्यावे म्हटले. ॥ ४ ॥

पाणी अडवा - पाणी जिरवा

जगदिश शिवरतन जोशी
(एम.ए.मराठी) द्वितीय वर्ष

पाण्याचा प्रश्न हा अतिशय जबरदस्त असा भेडसावणारा प्रश्न आहे. त्यासाठी एक योजना राबविली जाऊ शकते ती म्हणजे बारा महिने भरभरून वाहणाऱ्या ब्रम्हपुत्रा नदीचे अतिरिक्त पाणी कालव्याद्वारे गंगा नदीत आणून सोडायचे. गंगेतील अतिरिक्त पाणी बिहारमधून ओरिसाच्या महानदीत वळवायचे. महानदी आपल्याकडील जास्तीचे पाणी गोदावरीला देईल तर गोदावरी कृष्णा नदीच्या भेटीला येईल आणि कृष्णेचा प्रवाह पेन्नार आणि कावेरीत मिसळेल. याचप्रकाराने यमुनेचे पाणी साबरमतीपर्यंत येईल आणि नर्मदा, तापी व पार एकमेकांना जोडल्या जातील.

हिमालयातून उगम पावणाऱ्या बारमाही नद्यांचे पाणी महाराष्ट्रापासून तामीळनाडूपर्यंतच्या टंचाईग्रस्त भागात पोहोचेल. यामुळे देशातील साडेतीन कोटी हेक्टर जमिनीला सिंचनाचा फायदा होईल. एवढेच नव्हे तर ३५ हजार किलोवॉट विजनिर्मिती होईल. हजारो लोकांना रोजगार मिळेल. कृषी उत्पादन वाढेल. थोडक्यात म्हणजे या योजनेमुळे संपूर्ण देश सुजलाम् सुफलाम् वनेल. या योजनेसाठी सरकारचे प्रयत्न अविरत सुरु आहेत. राजस्थानमध्ये देखील पाणी टंचाईवर मात करण्यासाठी चेकडॅम बांधून जलक्रांती केली. या योजनेमुळे राजस्थान वासियांना फायदा मिळाला.

त्यानंतर महाराष्ट्रातील नांदेड जिल्ह्यातील मुखेड तालुक्यातील बाराशे लोकवस्तीच्या भगनूखाडीचे उदाहरण घेता येईल. डोंगरदऱ्यात वसलेले मुखेड हे गांव नांदेड आणि आंध्रप्रदेशातील निजामाबाद या शहरांना हिरवा भाजीपाला पुरवणारे गांव म्हणून ओळखले जाते.

डिसेंबर-जानेवारीनंतर इथे पाण्याचे दुर्भिक्ष जाणवत असे. त्याचा फटका या मेहनती शेतकऱ्यांना बसत असे. पण गावातील सहकारी मंडळींनी एकत्र येऊन पाणीटंचाईवर मात करण्यासाठी या शेतकऱ्यांना जलसंधारणाचे महत्त्व समजावून सांगितले. विहिरीच्या पुनर्भरणाचा प्रयोग करायला सांगितला. शेतातील विहिरीच्या पुनर्भरणासाठी विहिरीच्या शेजारी दोन खड्डे केले. त्यात दगड गोटे स्वतः डोंगरावरून आणून टाकले. शेतातील उतार भागात हे खड्डे असल्याने पावसाळ्यात डोंगरावरून वाहत आलेल्या पावसाच्या पाण्याने ते भरले. नंतर या खड्ड्यातील पाणी गाळून उन्हाळ्याच्या काळात पाईपद्वारे विहिरीत सोडले. हा पहिला प्रयोग यशस्वी झाला आणि आज या योजनेचा फायदा भगनूरवाडीतील शेतकऱ्यांना होत आहे. तेथील शेतकऱ्यांना जलसंधारणाचे महत्त्व पटले आहे आणि त्याबाबत मोठ्या प्रमाणात जनजागृती केली जात आहे.

रेन वॉटर हार्वेस्टिंग योजना म्हणजे संकटकाळासाठी पाण्याची तजवीज. ग्रामीण भागाबरोबर शहरी भागातही पाणी टंचाई दूर करण्याचे प्रयत्न व्यक्तिगत आणि सामूहिक पातळीवर सुरु आहेत या योजनेची सुरुवात मार्च ते जून याकाळात होते. परंतु रुफरेन हार्वेस्टिंग पध्दत म्हणजे नेमके काय ? पर्जन्यमान बऱ्यापैकी असलेल्या काही विभागात पावसाळ्यानंतरचे पहिले ७-८ महिने पाणी टिकून असते. परंतु नंतरचे ३-४ महिने दुर्भिक्ष जाणवते. तिथे घराच्या छपर्यावर पावसाचे पाणी साठवून पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सोडविता येतो. या पध्दतीत घरांची छपरे ही जस्ताची.

अॅल्युमिनीयम, मातीची कौले, अॅसबेस्टॉस किंवा सिमेंट काँक्रीटच्या पत्र्यांची असणे आवश्यक असते. छपर्याच्या खालच्या निमुळत्या टोकाशी पाणी एकत्रित करण्याकरीता नळी बसविण्यात येऊन त्यास साधारण उतार जमिनीवरील साठवण टाकीत सोडलेल्या उभ्या नळीला जोड दिला जातो. ही नळी जी.आय.पत्रा किंवा बांबू किंवा पी.व्ही.सी.पाईपने बनविली जाते. साठवण टाकीस जोडलेली उभी नळी साधारणतः १०० मि.मी. व्यासाची ठेवून तिच्या टोकास तारेची जाळी बसविण्यात येते जेणेकरून झाडाची वाळलेली पाने तसेच इतर कचरा, अनावश्यक वस्तू अडविल्या जाऊन पाणी साठवण टाकीत जमा केले जाते. साठवण टाकी जमिनीखाली किंवा जमिनीवर बांधता येते. त्यावर पाणी काढण्यास हातपंपाची आवश्यकता असते. वरचेवर विरंजक चूर्ण वापरून टाकीतील पाणी स्वच्छ व पिण्यास जंतुविरहीत ठेवता येते. पुरेशी काळजी घेतली तर टाकीतील पाणी दीर्घकाळ निर्जंतूक व स्वच्छ, पिण्यास योग्य राहते. इतका या योजनेचा फायदा आहे. या योजनेमुळे जलसंधारणाला फार मोठा फायदा होतो.

जलतज्ज्ञ नेहमी सांगत असतात की, पाणी वापरतांना काटकसर करा. ते वाया घालवू नका, नाहीतर पाण्याशिवाय राहायची परिस्थिती उद्भवेल. परंतु देशात सरासरी सर्वात जास्त पाणी मिळविणाऱ्या मुंबईकरांनी या इशान्याकडे दुर्लक्ष केले. आता वर्षभरात दोनदा घेण्यात आलेल्या पाणी कपातीच्या निर्णयाने त्यांच्या तोंडचे पाणी पळाले आहे. पाणी वाचवण्याचा आणि त्याचा साठा करण्याचा विचार मुंबईकरही करू लागले आहेत. मुंबईत शेती नसल्याने बंधारे बांधण्याची आवश्यकता नाही, परंतु घरगुती वापरासाठी पावसाच्या पाण्याचा संग्रह करण्याची गरज अनेकांना वाटते आहे. यावर उपाय म्हणजे जमिनीवर खड्डे खणून पावसाचे पाणी जमिनीत जाऊ द्या.

तसेच पावसाचे छपर्यावर पडणारे पाणी रेन वॉटर हार्वेस्टिंग या योजने अंतर्गत पावसाचे वाहून जाणारे पाणी इमारतीखाली मोठी टाकी तयार करून साठवले तर २-३ महिन्याचा प्रश्न सुटतो.

पाण्याचा सर्वाधिक दुरुपयोग करण्यातही मुंबईकरांचा पहिला क्रमांक लागतो. एका अंदाजाप्रमाणे मुंबईकर केवळ आपली वाहने धुण्यासाठी दररोज ५० लक्ष लिटर पाणी वाया घालवितात. पिण्याचे पाणी वाहून नेणाऱ्या फुटक्या जलवाहिन्या ही देखील एक मोठी समस्या आहे.

खरे तर मुंबई एवढे स्वच्छ पाणी देशात दुसरीकडे कुठेच मिळत नाही. प्रचंड खर्चाने हे पाणी शुध्द करणारी महापालिका अगदी किरकोळ दराने ते मुंबईकरांना देते. तरीही त्याचा दुरुपयोग होतो. यावर उपाय म्हणजे पावसाचे साठवलेले पाणी बाथरूम-संडासमध्ये वापरले तर महापालिकेचा पाणीपुरवठ्याचा भार हलका होऊन शुध्द पाणी जास्तीत जास्त काळ मिळत राहिल आणि वाया जाणाऱ्या पाण्याला वेळीच आवर घालता येईल. कारण पाणी अमूल्य आहे आणि हे प्रत्येकाने स्वतः जाणून घ्यायला हवे, कारण जलसंधारण ही काळाची गरज आहे.

थोडक्यात म्हणजे पाणी टंचाईवर उपाय तुमच्या-आमच्या हातात आहे. पाण्याच्या बाबतीतील परिस्थिती दिवसेंदिवस अधिकच बिकट होत जाणार आहे. तेव्हा पाण्याचा अपव्यय करून आपल्याच हाताने आपले जीवन खराब कां करायचे ?

पाणी तारी पाणी मारी
पाण्यासारखा नाही दुसरा वैरी...

‘आई’ संकटात आहे; तिला वाचवूया

शैलेश शिखरे
(एम.ए.द्वितीय वर्ष) भूगोलशास्त्र

सुमारे वीस लाख वर्षापूर्वी पृथ्वीवर मानव प्राण्याची निर्मिती झाली आणि बघता बघता त्याने आपल्या बौद्धिक सामर्थ्य, वाचाशक्ती, कल्पनाशक्ती व तंत्रकौशल्याच्या जोरावर या वसुंधरेवर सर्व प्राणीमात्रांत सर्वश्रेष्ठ स्थान प्राप्त केले. वसुंधरेने मानवाला दिलेली देणगी म्हणजे निसर्ग अर्थात पर्यावरण. या पर्यावरणाच्या साथीने व आपल्या विचारशक्तीने मानवाने विविध क्षेत्रात प्रगती केली. ही प्रगती होत असतांना, विकासाची फळे चाखत असतांना नैसर्गिक असमतोलाकडे त्याने जाणिवपूर्वक दुर्लक्ष केले. वसुंधरारूपी दुसऱ्या आईला त्याने अक्षरशः ओरबाडून घेतले. आपण आपल्या आईची सेवा करतो. त्याचप्रमाणे दुसऱ्या आईचीही आता आपल्याला सेवा करावयाची आहे. मानवाने आपला स्वार्थ साधण्यासाठी पृथ्वी सोबतच पर्यावरणाची मोठी हानी केली आणि त्यामुळेच अनेक पर्यावरणीय समस्यांना आता त्याला तोंड द्यावे लागत आहे.

१८ व्या शतकातील औद्योगिक क्रांती हे मानव-पर्यावरणाचे विसंवादातील महान पर्व ठरले. औद्योगिकरण, शहरीकरण व आधुनिकीकरणामुळे सामाजिक व आर्थिक दृष्टीे वेगाने बदलत गेली. पण या विकासात्मक वाटचालीत जमीन, पाणी, हवा, मृदा, वनस्पती या मुलभूत संपदांवरील ताण अतिरेकी पध्दतीने वाढला. विज्ञान व तंत्रज्ञानाची वाटचाल मानवी मूल्यांच्या विकासासाठी कमी व पर्यावरण प्रदूषणासाठी जास्त झाली. पर्यावरणीय समस्यांचे मूळ औद्योगिकरण,

कृषीक्रांती, जंगलतोड, सत्तास्पर्धा व अर्थकारण या गोष्टीत आहे. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीस जगात १ लाखापेक्षा जास्त लोकवस्तीची फक्त ३६० शहरे होती, आता ती २६०० झाली आहे. नागरीकरणाची ही आकडेवारी फार बोलकी आहे. स्वार्थी वृत्तीच्या मानवाने मृदा, वनस्पती, जंगले नष्ट करून सिमेंट क्राँक्रीटची जंगले निर्माण केली. शेतातील रासायनिक खतांच्या अतिरेकी वापराने भूमी व जलप्रदूषणात वाढ झाली. परिणामी पृथ्वीवरील कित्येक प्राणी व वनस्पतींच्या जाती नामशेष होत आहेत. त्यामुळे जैविक असमतोल वाढीस लागत आहे. गेल्या वीस-पंचवीस वर्षांत भारत-चीन, भारत पाक, इराण-इराक, इराक-कुवैत यांच्यातील युध्दसंघर्षाने मानवी जीवनाची पर्यायाने पर्यावरण व वसुंधरेची अपरिमीत हानी झाली. १९९१ मधील आखातातील युध्दामुळे ‘कृष्णपर्जन्य’ ही दुर्घटना प्रथमच घडली. त्याचप्रमाणे औद्योगिक प्रदूषणामुळे ‘आम्लपर्जन्य’, ‘ग्लोबल वार्मिंग’, ‘ओझोन डिप्लीशन’ अशा अनेक प्रकारच्या वैश्विक समस्या निर्माण झाल्या. दुसऱ्या महायुध्दात जपान देशावर केलेल्या अणुबॉम्ब वर्षावामुळे तर पर्यावरणाची कधी नव्हती इतकी हानी झाली. गेल्या शतकात हिटलर सारखा ‘कुरआत्मा’ आणि मोहनदास गांधीसारखा ‘महात्मा’ हे दोन पुरुष धरतीवर होते. पण कोणत्या व्यक्तीचे तत्व सिवकारावे हे मानवाला समजले नाही.

आज आपण नव्या शतकात, नव्या सहस्रकात वावरत आहेत. यावेळी पर्यावरणाचा समतोल प्रस्थापित

करण्यासाठी सामाजिक शास्त्रांचा अभ्यास फायदेशीर ठरू शकतो. सामाजिक शास्त्रांच्या अभ्यासाबरोबरच प्रत्येकाने वसुंधरारूपी आईला वाचविण्याची तळमळ ठेवणे गरजेचे आहे. तसेच मानवी समाजातील मूल्ये, नितीनियम, अधिष्ठाने, रचना, परंपरा व इतिहास यांच्यात मूलगामी बदल करावे लागतील. सेंद्रिय शेतीपध्दती, पिकपालट, अवजारांचा योग्य वापर, पिकपध्दती, जलव्यवस्थापन व शास्त्रशुध्द तंत्रे यांना अग्रक्रम देवून उत्पादन वाढवता येईल. त्यातूनच जैविक विविधता निर्माण होवू शकते. संपदांचा नियोजित पध्दतीने केलेला वापर, संवर्धन यामुळे संपदाक्षय थांबवता येईल. ‘पर्यावरण रक्षण हीच खरी राष्ट्रभक्ती’ असे विचार बालवाडी-उच्च शैक्षणिक स्तरापर्यंत रुजवले पाहिजे. संपदासंवर्धन शासकीय यंत्रणेवर सोपवून चालणार नाही. कारण पर्यावरणाचे विश्वस्त म्हणून आपण प्रत्येक जण विद्यमान शिल्पकार आहोत. इ.स. १९७३ मध्ये गढवाल हिमालयातील नंदादेवी अभयारण्यात भाटीया जनतेने वृक्षांना मिठ्या मारून सरकारचा वनकटाई कार्यक्रम रोखला. भट व सुंदरलाल बहुगुणा यांच्या प्रेरणेची ही ‘चिपको चळवळ’ पर्यावरण रक्षण व संपदा संवर्धनाची नांदी समजली जाते. त्याचबरोबर ‘सह्याद्री बचाव’, ‘नर्मदा बचाव’, ‘पृथ्वीरक्षण’ अशा चळवळी कार्यरत झाल्यात. शेवटी मानव हा पर्यावरणावर जगतो. पर्यावरण मानवावर नाही. शेवटी निसर्ग हाच सर्वश्रेष्ठ आहे. वराहपुराणातील खालील अर्थ याबाबतीत अतिशय बोलका आहे. ‘जोपर्यंत या भूतलावर पर्वत, वने, सरोवरे आहेत, तोपर्यंतच तुम्ही व तुमची मुले व भावी पिढ्या सुखाने जगतील. ज्यांना ही गोष्ट कळेल त्यांना निसर्गाच्या प्रसादाने देवदुर्लभ असे परमस्थान प्राप्त होईल’. तेव्हा आपली ही वसुंधरा अर्थात

आईला सुंदर, सुजलाम्, सुफलाम् व प्रदूषणमुक्त वनविणे हेच अखिल मानव जातीचे कर्तव्य आहे आणि हेच पर्यावरणाचे मानवाला आव्हानही आहे.

□□□

साधन संधारण

सा - सागर
ध - धरती
न - नद्या
सं - संपत्ती (भूगर्भातली)
धा - धारा (पावसाच्या)
र - रज
ण - नीर

नद्या, ओढे, झरे, डोंगर, दऱ्या, वनस्पती, फुले, पाने, जमीन, वारा, सुर्यप्रकाश, पाऊस, खनिज संपत्ती हा सारा अनमोल ठेवा मानव जातीचा आणि मानव जीवासाठीच !

चला त्याचे रक्षण करूया !

साधन - संधारण

योगिता आर पाटील
(एम.ए.प्रथम वर्ष) अर्थशास्त्र

नववधूसारखी नटूनथटून वसलेली वनश्री, हिरवी मखमली शाल पांघरलेले डोंगर आणि अवघड मुलांसारखे दंगामस्ती करत उंच कड्यांवरून उड्या मारत खाली उतरणारे झरे, संध वाहणाऱ्या नद्या, तलावातल्या स्वच्छ-नितळ पाण्यात स्वतःचे रूप निरखणाऱ्या काठावरच्या बाभळी, निलांगणात उंच व स्वच्छंद भरायी मारणारे निळे 'तास' पक्षी, श्रमिकाला श्रमाचे साफल्य देणारी भरत आलेली ज्वारीची कणसे, पिवळ्या रंगाची पखरण कटवारी झेंडू-शेवंतीसारखी मोहक फुले या सर्वांमुळे वातावरण आनंदी, उत्साही व प्रसन्न वाटते. या सान्या मोहरलेल्या वातावरणाने माणसाचे मन आणि मस्तक नत होते. मात्र आताच्या आधुनिक काळात हे सारे शक्य आहे का ? हे सारे निसर्ग वर्णन आपल्याला आता पहायला मिळेल का ? असे अनेक प्रश्न आता मनाला भेडसावू लागले आहेत.

विज्ञानामुळे संपूर्ण जग मानवाच्या कक्षेत आले पण, माणूस माणसापासून दूर जात आहे. माणसाची मती खुंटावी एवढी गती विज्ञानामुळे मिळाली आहे. मानवाची ही घोडदौड सर्वच क्षेत्रात आघाडीवर आहे. पण, एवढी ही धडपड कशासाठी ? 'सुखासाठी' हे उत्तर मानवाला अपेक्षित आहे. परंतु विज्ञानामुळे मिळणारे सुख हे खरे सुख नसून ते भौतिक आहे. या खोट्या सुखाच्या कल्पनेपायी मानव खरे सुख हरवून बसला आहे. सुखासाठी मानवाने लावलेले विविध शोध त्यातूनच वसुंधरेचे स्थैर्य धोक्यात येत आहे. त्यातून अनेक समस्यांचा उदय होऊन निर्माण झालेली स्थिती भयावह आहे. यातील एक समस्या म्हणजे प्रदूषणाची समस्या होय.

आज प्रदूषण हा एक गंभीर प्रश्न आहे. विकसनशील देशापेक्षा विकसित देशात याचा फार मोठा परिणाम झाला आहे. या प्रदूषणामुळे निसर्गाचा समतोल ढासळत चालला आहे आणि निसर्गाचा समतोल ढासळणे म्हणजे मानवाचे विनाशाच्या दृष्टीने पडलेले पहिले पाऊल आहे.

उत्पादन वाढीसाठी कारखान्याची भरमसाठ वाढ झाली. कारखाने वसविण्यासाठी आणि त्यांच्या इंधनासाठी अतोनात वृक्षतोड झाली. त्यातून बाहेर पडणारा CO₂ आणि दूषित वायु यामुळे होणारे वायुप्रदूषण ही निसर्ग चक्रातील गंभीर घटना आहे. अनेक शहरात वायुप्रदूषणामुळे लाखो नागरिकांचे आरोग्य धोक्यात आले आहे.

प्रचंड प्रमाणावर वृक्ष-तोड होत असल्याने नैसर्गिक पध्दतीने वायुशुद्धी करण्याचे साधनच नष्ट होण्याची पाळी येईल. शिवाय, पावसावरही परिणाम होतो. यंदा तर नगरकडील सहा जिल्ह्यात वरुण राजाने कृपादृष्टी केली नाही म्हणून अमेरिकेबरोबर करार करून 'Weather Modification' करण्यात आले आणि ते यशस्वीही झाले पण नंतर शेतकऱ्यांनी अशा तक्रारी केल्या की, या पावसामुळे कीटकांचा प्रादुर्भाव अधिक झाला. म्हणजेच, आपण कितीही आधुनिकीकरण करण्याचा प्रयत्न केला, कितीही संशोधन केले तरी त्याला काही मर्यादा आहे. सर्व बाबतीत विजय मिळविणे आपल्याला शक्य नाही. त्याकरीता त्यावर उपाय म्हणून वसुंधरेचे संधारण करणे नितांत गरजेचे आहे. तसेच, वृक्ष लावण्याच्या योजना अधिक वेगाने राबविणे आवश्यक

झाले आहे.

यातील दुसरी संधारण समस्या म्हणजे 'जलप्रदूषण'. वेगवेगळ्या आणि मोठमोठ्या कारखान्यातून बाहेर पडणारे दूषित पाणी तसेच रासायनिक कारखान्यातून बाहेर जाणारे विषारी पाणी हे शास्त्रापुढे आवाहन ठरले आहे. समुद्रानजिक असलेल्या मोठ्या शहरातून समुद्रात सोडलेल्या दूषित पाण्यामुळे समुद्रातील जलचर प्राण्यांचे जीवन धोक्यात आले आहे. या जलप्रदूषणाचा धोका एवढा निर्माण झाला आहे की, "गंगाजल शुद्धीप्रकल्प" शासनाला हाती घ्यावा लागला आहे. मे १९९२ मध्येच जळगांव येथे औद्योगिक परिसरात एजिस केमिकल इंडस्ट्रीजची सांडपाणी प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणा सुरु झाली आहे. सांडपाण्याची विल्हेवाट लावण्यासाठी विविध यंत्रणांची अंमल बजावणी करणे वसुंधरेच्या संधारणासाठी आवश्यक आहे.

अलीकडच्या काळात 'ध्वनीप्रदूषण' हे वाहनांची वाढती संख्या व त्यांचे कर्कश आवाज, दिवाळीच्या आणि फटाक्यांच्या आतिषबाजीमुळे होणारे ध्वनिप्रदूषण निर्माण होत आहे व हे प्रदूषण कर्णदोष निर्माण करण्याइतपत (१४० db.) आहे. यावर कोणती उपाय योजना करावी ही एक समस्या निर्माण झाली आहे. अशा परिस्थितीत सत्कृत्यापेक्षा दुष्कृत्यांना अधिक ऊत येतो.

माणसाने प्लॅस्टिकचा शोध लावला आणि त्याला स्वर्ग हाती आल्यासारखे वाटले. अनेक गोष्टीसाठी त्याने प्लॅस्टिक आवरणांचा उपयोग सुरु केला, पण त्यामुळे घनकचरा वाढून भूमातेला इजा होत आहे. अनेक रस्त्यावर फिरणारी जनावरे प्लॅस्टिकच्या पिशव्या खाऊन दगावली तर काहींना नपुसंकत्व आले. त्यांच्या आतड्यांना सूज आली त्यामुळे त्यांचे आरोग्य धोक्यात आले. या सर्व गोष्टीकडे लक्ष देऊन शासनाने या पिशव्या वापरण्यावर बंदी केली पण, अजूनही चोरून-लपून का होईना

दुकानदार दुकानातून वस्तू खरेदी केल्यास ग्राहकांना आकर्षक पिशव्या देतात. मात्र या समस्यांसाठी आता नागरिकांनीच (ग्राहकांनी) जागृत होणे आवश्यक आहे.

या सर्व प्रदूषणांबाबत पुढील काही ओळी सांगता येतील :-

देवाने दिले आपल्याला
पृथ्वीचे वरदान
पण आपण तिला
देत आहोत फक्त घाण
कधी होणार आपल्याला याची जाण ?
सोडत आहोत आपण
फक्त प्रदूषणाचे बाण
हळाने जणू आपण
करत आहोत दाब
कधी होणार आपल्याला याची जाण ?

अशा सगळ्या वातावरणात वैचारिक प्रदूषणाला वाव असतो. त्यातून दुसऱ्यावर अन्याय करणे, भ्रष्टाचार करणे अशा कृती होऊ लागतात आणि मानवाचा दानव बनतो. म्हणून साधन-संधारण करणे नितांत गरजेचे आहे. त्याकरिता निसर्गासारखा शास्त्रज्ञ नाही हे मानवाने लक्षात ठेवावे. त्याच्या सहाय्याने पृथ्वीवर वातावरणाचा समतोल आपण सांभाळला पाहिजे. त्याकरिता केवळ दरवर्षी 'वसुधा दिन' पाळून किंवा 'वसुधा बचाव' हा संदेश वर्षातून एकदा देवून व संबंध वर्ष त्या विषयाकडे पाठ फिरवून चालणार नाही.

झाडे लावा, झाडे जगवा

जल संधारण - काळाची गरज

नूतन भिमराव बोरसे
(तृतीय वर्ष) भूगोल

कविनी महाराष्ट्राला "अंजन कांचन करवंदीच्या काटेरी देशा किंवा बकुळ फुलांच्या देशा" अशी नावे दिलेली आहेत. त्याच महाराष्ट्राला गोदा, कृष्णा, भीमा यांनी पुनित झालेली भूमी असे म्हटलेले आहे. गोदावरी, भीमा, प्रवरा निरनिराळ्या ठिकाणाहून वाहणारी आणि महाराष्ट्रासह आंध्रातही वाहणारी कृष्णा, करवीर क्षेत्राला पवित्र करणारी पंचगंगा, नाग विदर्भातील वेणू गंगा, मराठ वाड्याला स्वयंपूर्ण करणारी पूर्णा या आणि अशा अगणित नद्यांचे माहेर असणारे महाराष्ट्र हे वैभवशाली राष्ट्र आहे. भारतीय संस्कृतीमध्ये प्रत्येक नदीला गंगाच म्हणतात. तेव्हा या आपल्या अंगणात असलेल्या सर्व गंगांचे म्हणजे सर्व नद्यांचे पाणी भगीरथा प्रमाणे आपण सर्व योग्य कामांसाठी वापरले तरच खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्राला व पर्यायाने या देशाला वैभव प्राप्त होईल.

जलसंधारण ही आज काळाची गरज झाली आहे. कारण देशातील काही नद्या बारमाही वाहतात. पण काही बहुतेक वेळा कोरड्याच असतात. त्यातून भारत हा कृषिप्रधान देश असल्याने शेतीला पाणी पुरवठा आवश्यक असतो. पण ही शेती प्रामुख्याने पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून आहे. पाऊस योग्य वेळेवर पडला तरच शेतकऱ्यांना या पाण्याचा फायदा होतो. यामध्ये महाराष्ट्राचा विचार केला तर महाराष्ट्राचे क्षेत्रफळ ३०७ लक्ष हेक्टर आहे. त्यापैकी लागवडीखाली क्षेत्र २०८ लक्ष हेक्टर एवढे आहे. पावसाचे प्रमाण सह्याद्रीच्या मध्याला ६०० सेंटीमीटर पासून दुष्काळग्रस्त असलेल्या नगर

सोलापूर या दुष्काळी भागात ४५ सेंटीमीटर असे आहे पाऊस वेळेवर पडतोच असे नाही, पावसाच्या लहरीपणामुळे महाराष्ट्रातील ११२ लक्ष हेक्टर जमीन ही वर्षानुवर्षे दुष्काळाच्या छायेखाली आहे.

डॉ. पिशोरोटी यांच्या अहवालानुसार जून ते सप्टेंबर मध्ये पाऊस पडतो. या काळात पडणाऱ्या पावसापैकी निम्मा पाऊस मुसळधार पडल्याने वाहून जातो. परिणामी जमिनीची धूप होते आणि ८५% पाणी वाहून जाते आणि १५ ते १६% पाणी जमिनीत मुरते तेव्हा उरलेल्या आठ महिन्यांच्या दृष्टीने पाण्याचं नियोजन अत्यंत आवश्यक आहे. पाऊस येणे हे आपल्या हातात नसलं तरी असलेलं पाणी साठवणे, जमिनीत जिरवणे पुढच्या पावसाळ्यापर्यंत पुरविणे हे आपल्याच हातात आहे. हे कठीण आहे पण अशक्य नाही. उदा : अमेरीका, इस्त्रालय यासारखे देश. याठिकाणी पावसाचे प्रमाण अत्यल्प आहे तरी असलेल्या पाण्याचा थेंब न थेंब जास्तीत जास्त कसा वापरता येईल याचे नियोजन त्यांनी केले म्हणूनच कॅलिफोर्नियासारखे समृद्ध प्रदेश फळा-फुलांनी पहायला मिळतात.

गेल्या काही वर्षांपासून गोड्या पाण्याचा जो प्रश्न भेडसावत आहे त्याला तोंड देण्यासाठी शासनाने जलसंधारणाच्या विकासाचा कार्यक्रम हाती घेतला आहे. महाराष्ट्रातील जलसंपत्ती तिचा योग्य वापर, भू-जल शोधण्याच्या पध्दती, पाणलोट क्षेत्राचे व्यवस्थापन, जमिनीची धूप, कोरडवाहू शेतीतील जलसंरक्षणाच्या

पध्दती, ठिबक सिंचन इ. बाबत विविध कार्यक्रम आखण्यात आले आहे.

जमिनीवर हिरवे आच्छादन आणणे, यामध्ये झाडे, झुडपे, फळझाडे लावणे, जमिनीची बांधवंदिस्ती करून पाणी अडविल्यास व ते जमिनीत जिरवल्यास जमिनीतील पाण्याचे प्रमाण वाढते. जमिनीवर जास्त झाडे असावी. झाडांनी जमिनी आच्छादलेली असल्यास पावसाचे थेंब प्रथम झाडांच्या पानांवर पडतात त्यामुळे त्यांचा वेग कमी होतो मग सावकाश ते जमिनीवर गळून पडतात. जंगलाची खालची जमिन काड्या-कचरा, पालापाचोळा यांनी आच्छादलेली असल्याने पाणी जोराने वाहून न जाता जमिनीत मुरते. पालापाचोळ्याच्या अडथळ्याने पाणी जोराने वाहून जात नाही व जमिनीची धूप ही कमी होते.

जलसंधारण आणि संरक्षणाच्या दृष्टीने काही पावले उचलण्याची गरज आहे. जसे वृक्षांची संख्या वाढविणे, जंगले नष्ट होण्यापासून वाचविणे, बंधारे बांधून, पाणी अडवून त्याचा योग्य वापर करणे. पाझर तलाव व खडक खोदणे, त्यांच्या साहाय्याने डोंगरावर जलसंचय करणे. जेणेकरून पठारावरील जलाशयात वाढ होईल व ते पाणी जमिनीत झिरपून पायथ्याशी असणाऱ्या गावांना पुढील पावसाळ्यापर्यंत मिळू शकेल. तसेच तलाव व विहिरी बांधणे इ.

सिंचन प्रकल्पामुळे देखील परिसर बहरतो. जमिनीतील पाण्याची पातळी वाढवता येते. पाण्याच्या कार्यक्षम वापरासाठी देशात वाल्मी सारख्या संस्था स्थापण्यात आल्या आहेत. फवारा अथवा ठिंबक सिंचनामुळे पाण्याची ३० ते ८०% बचत होते. अनेक प्रकारची पाण्याची साठवण आजच्या काळात महत्वाची

ठरते. राळेगण सिध्दी सारखे प्रकल्प उभारण्याची आज गरज आहे.

जलसंधारणासाठी पावसाचे पाणी जमिनीत जिरवून, जमिनीची ग्रहणशक्ती वाढविणे व साठवणक्षमता वाढविणे व पाण्याचे वाहून जाण्याचे बाष्पीभवनाचे प्रमाण कमी करणे महत्वाचे ठरते. कारण जन्मापासून जन्माची सोबत करते पाणी, जगण्याच्या काठावर अखेरचे आचमन असते पाणीच !

□ □ □

प्रचंड

प्रमाणात

होणारी

जंगलतोड....?

मनुष्य

आपल्याच पायावर

कुऱ्हाड तर मारून

घेत नाहीना ?

जळगाव शहरासाठी - पर्यावरण प्रेमींचे योगदान

लक्ष्मीकांत पाटील , मुकुंद कोल्हे
संदीप कुदल (एस.वाय.बी.कॉम.)
वैशाली गुरव (एफ.वाय.बी.कॉम.)

पर्यावरणाचे विज्ञान आणि तंत्रज्ञान याचा विचार करणे अत्यांतिक गरजेचे झालेले आहे. पर्यावरणातील विविध घटकांमुळे जे असंतुलन निर्माण झालेले आहे त्याचा विचार म्हणजे पर्यावरणाचे विज्ञान होय तर हे असंतुलन दूर करण्यासाठी जे उपाय योजले जातात त्याला पर्यावरणाचे तंत्रज्ञान असे म्हणतात.

या दृष्टीकोनातून जळगांव शहरातील काही निवडक संस्थांनी जे उपक्रम राबवले त्याचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा उद्देश या लेखाचा आहे.

यामध्ये केशव स्मृती प्रतिष्ठान, महाबळ एन्व्हायरी इंजिनिअर्स प्रा.लि. आणि इन्स्टिट्यूट ऑफ एन्व्हायमेंटल सायन्सेस, मु.जे.महाविद्यालयातील एन.एस.एस.आणि एन.सी.सी. विभाग, सुभाष चौक अर्बन को.ऑप.क्रेडिट सोसायटी इ.संस्थांनी मागील काही वर्षांत जळगांव शहराच्या पर्यावरणाविषयी जी जागृती दाखवून उपक्रम राबविले त्याचा उद्देश या विशेषांकात करणे क्रमप्राप्त ठरते.

केशव स्मृती प्रतिष्ठान या संस्थेने आजपावेतो अनेक समाजोपयोगी प्रकल्प राबविले आहेत. या संस्थेच्या माध्यमातून जळगांव जनता सहकारी बँकेने 'पर्यावरण' या विषयाकडे जाणिवपूर्वक लक्ष देऊन शासकीय उपक्रमांना विविध सामाजिक व स्वयंसेवी संस्था यांनी पर्यावरण जतन व संवर्धनासंदर्भात राबविलेल्या उपक्रमाला पाठींबा दिलेला आहे. विशेषतः बँकेने गेल्या

वर्षी सर्वसामान्य जनतेमध्ये जागृती व्हावी या उद्देशाने महाराष्ट्र शासनाच्या महात्मा ज्योतीबा फुले जलभूमी संधारण अभियान २००३-२००४ अंतर्गत - कृषि विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजना, महात्मा फुले जलभूमी संधारण अभियान पाणलोट संकल्पना, विविध बंधारे व बांध, विहीर पुनर्भरण, कुपनलिका / ट्युबवेल याबाबत विस्तृत माहिती असलेली पुस्तिका बँकेतर्फे तयार करून देण्यात आली. सदर पुस्तिका सर्व शासकीय व निमशासकीय व सहकारी संस्थांना उपलब्ध करून देण्यात आली.

तसेच २००३ च्या दिनदर्शिकेत पर्यावरणाविषयी छायाचित्रे, घोषवाक्ये देण्यात आली जेणेकरून जनजागृती या उद्दिष्टांची परिपूर्ती होईल. एवढेच नव्हे तर बँकेच्या वतीने १९ जून २००३ रोजी जळगांव मध्ये महाबळ कॉलनी ते देवेंद्र नगर मधील रस्त्याच्या दोन्ही बाजूस जे वृक्षारोपण करण्यात आले यात ४०० रोपे लावण्यात आली.

महाबळ एन्व्हायरो इंजिनिअर्स प्रा.लि.आणि इन्स्टिट्यूट ऑफ एन्व्हायमेंटल सायन्सेस यांनी 'जागतिक पर्यावरण दिना' निमित्त ५ जून २००२ मध्ये जळगाव शहरातील तीन अशा गजबजलेल्या रहदारीच्या ठिकाणी हवेतील प्रदूषणाची पातळी मोजण्याचा उपक्रम यशस्वीरित्या पार पाडला. अशा प्रकारचा उपक्रम जळगावांत प्रथमच राबविला गेल्याने पर्यावरणप्रेमींच्या

दृष्टीने ही बाब लक्षवेधी ठरली. या संस्थांनी जळगाव शहरातील प्रदूषणाची पातळी मोजण्या करता रेस्पिरेबल डस्ट सॅपलर (आर.डी.एस.) या मशिनचा उपयोग केला. त्यासाठी सकाळी १०.०० ते संध्याकाळी ७.०० वाजेपर्यंत आकाशवाणी चौक, वीर सावरकर चौक, शिवाजी चौक अशा तीन ठिकाणी हवेतील प्रदूषण यंत्राद्वारे मोजणी करून ९ जून २००२ मध्ये त्याच्या चाचणीचा निष्कर्ष जाहीर केला. या उपक्रमामुळे जळगावकरांमध्ये उत्सुकता निर्माण झाली.

मु.जे.महाविद्यालयातील एन.एस.एस. (N.S.S.) विभागातर्फे महाविद्यालयाच्या ३२ एकर परिसराचे सुशोभिकरण करण्यात आले. परिसरातील मेहंदी व झाडांना पाणी मिळण्यासाठी पाण्याचा निटनेटका नियोजित वापर केला गेला. तसेच उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ परिसरातील सागवान प्रकल्पाच्या संगोपनासाठी झाडांना खतपाणी, पाणी अडवा, बंधान्याची निगा यासारखे कार्य केली गेली. एवढेच नव्हे तर मागील वर्षाच्या गणेश विसर्जनाच्या दिवशी मेहरुण तलावावरील निर्माल्य दान मोहिमेत विद्यार्थ्यांनी जळगाव नगर पालिकेच्या ट्रॅक्टरमध्ये निर्माल्य गोळा करून भरून टाकले. मु.जे.महाविद्यालयाचा परिसर हिरवागार ठेवणास एन.एस.एस.विभागाचा हातभार लागलेला आहे. तसेच मु.जे.महाविद्यालयाच्या एन.सी.सी.विभागातर्फे भुसावळला सप्टेंबर मध्ये आर.पी.डी.येथे सुमारे १०६ रोपांचे वृक्षारोपण केले गेले तर आक्टोबर मध्ये बियाणी सैनिकी स्कूल (भुसावळ) येथे वृक्षारोपण, पाण्याची व्यवस्था इत्यादी कार्ये केली गेली. कॉलेजच्या विद्यार्थी वर्गात पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत या उपक्रमामुळे नक्कीच जागृती निर्माण झालेली आहे.

तसेच पाणी संवर्धनासाठी प्रयत्न करणारी आणखी एक संस्था म्हणजे सुभाष चौक अर्बन को.ऑप.क्रेडिट सोसायटी लि.जळगाव ही होय. या संस्थेने मुळातच जळगावातील पाण्याचे दुर्भिक्ष (चणचण) लक्षात घेऊन शहरातील वाया जाणारे पाणी अडवण्याचा प्रयत्न केला. त्यासाठी सुभाष चौकातील १२५ वर्षे जुनी विहिर स्वच्छ करून नवीपेट भागातून वाहत येणाऱ्या पावसाचे पाणी विहिरीत सोडले. त्यातून जर पाऊस चांगला झाला तर दोन ते अडीच लाख लिटर पाणी विहिरीमध्ये जमा होऊन सुभाष चौक, भवानी पेट, बालाजी पेट या भागात वर्षभर पाणीपुरवठा होत असतो.

एवढेच नव्हे तर या संस्थेने शहरातील घरांवरील गद्दीवरून पाणी बोअरवेल अथवा विहिरीमध्ये साठवण होण्यासाठी त्याच्यातील कचऱ्याचे निचरण होण्याकरता फिल्टर मोफत वाटण्यात आले. तर बोअरवेलस पूनर्भरण संच विनामूल्य देण्यात आले, जेणेकरून लोकांना त्याची माहिती होऊन जनजागृती निर्माण होईल. याबरोबरच काही शैक्षणिक संस्था, धार्मिक संस्था, सामाजिक संस्थांच्या कार्यालयात असे संच वाटण्यात आले. तसेच पाणी या संजीवनाची बचत व्हावी, त्याचे संवर्धन व्हावे म्हणून घोषवाक्य स्पर्धा घेतली गेली व शहराच्या मध्यवर्ती ठिकाणी अशा घोषवाक्यांचे फलकही लावण्यात आले.

काळाची गरज लक्षात घेऊन वरील विविध संस्थांनी वृक्षारोपण, जलसंवर्धन, हवेतील प्रदूषणाची पातळी मोजणे यासारखे जे उपक्रम राबवले ते स्तुत्यच आहेत. त्यामुळे साधन संधारण या विषयाला अनुषंगूनच ही कार्ये असल्याने पर्यावरण जागृतीला नक्कीच पाठबळ मिळेल. जळगांव शहरातील 'पर्यावरण' व त्याचा समतोल टिकविण्यासाठी अनेक जणांनी सर्वतोपरी कार्ये केलेली

आहेत. या कार्याची धुरा आजचा युवा वर्ग सांभाळीत आहे. हाच वसा घेऊन जीवनक्रम आखणारी भावी पिढी जळगांव शहराच्या पर्यावरणाचा तोल ढळू देणार नाही. किंबहुना याच साधन संधारण वचनबध्दतेतून शहराचा चेहरा निश्चितच उजळेल.

■ वरिल माहितीसाठी सहकार्य :-

१) श्री.गिरीष कुळकर्णी -

जळगांव जनता सहकारी बँक

२) श्री.शेखर देवभानकर -

एन्व्हायरो एन्व्हायरमेंट इंजिनिअर्स आणि इन्स्टिट्यूट ऑफ एन्व्हायरमेंटल सायन्सेस्.

३) एन.सी.सी. आणि एन.एस.एस. विभाग मु.जे. महाविद्यालय.

४) सुभाष चौक अर्बन को-ऑपरेटिव्ह संस्था, जळगांव कर्मचारी वर्ग.

□ □ □

पर्यावरण आजची गरज

कु.देवश्री जोशी
(११ वी कला)

आज शहराचे स्वरूप कसे आहे ? शहरे म्हणजे माणसाची खुराडी बनली आहेत. कुठेही मोकळी जागा नाही, जिकडे-तिकडे मोठ्या उच्च इमारती उभ्या आहेत. झाडे तोडून उभे केलेले हे सिमेंटचे जंगलच जणू! त्यामुळेच निसर्गाचा समतोल ढासळला आहे. त्यातच भर म्हणजे कारखान्यांमधून निर्माण होणारे दूषित वायु व दूषित पाणी होय. त्यातूनच हवेचे व पाण्याचे प्रदूषण निर्माण झाले आहे. त्यामुळेच शहरातील माणसं व्याधीग्रस्त झाले आहेत. मोकळ्या हवेत काम केल्याने आरोग्यमय वातावरण लाभते. निसर्गाशी अधिक जवळीक साधता येते, अशा खुल्या वातावरणात वावरल्याने आपली मनोवृत्ती देखील अधिक विशाल, मोकळी व प्रसन्न होते.

आपल्या देशातील नागरिकांचे वागणे हे अविचाराचे, लज्जास्पद तर आहेच पण आरोग्याच्या दृष्टीने ते घातक आहे हे आमच्या लक्षात केव्हा येणार ? भारतीय माणूस व्यक्तीगत स्वच्छतेचा जेवढा विचार करतो, त्याच्या काही अंशी देखील तो सार्वजनिक स्वच्छतेकडे लक्ष देत नाही. परिणामी स्वतःच्या घरातील कचरा तो रस्त्यावर टाकतो. पानांच्या पिचकऱ्या, केळीची साली किंवा निरुपयोगी कागदांचे बोळे कोठेही फेकून देतो. तसेच आळशीवृत्ती व कामचुकारपणा यामुळे कचरा उचलणारेही वेळेवर कचरा उचलत नाहीत. त्यामुळे सर्वत्र दुर्गंधी पसरते व रोगराई निर्माण होते. कचऱ्यातून कागद गोळा करून त्याच्या विक्रीवर पोट भरणारे तो कचरा विखरून टाकतात.

तसेच आपल्याकडील भाजीमंडीत देखील तीच स्थिती आहे. त्या सतत कचऱ्याच्या ढिगांनी भरलेल्या आढळतात. हे सारे वागणे हवेच्या प्रदूषणाला आमंत्रण ठरते. तसेच कारखान्याभोवती भरपूर झाडे लावणे गरजेचे आहे. कारखान्यांचे विकेंद्रीकरण केले पाहिजे हे लक्षात न घेतल्यामुळे आज औद्योगिक विभागात प्रचंड प्रदूषण वाढले आहे.

‘वृक्षवल्ली आम्हां सोयरी वनचरे’ हे तुकारामांचे वचन सर्वसामान्य माणसांच्या बाबतीतही सार्थ वाटू लागते. हल्लीच्या काळात यंत्रामुळे पर्यावरणाकडे दुर्लक्ष होत आहे, तसेच कारखान्यातील यंत्रामुळे जो आवाज निर्माण होतो त्यामुळे पर्यावरणात ध्वनी प्रदूषण तयार होते. त्याचप्रमाणे धरणे, वाढती लोकसंख्या यामुळे पर्यावरणाची नासधूस होत आहे. कारखान्यांतील दूषित, मलीन पाण्यामुळे नद्या व समुद्र यांचे पाणी दूषित झाले आहे. समुहातील या दूषित पाण्यामुळे त्यातील मासे प्रचंड प्रमाणात मेले. नद्यांतील पाणी दूषित झाल्यामुळे ते पिण्यासाठी किंवा अन्य कोणत्याही कामासाठी निरुपयोगी ठरत आहे. त्यामुळे केंद्र शासनाला नुकतेच ‘गंगा-शुध्दीकरणाचे’ काम हाती घ्यावे लागले.

हवा, पाणी याबरोबर ‘ध्वनि प्रदूषण’ ही आज एक मोठी ज्वलंत समस्या ठरली आहे. विशेषतः शहरांतील गर्दी, गोंगाट यामुळे ध्वनिप्रदूषण वाढत आहे. आपल्याकडील लोक फार हौशी असल्यामुळे सारे उत्सव ध्वनिवर्धकांचाचून साजरे होत नाहीत. मोठमोठ्या

आवाजात गाणी लावणे, वाद्य - चौघडा, बँड वाजवणे, अँटम बॉम्बसारखे मोठ्या आवाजाचे फटाके लावणे यामुळे ध्वनिप्रदूषण मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

पृथ्वीच्या पर्यावरणाच्या वाहेर सर्वत्र 'ओझोन' वायु आहे. पृथ्वीचे जीवसृष्टीचे संरक्षण होण्यासाठी हा वायु आवश्यक आहे. पृथ्वीवरील वाढत्या प्रदूषणामुळे कार्बन डाय-आक्साइडचे प्रमाण वाढत आहे. हा वायु ओझोनवर अतिक्रमण करीत आहे आणि या हल्ल्यात ओझोन नष्ट झाला तर सूर्याचे अल्ट्राव्हायोलेट किरण पृथ्वीवर येतील व येथील सजीव सृष्टी पार नष्ट होईल अशी भीती वाटते.

तसेच जंगलतोड ही देखील महत्वाची व गंभीर समस्या आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे तसेच निवारा निर्माण करण्यासाठी जंगलतोड होत आहे. त्यासाठी सरकारने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. "चिपको आंदोलनातून" आपल्याला बोध घेता येतो.

सागराच्या आचरणातून सहिष्णुतेचा, क्षमाशीलतेचा व औदार्याचा संदेश मिळतो आणि उत्तुंग पर्वत आकाशाला गवसणी घालण्याची आकांक्षा मानवी मनात फुलवतात. आपण किती क्षमाशील व्हावे याची शिकवण धरणीमाता आपल्याला पावलोपावली देत असते.

निसर्ग पावलोपावली माणसाला नव-नवीन प्रेरणा देत असतो आणि माणूस चुकला तर हा सोबती त्याला सावधही करतो. माणसाला आपल्या कर्तृत्वाचा गर्व झाला की, त्याचा हा मित्र त्याला चांगलाच धडा शिकवतो. मग माणसाचे डोळे उघडतात व पुन्हा तो आपल्या या निसर्गसख्याची संगत साथ शोधायला लागतो.

□ □ □

स्वतःचे कुटूंब
बहरलेले पहायचे
असेल तर
फुला-फळांनी
बहरलेली झाडे वेली
तोडू नका
“अग्नीपुराण”

पाणी आणि पर्यावरण

हर्षल संचेती
(११ वी विज्ञान)

जीवसृष्टीचे एक वैशिष्ट्य आहे ज्या पर्यावरणात एखाद्या प्रजातीचे वंशसातत्य टिकते आणि फोफावते त्या पर्यावरणातच त्या प्रजातीचे वसतिस्थान ठळकपणे टिकते. योग्य हवामान, योग्य तापमान, योग्य पोषक द्रव्यांचा पुरवठा आणि आक्रमण स्पर्धा करू पाहणाऱ्या अन्य जातींपासून पुरेसे संरक्षण मिळविण्याकरिता प्रत्येक जाती-प्रजातीला संघर्ष आवश्यक असतो.

जीवसृष्टीची व्यवस्था सातत्य आणि बदल यांच्यात समतोल राखणारी असते ती खुली असते. तिच्यात 'जगा आणि जगू द्या' चा स्वाभाविक न्याय असतो. अनेक प्रजातींमध्ये समन्वय साधणारी अशी गुंतागुंतीची एक व्यवस्था असते. तिच्यातल्या घटक प्रजातींची जीवनचक्रे एकमेकांत गुंतलेली असतात आणि विश्वातल्या ऊर्जेच्या महाव्यवहाराच्या नियमांना आणि शक्तींना बांधलेली असतात.

माणूस ही प्रजाती चल आणि संस्कारक्षम आहे. आपला पूर्वज 'होमो सेपियन सेपियन' होता. हा दोन पायांवर उभा राहून, दोन हाताने काम करून, भविष्याचा विचार करणारा एकमेव पशु आहे.

पिण्याच्या पाण्याची मुबलक उपलब्धता ही भटक्या आदिमानवाने वसतिस्थानासाठी शोधून निवडलेली पहिली गोष्ट आहे असा कयास करण्यात येतो. जेथे पाणी मुबलक तेथे अन्नही मुबलक होते, कारण जीवसृष्टीतल्या बहुसंख्य मोठ्या आकाराच्या प्रजाती पाण्याभोवती गोळा झालेल्या होत्या.

माणसाला पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा अनेक प्रकारे होतो. पाण्याची तहान कोणत्याही समाजाला, संस्कृतीला, राष्ट्रसत्तेला उध्वस्त करू शकते. तहानेचाच महापूर झाला, तर मानवी व्यवस्थांमध्ये प्रलय होऊन जाईल ! आपण जी पीके घेतो ती त्या-त्या प्रदेशातील मूळची पिके नाहीत. कारण 'पीके' हे मानवनिर्मित आहे. हे योग्य आहे की, मानवाच्या स्थलांतरान्वये मातीची ओळख होण्याने पीके त्या-त्या प्रदेशात प्रसिध्द झाली.

उपलब्ध पाण्याचे मूल्य हाती घेता शेती करणे, अवैधानिक व घातक ठरेल. रोपे, बीजे किंवा जैव उती आयात करून आपण आपापल्या प्रदेशातील शेती जागतिक, आर्थिक स्पर्धेस यशस्वी करू शकतो. तेव्हा शेती वापरात पाण्याचे नियोजन ठेवल्यास पाणी हे पर्यावरण योग्य ठरेल.

□ □ □

पाणी वाचवाल.....

.....तर वाचाल

जेथे आहे पाणी तेथे आहे समृद्धी
जेथे आहे समृद्धी तिलाच म्हणावे "पृथ्वी"

वनसंवर्धन

विद्या पीठ
(तृतीय वर्ष, विज्ञान) वनस्पतीशास्त्र

हिरवळ होती
जिथे तिथे
आणि वाहत
होत्या नद्या

या सुंदर परिसरात
होत्या काही वस्त्या
त्या वस्त्या होत्या
कृतघ्न व्यक्तींच्या

जे काम संपल्यावर
संबंध तोडत असत
ज्याने जीवनदान दिले
त्याचा जीव घेत असत

एका गोष्ट आहे ही
त्या सुंदर - सुंदर वृक्षांची
ज्यांची सुंदर फळे -फुले
ही माणसाचीच असायची

पण माणसाला
हाव झाली त्याच्या शरीराची
आणि, सुरवात झाली
जंगल तोडीची

वृक्ष म्हणाले, माणसा
वेळ आहे प्रायश्चित्ताची
आणि आता गरज आहे
वनसंवर्धन व संरक्षणाची

माझी गरज असल्यास
तू मला तोडायचे
पण त्याच वेळेस तू
दोन नवीन रोपटे लावायचे

हे जर करशील
तर तू कृतज्ञ होशील
आणि या पृथ्वीवर
तू उपकार करशील

प्रत्येकाने घराभोवती
सुंदर बाग फुलवायची
सुंदर - सुंदर झाडे
दारी आपल्या लावायची

स्मृतीवनात, आपल्या
प्रिय व्यक्तींच्या नावाने
झाडे लावून त्याचे
संगोपन करायचे.

आज गरज आहे
प्रत्येकाला संकल्प करण्याची
प्रत्येक शुभप्रसंगी
एक तरी झाड लावण्याची

वनांचे आणि वृक्षांचे
संवर्धन करण्याची
हीच लक्षणे आहेत
सुजाण नागरिक असण्याची

अभिव्यक्ती मिडिया फॉर
डेव्हलपमेंट, नासिक आणि
उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव
यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित
विकास पत्रकारिता चर्चासत्र
या कार्यक्रमात प्रा. बडगुजर,
सौ. बडगुजर व
उपप्राचार्य एस.एस. राणे

जी.एस. ग्राऊंडवर झालेल्या
एज्युकेशन फेअर प्रदर्शना
प्रसंगी श्री. जावळे
(अध्यक्ष, के.सी.ई. सोसायटी)
प्रा. बोंडे (उपप्राचार्य)
प्रा. नेमाडे
(माजी प्राचार्य, मु.जे. कॉलेज)
व उपस्थित मान्यवर

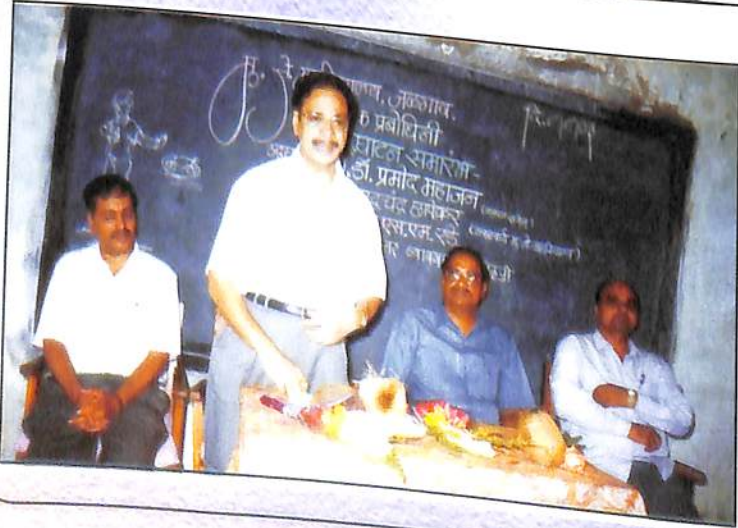

कनिष्ठ महाविद्यालय युवती सभेचे
उद्घाटन प्रसंगी
प्रा. रक्षित व उपप्राचार्य एस.एम.रडे

मानसपुष्प व्याख्यानमालेतील
एक प्रसंग
वक्ते - डॉ. सतीश पाटील
मानसोपचार तज्ञ, जळगांव

कनिष्ठ महाविद्यालय वाणिज्य
मंडळाचे उद्घाटन प्रसंगी
प्रमुख पाहुणे प्रा. विवेक काटदरे
व संबोधित करतांना उपप्राचार्य
प्रा.एस. एम. छापेकर

कनिष्ठ महाविद्यालय
प्राध्यापक प्रबोधिनीचे उद्घाटन
प्रसंगी बोलतांना डॉ. प्रमोद महाजन

संस्कृत शिबीराचे उद्घाटन,
हस्ते प्रा. म.मो. केळकर

मुलजीयन्सच्या अंकाचे प्रकाशन
२००२/२००३

प्लेसमेंट ब्रोचर चे प्रकाशन
कुलगुरु मा. डॉ. आर.एस. माळी,
व डॉ. एस. बी. चिंचोलकर

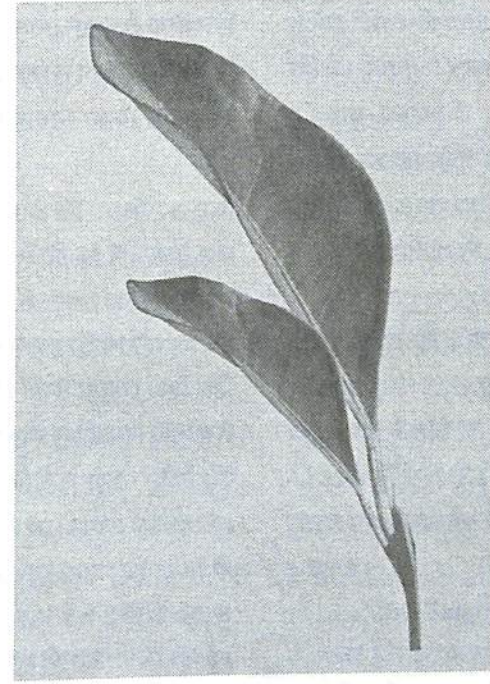

“सरळ संस्कृत”
कार्यक्रमाचे उद्घाटन
प्रसंगी दिपप्रज्वलन करतांना
प्राचार्य ए.जी. राव

हुंडा विरोधी चळवळ - मुंबई
स्पर्धेतील विजयी स्पर्धक

विविध गुणप्रदर्शनातील विजयी
स्पर्धक आपल्या बक्षीसा
समवेत (युथफेस्टीवल)

हिंदी विभाग

पर्यावरण को बचाओ

कु.रजनी यशवंत माहुरकर
एम.ए.द्वितीय वर्ष (हिंदी)

मानव पर्यावरण का अभिन्न हिस्सा है। लेकिन मानव ने क्षणिक लाभों के लिए इसको नष्ट किया है। वह प्राकृतिक संसाधनों को अंधाधुंध तरीके से उपयोग करके उसे नष्ट कर रहा है। इसी कारण वातावरण में अनचाहे परिवर्तन हो रहे हैं। जिसकी कल्पना मानव ने कभी नहीं की। इन्हीं अनचाहे परिवर्तनों के बारे में विश्व में पर्यावरण की एक नई समस्या उभरकर सामने आयी है, वह है 'पर्यावरणीय प्रदूषण'।

'पर्यावरण प्रदूषण' आज की ज्वलंत समस्या है। आज हम प्रदूषण की दुनिया में जी रहे हैं। जल, थल और आकाश पर प्रदूषण के दैत्य ने अपना अधिकार जमा लिया है। सर्वत्र प्रदूषण के कारण हमारा जीवन एक भयावह चक्रव्यूह में फँसकर रह गया है। आज प्रदूषण कहाँ नहीं है? वायु, जल, अनाज, भूमि, ध्वनि इन सबको प्रदूषण ने ग्रहण लगाया है। मानव अपनी भौतिक सुख-सुविधा के लिए, निजी स्वार्थ के लिए प्रकृति का विध्वंस कर रहा है। रोटी, कपडा और मकान आदि मूल आवश्यकताओं के लिए प्राकृतिकता को नष्ट कर रहा है। इसी वजह से पर्यावरण का संतुलन दिन प्रतिदिन फिसलता जा रहा है।

प्रदूषण की इस विकट समस्या के मूल में औद्योगिक क्रांति और बढ़ती हुई आबादी है। प्रदूषण बहुमुखी दैत्य है। वह वायु-प्रदूषण, जल-प्रदूषण, ध्वनि-प्रदूषण और भू-प्रदूषण के रूप में मानव को सता रहा है। हम इन प्रदूषणों पर विचार करेंगे।

■ वायु प्रदूषण :-

वायु-प्रदूषण की इस विकट समस्या के मूल में औद्योगिक क्रांति ही है। मिलों, कारखानों और वाहनों से

निकलनेवाला धुआँ वातावरण को विषैला बना रहा है। कारखानों से निकलनेवाले धुँए से कार्बनडायाऑक्साइड, कार्बन मोनॉक्साइड, सल्फर ऑक्साइड आदि प्रदूषकों बाहर आती हैं और हवा को विषैला बनाती है। गैस प्लांटों से गैस रिसने की दुर्घटनाएँ पर्यावरण को खौफनाक बना रही है। वाहनों ने सबसे अधिक वायु-प्रदूषण को बढ़ाया है। वायु-प्रदूषण के कारण वायु-मंडल में कार्बन डाया ऑक्साइड की मात्रा बढ़ती जा रही है। इससे पृथ्वी के पर्यावरण के ऊपर रहनेवाला ओझोनगैस का सुरक्षा-चक्र बुरी तरह प्रभावित हो रहा है।

वायु-प्रदूषण से तरह-तरह के घातक रोग फैल रहे हैं। दूषित धुँए के कारण हवा में प्राणवायु कम होती जा रही है। दूसरी तरफ दूषित हवा को शुद्ध करनेवाले पेड़ बहुत मात्रा में तोड़े जा रहे हैं। 'भोपाल की वायु दुर्घटना' को आज भी क्या कोई भूल सकता है? कारखानदारी के कारण ताजमहल पर भी परिणाम हो रहा है ऐसा समझ में आया है।

'So Clean Society' के अहवाल के अनुसार ३ हजार टन इतना गोबरगैस अकेले मुंबई में हर साल जमा होता है। सत्रह सौ टन इतनी प्रदूषिकें हर रोज हवा में छोड़ी जाती हैं। आज भी वैज्ञानिकों को प्रयोगशाला में बहुत सारी मात्रा में ऑक्सिजन तैयार करने की पध्दति नहीं मिली है।

इसलिए वृक्षों की संख्या बढ़ानी होगी, पेड़ लगाने होंगे, जिससे प्राणवायु मिलती है। बरगद, पीपल जैसे महावृक्ष हजारों टन इतना प्राणवायु तैयार करते हैं। तुलसी और नीम जैसी औषधी वनस्पति हमारे वातावरण

के दूषित वायु को नष्ट करती है। इसलिए यह औषधी वनस्पति हमारे परिसर में लगानी चाहिए। न्यूयॉर्क जैसे बड़े शहर में वायु-प्रदूषण रोकने के लिए 'नो कार डे' मनाया जाता है। उस दिन कोई भी व्यक्ति वाहन नहीं चलायेगा ऐसा कानून है। हमारे यहाँ भी इसी प्रकार का कानून हो।

■ जल प्रदूषण :-

जल मानव की मूल आवश्यकताओं में से एक है। शुद्ध जल के बिना जीवन स्वास्थ्य एवं-सभ्यता की कल्पना करना बेकार है। पीने के लिए लोगों को स्वच्छ निर्मल जल नहीं मिल रहा है। दूषित जल और जंतुनाशक दवाओं के कारण अनाज की फसलें भी दूषित हो रही हैं। औद्योगिक कारखानों से निकलनेवाला रासायनिक कूड़ा-कचरा तथा शहर की गटरों का पानी, नदियों, झीलों तथा समुद्रों के पानी में विष घोल रहा है। तथा जनसंख्या वृद्धि से मलमूत्र निष्पादन एवं औद्योगिकरण से उद्योगों की संख्या में तो वृद्धि हुई लेकिन इनके अपशिष्ट पदार्थों के निष्पादन की समुचित व्यवस्था न होने से इन्हें जलस्रोतों में डाल दिया जाता है। समुद्रों में किए जा रहे परमाणु परीक्षणों ने भी जल को प्रदूषित किया है।

गाँवों में तो लोग तालाबों, नहरों आदि जहाँ से पीने का पानी लेते हैं उसी जल में पशुओं को पानी पिलाने, नहलाने, स्वयं नहाने, कपड़े धोने का काम करते हैं। इससे जल प्रदूषित होता है। इसी प्रदूषित जल से कई बीमारियाँ होती हैं।

जल के प्रदूषण से डायरिया, टायफॉइड, कॉलरा, जुलाब, पीलिया जैसे तरह-तरह के घातक रोग फैलते हैं। जनसंख्या की वृद्धि से, जल के अभाव के कारण खेती की पैदावार नष्ट हो रही है। धरती का उपजाऊपन घट रहा है। जल का प्रदूषण प्राणियों एवं वनस्पतियों को नष्ट कर रहा है। इसलिए हम देख सकते हैं कि इसका

कुप्रभाव मानव जीवनपर ही नहीं बल्कि प्राणियों व वनस्पतियों पर भी पड़ रहा है।

समुद्रों में होनेवाले परमाणु परीक्षणों से वहाँ का पर्यावरणीय संतुलन बिगड़ता है। समुद्री जल के तापक्रम बढ़ने, रेडियोधर्मी किरणों आदि से समुद्री जीव एवं वनस्पति नष्ट होते हैं। इतना ही नहीं वहाँ पर उपस्थित मछलियों के शरीर में रेडियोधर्मी पदार्थ जमा हो जाते हैं जो कि मछलियों को भोजन के रूप में उपयोग करने से रेडियोधर्मी पदार्थ अन्य खाद्यस्तरों पर जंतुओं और मानव में पहुँचकर हानि पहुँचाते हैं।

मुंबई, पनवेल, रोहा इन शहरों में बढ़ते उद्योगधंधों के कारण वहाँ के सागर किनारे की निर्यात संपत्ति नष्ट हो रही है। बाहर के देश में भी यही स्थिति है, युरोप में 'हाईन नदी' यानी पवित्र जल की नदी थी परंतु आज वह युरोप की ड्रेनेज-गटर बन गयी है। महाराष्ट्र के देहू-आलंदी के पास की इंद्रायणी नदी या गंगा नदी का पानी भी अशुद्ध हो रहा है।

जल प्रदूषण की समस्या का समाधान करने के लिए आवश्यक है कि उद्योगों से निकलनेवाले अपशिष्ट पदार्थों के निष्पादन की समुचित व्यवस्था हो। मलमूत्र व गैरकार्य कूड़ा-कचरा आदि जलस्रोतों में बहाने को गैरकार्य घोषित कर प्रभावी कानूनी कदम उठाने होंगे। जल स्रोतों को जीवाणुओं को नष्ट करने के लिए क्लोरीन पाउडर का उपयोग करना चाहिए। तथा पीने का पानी साफ करने के लिए फिल्टर का इस्तेमाल करना चाहिए। आजकल बाजार में कई तरहके 'वॉटर फिल्टर' आये हैं जिससे पानी शुद्ध होता है। इस प्रकार जल-प्रदूषण से होनेवाली बीमारियों से हम बच सकते हैं।

■ ध्वनि प्रदूषण :-

आज के यांत्रिक युग में उद्योगधंधों एवं वाहनों की संख्या दिन प्रतिदिन बढ़ रही है। जिससे मशीनों

वाहनों से कोलाहल बढ़ा है। मेलों, उत्सवों आदि में लाऊडस्पीकरों का प्रयोग भी इस कोलाहल को बढ़ाने में सहयोग करता है।

आधुनिक यंत्रों का शोर हमारे कानों के परदे फाड़ रहा है। रेलगाडियों, विमानों, मोटरों के हॉर्न, रेडियों, दूरदर्शन तथा लाउडस्पीकरों से निकलनेवाली ध्वनियाँ ध्वनि-प्रदूषण को बढ़ा रही हैं। खेल कॉमेंट्रियाँ, पटाखे तथा बम-विस्फोट भी ध्वनि प्रदूषण की वृद्धि में सहयोग दे रहे हैं। सार्वजनिक गणेशोत्सवों पर भी दिन-रात उँची आवाज में रेकार्ड बजते रहते हैं। इससे भी ध्वनि-प्रदूषण होता है।

ध्वनि प्रदूषण के कारण मानव बहरेपन, अनिद्रा, रक्तचाप तथा मानसिक रोगों का शिकार बन रहा है। ध्वनि-प्रदूषण से व्यक्ति की मानसिक शांति भंग होती है। जिससे व्यक्ति की निद्रापर प्रभाव पड़ने के कारण चिडचिडापन उत्पन्न होना, हृदय गति बढ़ना, चित्त से कार्य करने में बाधा उत्पन्न होती है। गणेशोत्सवों पर भी जोर-शोर से रेकार्ड बजते हैं। इससे विद्यार्थियों का पढ़ने में ध्यान नहीं लगता और लोगों को सोने में भी बाधा पड़ती है। इसी प्रकार मानव के विचारों पर भी बुरा प्रभाव पड़ता है। सोच-विचार करने से स्मरण करने की शक्ति कम होती है।

कुछ जगहों पर ऐसा देखा गया है कि तरह-तरह के शोरगुल से किसी-किसी के दिमाग में मानो छोटे-छोटे कीड़े रेंग रहे हैं। जपान में ऐसा देखा गया है कि ग्रीष्म ऋतु में याने धूप के दिनों में ही पति-पत्नी में ज्यादा तल्लाक होते हैं। इसका अभ्यास करने से एक संशोधक को पता चला कि धूप के दिनों में रोजमर्रा के वाहनों की आवाज के कारण ध्वनि-प्रदूषण होकर मनुष्य अस्वस्थ होता है और अधिक चिडचिडा हो जाता है। इसलिए वह अपना मानसिक संतुलन खो बैठता है और पति-पत्नी में

झगड़े होकर उनमें तलाक हो जाता है।

इस प्रकार हम देख सकते हैं कि ध्वनि केवल मानव के कार्यों में ही बाधा नहीं पहुँचाती बल्कि उससे मानव शरीर और मानव मन पर भी घातक प्रभाव पड़ता है।

इसलिए वाहनों का इस्तेमाल कम से कम हो; औद्योगिक कारखाने शहर से बहुत दूर हो जिससे वहाँ रहनेवाले लोगों को परेशानी ना हो। टेपरेकार्ड पर बजाये जानेवाले गीत, सिनेमा गीत, लाउडस्पीकर, डिस्को, वाहनों के हॉर्न वगैरह की आवाज १०० डेसिबल से उँची ना हो। सार्वजनिक उत्सवों में रेकार्ड बजाना बुरा नहीं है लेकिन ध्वनिवर्धक यंत्र पर नियंत्रण जरूर होना चाहिए। उनके बजने का समय भी मर्यादित होना चाहिए। इस प्रकार ऐसा ना करने पर लोगों को कानूनी तौर पर सजा देना भी आवश्यक है।

■ भू-प्रदूषण :-

पृथ्वी पर्यावरण का अभिन्न अंग है। पृथ्वी की मिट्टी में भौतिक, रासायनिक, जैविक गुण होते हैं। जब इसके इन गुणों में किसी प्रकार का परिवर्तन होता है तो उसकी उपयोगिता नष्ट होती है। अपशिष्ट पदार्थों के निष्पादन की समुचित व्यवस्था के अभाव में घर की सफाई के बाद रेत, कचरा, प्लास्टिक के टुकड़े, कागद की रद्दी, चमड़े का सामान, रबड़ का सामान, काच का सामान आदि सभी हम खुले स्थानपर, घरों के आस-पास डाल देते हैं। यही पदार्थ प्रदूषण का कारण बनते हैं। रंगाई-छपाई, उद्योग, चीनी उद्योग के अपशिष्ट पदार्थ भूमि में मिलकर रासायनिक परिवर्तन करते हैं।

धरती का उपजाऊपन घट जाता है तथा जमीन पर पड़ा कचरा, कागज, प्लास्टिक, नॉयलॉन जैसी चीजें जानवर खा लेते हैं इससे उनमें पेट की बीमारियाँ बढ़ रही हैं। तथा प्लास्टिक, नायलॉन जैसे पदार्थ जमीन पर फेंक

देने से भूमि-प्रदूषण होता है। इसके साथ ही उससे वायु-प्रदूषण भी होता है क्योंकि इसे जलाकर नष्ट करना चाहा तो उससे हवा में दूषित वायु फैल जाती है और वातावरण को दूषित करती है। प्राकृतिक आपदाओं, बाढ़, ज्वालामुखी विस्फोट से भी भूमि की प्राकृतिकता नष्ट होती है। पृथ्वी का तापमान अनियमित होने से ऋतुओं का परिवर्तन-चक्र भी गड़बड़ा रहा है। तेज आंधी-वर्षा भी प्राकृतिक संसाधन को नष्ट करती है।

भू-प्रदूषण रोकने के लिए प्लास्टिक आदि निरुपयोगी चीजों का उपयोग कम किया जाए। 'कैरी बॅग्स' की जगह 'पेपर बॅग्स' का इस्तेमाल करना चाहिए। कृषि में काम आनेवाले रसायनों के कारण भी भू-प्रदूषण होकर धरती की फसल पर बुरा असर पड़ता है। इसलिए इन रसायनों का, कीटकनाशक द्रव्यों का उपयोग आवश्यकता अनुसार कम से कम किया जाए। निरुपयोगी चीजों से उपयोगी चीजों का जन्म जैसे शक्कर कारखानों से निकलनेवाली मली का उपयोग स्पीरिट बनाने के लिए, बॉस से खत, कागज, गोबर से गोबर गॅस, पेट्रोलियम से घरेलू गॅस का निर्माण आदि से भू-प्रदूषण पर रोक लगेगी उसके साथ ही सभी प्रकार के प्रदूषण कम होंगे। और तभी जाकर ताजमहल पुनः धवल होगा और गंगा 'मैली' नहीं होगी।

भारत में जनसंख्या बढ़ने के कारण भी असंख्य नर-नारी अपना जीवन झोपड़ियों में बिताते हैं। उनके स्वास्थ्य पर प्रदूषित पर्यावरण का प्रतिकूल प्रभाव पड़ रहा है। जनसंख्या की वृद्धि के परिणाम स्वरूप विभिन्न सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक समस्याएँ उत्पन्न हो गईं जिनमें सामाजिक मूल्यों में गिरावट आना, पारिवारिक जीवन में संघर्ष, राजनीतिक संघर्ष, खाद्य समस्या, बेकारी, अशिक्षा, प्रदूषण, पर्यावरण, शुद्ध जल की कमी आदि बातें प्रमुख हैं।

प्रदूषण केवल यहाँ तक ही सीमित नहीं है, वह तो भाषा और मानव मन में भी प्रवेश कर चुका है। इससे भी भयानक है यह मानसिक प्रदूषण। बढ़ते हुए अपराध, बालिका-हत्या, भ्रष्टाचार, रिश्वतखोरी, युवा पीढ़ी की उदासीनता, पुरानी पीढ़ी की निष्क्रियता, व्यसनाधीनता, इससे मानवी मन प्रदूषित हो गये हैं। यह राष्ट्र का ज्वलंत प्रश्न है। फिर इस पर उपाय कौनसा है? सुंदर पर्यावरण अच्छे विचारों का मन किसी भी अगरबत्ती के सुगंध की अपेक्षा अधिक सुगंधी है। इसलिए मन की और तन की सुचिंता और शुद्धता करना तो आसान है सिर्फ जरूरत है मानव की कल्पकता और नियोजन की।

"Touch of Midas" कहानी में मिडास राजा की जो अवस्था हुयी थी, प्रदूषण की इस दुनिया में आज मानव की भी वही अवस्था हो रही है। आज आधुनिक मनुष्य अपनी निरंतर बढ़ती हुई लिप्सा की संतुष्टि के प्रयास में कसाई बनता जा रहा है। वह सबकुछ एकदम लेना चाहता है। वास्तव में मनुष्य को अन्य प्राणियों से दो अद्भुत चीजें मिली हैं। सृजन करने के लिए हाथ और चिंतन के लिए दिमाग। इन दोनों का उपयोग यदि वह प्राणीमात्र के लिए सुख शांति और संतोष लाने, प्रकृति का सुसंस्कार करने के लिए करे, इससे संस्कृति का जन्म होगा - और पर्यावरण का विकास भी। हर तरह का प्रदूषण जीवन का शत्रु है इसलिए प्रदूषण से बचना है और बचाना है।

प्रदूषण से पूरी तरह मुक्त होना संभव नहीं है पर उसे कम अवश्य किया जा सकता है। इसके लिए लोगों में जागरूकता पैदा करनी होगी। जंगल तोड़ पर रोक लगानी होगी और वृक्षरोपण की प्रवृत्ति में तेजी लानी होगी। प्रत्येक साल एक-एक पेड़ लगाने चाहिए। इसकी शुरुआत हम अपने से ही करे तो बेहतर होगा। किसी को कोई भेट वस्तु देनी हो तो एक पौधा देना चाहिए जिससे

पेड़ों की संख्या बढ़ेगी और पर्यावरण संतुलन बना रहेगा। लोगों को अपने चारों ओर के वातावरण के बारे में तथा पर्यावरण प्रदूषण, वृक्षों का महत्व, स्वास्थ्य, जल की समस्या, गैस तेल आदि की महत्ता के बारे में जनसंचार के माध्यमों से जानकारी दी जाए। हमारे यहाँ ५ जून को 'जागतिक पर्यावरण दिन' मनाया जाता है यह एक दिन नहीं बल्कि हर रोज मनाया जाए तभी पर्यावरण में सुधार होगा।

अतः यही समय है जब हम प्रदूषित निद्रा से जागकर राष्ट्रीय, अंतरराष्ट्रीय स्तर पर 'पर्यावरण बचाओ' का नारा लगाकर विश्व मानवता को प्रदूषित पर्यावरण रूपी काल के मुँह से निकालकर बचा सकते हैं। यदि हम समझदारी से काम लें, जनसंख्या का वृद्धि दर कम कर सकें और यंत्रों के उपयोग पर अंकुश रखें तो प्रदूषण की समस्या से बहुत हद तक निपट सकते हैं। यदि मानव जाति सुख-शांति से जीना चाहती है, तो उसे प्रदूषण की विषधियों को पिटारी में बंद करना ही होगा। 'पर्यावरण का बचाव' यही इस पर एक मात्र उपाय है।

"पर्यावरण को बचाना है

जो कसम यह निभाएगा

है सच्चा इन्सान वही

हम राह यही अपनाए

जो दिया है भगवान ने उसे निभाए

इस धरती पर स्वर्ग बनाए।"

□ □ □

- पृथ्वी का अमृत है जल, आज बचाओ, वरना पछताओगे कल !
- बूंद-बूंद से बनता सागर, खुद देखो पानी बचाकर !

मानव

पूनम भिमराव जमधड़े
(एम.ए.) द्वितीय हिंदी

सोच-सोच कर मनुष्य ने
जीवन में एक से एक
कई बातें नई बनाई
समय-समय पर दी उसने
संसार को कई नई बातें
एक से एक कई अजब चीजें
न थीं देखी जो सपने में भी कभी
बनाया तंत्र-यंत्र आधुनिक
पहुँचा वह चंद्र तथा मंगल पर
नई से नई चीजों के बनाने में
सारी अक्ल है उसने लगाई
रहा हरदम व्यस्त मनुष्य
किये कई नये आविष्कार
जिंदगी को और सुखद बनाया
पर क्या है मनुष्य सुखी ?
अपने ही हाथों लगाई आग
न रहा पर्यावरण ठीक आज
जिन्दगी हो गई दूभर
सोचो इलाज इसपर आज
वर्ना होगा पछतावा कल
होगी हार मानवकी
जो निकला था पाने विजय कुदरत पर
पड़ेगा पछताना भविष्य में
जो आग लगाई है अपने ही हाथों से
वह कर देगी जलाकर खाक !
कह रही हूँ बात पते की एक !

पानी !...पानी !!पानी !!!

अनंत सोपान पाटील
(एम.ए. प्रथम वर्ष) हिंदी

रात के लगभग दस बजे थे। सभी लोग किवाड बंद कर छत पर चले गए थे। गर्मी के दिन, उसपर भी रोजाना चार-पाँच घंटे बिजली गायब रहती थी। गर्मी के मारे घर में ठहरना मुश्किल था। सभी लोग छत पर सोते थे। देवकी ने भी बर्तन माँजे, बाकी काम निपटा कर वह भी छत पर चली गई। उसके दोनों बच्चे पहले ही सो गए थे। देवकी ने बच्चे को खिसकाया और वह वहीं लेट गई। चाँदनी रात होने से सर्वत्र शुभ्र चाँदनी फैली हुई थी। चाँद की रोशनी में पासवाले पीपल के पत्ते चमक रहे थे। लहराते पीपल को देखकर देवकी को अपने खेत की लहलहाती गन्ने की फसल याद आयी। आज दिनभर वह गन्ने के खेत में ही निकौनी कर रही थी। हरी-भरी फसल देखकर उसने अपने मन में कई सपने संजोए - "उर्मिला पंद्रह साल की हो गई है। दो-तीन साल बाद उसका विवाह करना पड़ेगा। अगर ऐसी ही फसल दो-तीन साल होती रहे तो विवाह के लिए किसी के आगे हाथ नहीं फैलाने पड़ेंगे। वैसे तो आज-कल लडकियों की शादी में कम खर्च आता है। लडकों की अपेक्षा लडकियों की संख्या कम होने से लडकेवालों को लडकी मिलने की फिकर रहती है। दहेज की बात भी पहले जैसी नहीं रही। शरद भी दस साल का है। अगले साल उसका दाखिला किसी अच्छे और बड़े स्कूल में करना पड़ेगा। आज-कल गन्ने को भी अच्छी कीमत मिलने लगी है। अगले साल चौधरी जी ने सिंचाई के लिए पानी देने के लिए हाँ कहा तो पूरे तीन एकड़ में गन्ना लगा देंगे।"

देवकी खयालों में ही खोई थी कि सीदियों पर किसी के चलने की आवाज आयी। बलराम बाहरसे घुम

कर आया किवाड बंद देखकर वह भी ऊपर छत पर चला आया। अपने विस्तर पर बैठकर उसने कुर्ता निकाला और उमस के कारण कुर्ते से ही हवा करने लगा। थोड़ी देर यों ही शांति रही

"क्यों जी! क्या बात है?" देवकी उसे चुप देखकर बोली।

"क्या हुआ?" - बलराम अपना हाथ रोककर बोला।

"आपने खाना भी ठीक से नहीं खाया?"

"भूख नहीं थी"

"ऐसे कैसे भूख नहीं थी? क्या बात है? जब से खेत से लौटकर आए हो चुप ही हो"

"चौधरी का हलवाहा आया था खेत पर"-- बलराम उठकर फिर से विस्तर पर बैठ गया।

"तो क्या कहा उसने?"

"उसने वैसा तो कुछ कहा नहीं, पर लगता है आगे हमें अपनी खेती के लिए पानी का स्वयं इंतजाम करना पड़ेगा"

"क्या कहा उसने?" देवकी भी उठकर बैठ गई।

"कह रहा था कि कुएँ का पानी कम हो गया है। बीच-बीच में पंप बंद रखना पड़ता है। अभी तो फरवरी चल रहा है। आगे अगर और पानी कम हुआ तो मुसीबत आ जाएगी।

मालिक के खेत में ही चौबीसों घंटे पानी चले तो भी पूरा खेत नहीं सींचा जाएगा"

"उन्होंने तो पिछले महीने ही मशीन से खुदवाकर पानी बढ़ाया था न?" देवकी ने पूछा।

"बढ़ाया तो था। पर पिछले हमे से ही फिर से पानी कम हो गया है" बलराम ने जवाब दिया।

"फिर क्या होगा?" - चिंता के स्वर में देवकी ने कहा।

"होगा क्या? अगर चौधरी जी ने पानी के लिए मना कर

दिया तो हमारा हरा-भरा खेत सूख जाएगा"-हताश होकर बलराम ने कहा।

"ऐसा कैसे होगा? चौधरी जी से पूछकर ही तो हमने इस साल गन्ना बोया है। उस वक्त तो उन्होंने हाँ कहा था।"

"उस वक्त पानी था। इस साल बरसात कम हुई जिससे अभी से कुएँ सूखने लगे हैं। चौधरी जी को क्या पता था"

"तो क्या इसका कोई हल नहीं है?"

"अब तो चौधरी जी को मिलकर ही कुछ समझ में आए"

बलराम ने कुर्ता सिरहाने रख दिया। उसका गला सूखने लगा था इसलिए उसने लोटे में रखा पानी पी लिया। अँगड़ाई

लेकर लेट गया। देवकी भी बच्चों के पास लेटी। दोनों कुछ नहीं बोले, सोचते रहे। देवकी कुछ देर पहले हरे-भरे सपने सजा रही थी। चिंता की गर्मी के कारण उसके सारे सपने सूख गए। वह भविष्य की चिंता में डूब गई।

दूसरे दिन बलराम चौधरी जी के घर पहुँचा। गाँव के चौधरी का बड़ा मकान था। मकान की दाहिनी

तरफ घास-फूस की छत बनी हुई थी। उसकी छाया में तीन भैंसे बंधी थीं। बड़ा-सा आँगन था। आँगन में बादाम का पेड़ तथा फूलों के गमले थे। बादाम के पेड़ की घनी छाया में दो चारपाइयाँ रखी थीं। एक पर चौधरी जी आँखें

मूँदे तकिए के सहारे लेटे थे।

"राम राम चौधरी जी!" बलराम ने दूर से ही प्रणाम किया। परिचित आवाज के कारण चौधरी जी ने आँखें खोलीं और रामराम भाई बलराम कहकर उठकर बैठ गए। आओ बैठो!

"आज इस तरफ कैसे आना हुआ?"

"जी कल आपका हलवाहा मिला था... बलराम दूसरी चारपाई पर बैठ गया, कह रहा था कुएँ का पानी कम हो रहा है। आपका पूरा खेत सींचने में भी दिक्कत हो रही है।"

"हाँ! उसने कल पंप बंद रखा था। कह रहा था कि चार

घंटे हुए नहीं कि पंप पानी छोड़ देता है। लगता है इस साल भी पानी का बुरा हाल होगा। भाई, हो सकता है, दूसरों को पानी देना बंद करना पड़े"

"लेकिन चौधरी जी मैंने तो इस साल आपसे पूछकर गन्ना लगाया है। हमारी बहुत उम्मीद है इस फसल पर। यदि पानी नहीं मिला तो हरे-भरे गन्ने के खेत का क्या होगा?" बलराम के स्वर में कातरता थी।

"पर बलराम; मैं भी क्या कर सकता हूँ? अगर मेरे खेत की सिंचाई पूरी नहीं होगी तो मेरे पास कोई दूसरा रास्ता नहीं। मैंने कल ही रामदास और लोटन को भी पानी का इंतजाम करने के लिए कह दिया है।"

"लेकिन मैं क्या इंतजाम कर सकता हूँ? चौधरी जी! आप चाहे तो फसल का चौथा हिस्सा लेने के स्थान पर आधा हिस्सा ले, पर मेरे खेत का पानी बंद मत कीजिए"

बलराम विनित स्वर में बोला।

"बलराम! बात हिस्से की नहीं है भाई। अगर तुम लोगों को मैं पानी दूँगा तो मेरा खेत सूख जाएगा। अगर पानी होता तो मैं ही पानी दे देता। आखिर मैं भी किसान हूँ। खडी फसल का पानी बंद करने में मुझे भी दुःख होगा। इसलिए मैं तुम लोगों को पहले ही बता रहा हूँ, अभी पंद्रह-बीस दिनों तक निभ जाएगा। तब तक तुम अपना इंतजाम कर लो।" चौधरी जी ने समझाते हुए

कहा।

"लेकिन इतने दिनों में क्या इंतजाम होगा?"

"गाँव में बड़े ट्यूबवैल की मशीन आयी है। एक दिन में चार-पाँच सौ फीट कुआँ खोदती है। तुम उस मशीन से कुआँ बना लो। जिससे तुम्हारी स्थायी व्यवस्था हो जाएगी" चौधरी जी।

"लेकिन उसके लिए तो बहुत पैसा लगेगा" बलराम दीनता से बोला। "भाई! खडी फसल का सवाल है। कुछ न कुछ करना ही पड़ेगा। मैंने भी तो फैक्टरी से पैसा उठाकर

कहा।

कहा।

कहा।

कहा।

कहा।

कहा।

खुदाई की थी। फिर भी पानी कम हो गया। अब किया ही क्या जाए? सभी किसानों का यही हाल है। दिन - ब - दिन कुओं का पानी कम हो रहा है।" चौधरी

"तो क्या और कोई रास्ता नहीं?" बलराम

"अगर कोई रास्ता होता तो मैं तुम्हें बोलने की नौबत ही न आने देता। न जाने भगवान के मन में क्या है?" - चौधरी

"अच्छा! चलता हूँ।" कहकर बलराम उठा और चिंता में डूबा हुआ घर की ओर चल दिया।

बलराम का मन खेत जाने को तैयार न था। घर के बाहर जूते निकालकर वह भीतर चला गया। देवकी रोटियाँ सेंक रही थी। बलराम चारपाई पर बैठ गया। उसे देख देवकी चौंक उठी।

"क्यों जी, आज खेत नहीं जाओगे?"

"चौधरी जी के घर गया था। उन्होंने कहा ज्यादा से ज्यादा पंद्रह दिन पानी दे सकूँगा। उसके आगे खुद इंतजाम कर लो।"

"लेकिन इतने दिनों में इंतजाम कैसे होगा?"

"वे कह रहे थे मशीन बुलवाकर ट्यूबवैल बना लो। एक - दो दिन में पानी लग जाएगा।"

"लेकिन ट्यूबवैल का क्या भरोसा? तुम्हें जगत् की बात याद नहीं। उसके खेत में वह मशीन लाया था। तीन दिन मशीन चलने पर भी पानी तो नहीं लगा किंतु मशीनवाले को पचास हजार रुपये देने पड़े।"

"पर क्या हमारे साथ भी वैसा ही होगा? और फिर मशीन नहीं लाए तो खड़ी फसल जल जाएगी।"

"लेकिन पैसा कहाँ से आएगा?" देवकी ने रोटी तवे से उतार कर आँच पर रख दी।

"गन्ना फैक्टरी से कुएँ तथा पानी के लिए पैसे मिल रहे हैं। हम भी वहाँ से पैसा लेंगे।"

"लेकिन मैंने सुना है कि फैक्टरीवाले रुपये

उठानेवाले किसानों का गन्ना कम दाम में लेंगे। फिर?"

"दूसरा रास्ता भी तो नहीं है।"

"जो तुम ठीक समझो"

देवकी ने रोटी निकालकर थाली में रख दी। बलराम चारपाई से उठकर खाना खाने के लिए बैठ गया।

गन्ना फैक्टरी से पैसा मिलने पर बलराम ने मशीन का इंतजाम किया। सुबह से खेत में मशीन शुरू हो गई। आसपास के किसान जमा हो गए। जैसे-जैसे मिट्टी ऊपर आ रही थी बलराम की आशाएँ उमड़ने लगी थीं। वह कभी मशीन के पास जाता तो कभी पेड़ के नीचे बैठे देवकी और बच्चों के पास। पत्थर के टुकड़े आने लगे।

"भाई! लगता है बलराम के नसीब में पानी ही पानी है" - भीड़ में से किसीने कहा।

"हाँ, काले पत्थर के नीचे अक्सर पानी रहता है" - बूढ़ा किसान बोला। मशीन को टंडा रखने के लिए उसमें पानी डाला जाता था जो थोड़ी देर बाद उछलकर बाहर आता जैसे कुएँ से पानी की धारा फूट पड़ी हो। पूरा दिन बीत गया। कुएँ से पानी की बूँद तक न निकली।

मशीनवाले ने मशीन बंद कर दी। उसने बलराम से कहा -

"क्यों भाई! क्या किया जाए? अब-तक पाँच सौ फीट खुदाई हो गई है। लेकिन पानी के कुछ आसपास नजर नहीं आते।"

"क्या और नहीं चला सकते?" - बलराम

"चलाने को तो मैं और चलाऊँगा। पर अब और खोदकर पैसा बरबाद करने जैसा ही है" मशीनवाले समझाते हुए बोला।

"ठीक है! बंद कर दो।" बलराम का गला सूख गया था।

थोड़ी देर में एक-एक करके सभी लोग बलराम

को सात्वना देते हुए चले गए। बलराम घुटने टेंक कर कुएँ के पास बैठा था उसने कुएँ में झाँक कर देखा वहाँ अंधःकार के सिवा कुछ न था। धीरे-धीरे चारों ओर अंधेरा फैलने लगा था। देवकी और बच्चे बलराम के पास आ गए थे। वे सभी खड़ी फसल को देखकर रो रहे थे। उसे लगा कि रोते हुए बच्चों और देवकी की आँखों से आँसुओं की धारा इतनी बढी कि जमीन पर बहने लगी। सारे खेत में पानी-पानी हो गया। सूखा हुआ खेत हरा भरा हो गया। बलराम जोर-जोर से हंसने लगा। लेकिन उसे लगा कि पानी इतना बढ रहा है कि खेत उसमें डूबने लगे। वह जोर-जोर से चिल्लाने

लगा 'पानी आया भागो! पानी आया भागो!'

बलराम की हरकतें देखकर देवकी उसके पास बैठ गई। उसने बलराम के कंधों पर हाथ रखे और जोर-जोर से कंधे को हिलाने लगी। देवकी के मुख से भी सिसकी निकली, आँखों से आँसू बहने लगे। बलराम ने देवकी की तरफ देखा, उसकी आँखों से भी आँसुओं की धाराएँ निकल पडी और वह देवकी से लिपट पडा। बलराम बच्चों की तरह बिलख-बिलख कर रोने लगा

पानी !...पानी !!.....पानी !!!

□ □ □

सृष्टि को सवारो

विशाल छगन सोनवणे
(११ वी) विज्ञान

अपने ही हाथों से
मिटा रहे हैं हम
हस्ति इस धरती की
जला रहे हैं घर
अपने ही हाथों अपना
कर रहे हैं खाक सबकुछ
जो था जीवन अपना
काटे पेड़ स्वार्थ से
जिन्होंगे हमें जीवन दिया
कितने हैं हम स्वार्थी
देना कोसो दूर
हजारों हाथों से लुटते हैं
कर रहे हैं कल कल
कल कारखाने
हो रही है प्रगति
जा रहे हैं हम आसमान में
चढ रहे हैं एक-एक सीढी

पर....
क्या हम जानते हैं कल ?
हमारा भविष्य ?
जीवन ?
क्या होगा हमारे बच्चोंका ?
उनके बच्चों का ?
और उनके ?
और.....
हवा.....
पानी.....
हाय ?
करो नियंत्रण खुदपर
सवारों इस सृष्टि को
मिटेगा अंधःकार
कल तुम्हारा होगा
भविष्य हमारा
उज्ज्वल होगा !

वृक्ष और पानी ही जीवन है !

गिरिश एन.केवलरामानि
(११ वी वाणिज्य)

वृक्ष सदा से ही मनुष्य के मित्र रहे हैं। वे प्रकृति की उपकार भावना को प्रकट करते हैं। उनसे मनुष्य को ही नहीं बल्कि पशु-पक्षियों को भी बहुत लाभ होते हैं। वे मानव जीवन के आवश्यक अंग हैं। इसलिए प्राचीन काल से हमारे यहाँ 'वृक्षारोपण' की बड़ी महिमा रही है। देश में वृक्षों का अधिक होना उसके सुख सौभाग्य और समृद्धि की निशानी है। वृक्षारोपण को पुण्यकर्म माना गया है। एक वृक्ष लगाना और उसका संरक्षण करना उतना ही महत्वपूर्ण है जितना किसी संतान को गोद लेना, उसका लालन पालन करना तथा विकास करना।

'अग्निपुराण' में कहा है कि 'जो वृक्ष लगाता है वह अपने तीस हजार पितरों का उध्दार करता है'।

'वृक्षारोपण से मनुष्य को अनेक लाभ होते हैं। वृक्षों के फलने-फूलने से सूने स्थान भी सुंदर, आकर्षक और मन को शांति देनेवाले हो जाते हैं। वृक्षों की हरियाली आँखों और मन को प्रसन्न करती है। उनकी शीतल छाया गर्मी के दिनों में मन को शांति देती है। मनुष्य की थकावट दूर करती है। शीतल छाया में थोड़ी देर आराम करने से थके हुए मनुष्य में पुनः श्च उत्साह संचरित होता है। वह अपना काम बड़े उत्साह से करने लगता है। वृक्षों के समस्त अवयव मनुष्य जीवन में उपयोगी होते हैं। वृक्षों के फूल-पत्तों तथा फलों से विभिन्न प्रकार की दवाइयाँ और तेल बनाए जाते हैं। वृक्षों से कागज, खेती के उपकरण, दिया सलाई, फर्निचर, इंधन, गोंद आदि कई प्रकार की वस्तुएँ बनती हैं। इन लाभों के अलावा जब मनुष्य अकेलेपन से ऊब जाता है तब अपने सच्चे मित्र वृक्ष के पास ही दौड़ता है। हताश, दुःखी, अकेले मनुष्य का साथ देने वाले वृक्ष

ही तो होते हैं। वृक्ष मनुष्य का हौसला बढ़ाते हैं।

वैज्ञानिक और भौगोलिक दृष्टि से भी वृक्षारोपण महत्वपूर्ण है। वृक्षों से वायुमंडल शुद्ध और शीतल बनता है। शुद्ध हवा मनुष्य को स्वस्थ बनाती है। आज की विकट समस्या, हवा प्रदूषण को वृक्ष ही रोक सकते हैं। वर्षा की कमी के कारण अकाल का सामना, पानी की समस्या हमें भुगत ही रहे हैं। वृक्ष लगाने से नियमित वर्षा होगी। अकाल भय दूर हो जाएगा। खेतों के चारों ओर वृक्ष लगाने से वर्षा में खेतों की मिट्टी का संरक्षण होगा। वृक्षों पर पंछी भी अपने घोंसलें बनाते हैं। पशु उनकी छाया में विश्राम करते हैं। आज वृक्षों की कटाई के कारण पशु-पक्षियों की संख्या भी कम हो गई है। हम इतने निर्गम हो गए हैं कि अपने स्वार्थ के लिए ईश्वर द्वारा बने जंगलों को तोड़ देते हैं जिससे अनेक दुष्परिणामों को भुगत रहे हैं। वृक्ष काटने से धरती का ताप इतना बढ़ा है कि उसे हम सहन नहीं कर रहे हैं। पहले वारिश की कमी, पीने के पानी की समस्या उसपर वृक्षों की बेददी से कटाई जिससे प्रकृति का संतुलन बिगड़ रहा है। सारा विश्व इन समस्याओं से आंतकित है क्योंकि इसके परिणाम बड़े ही भयावह प्रतीत हो रहे हैं।

इसलिए हम सबको सचेत, जागरूक होकर इनके महत्व को पहचानना है। प्रत्येक ने वृक्षारोपण करना ही है और वृक्षों का संवर्धन भी करना है। जो वृक्ष काटते उसे केवल दंड नहीं देना चाहिए बल्कि ऐसी सजा देना चाहिए किस दूसरा व्यक्ति उसकी सजा को देखकर वृक्ष तोड़ने की हिम्मत न करें। शासन की ओर से पौधे तोड़ जाते हैं किंतु जो व्यक्ति वृक्षारोपण कर उनका संवर्धन करता है उसे पुरस्कृत किया जाए। पेड़ों के बेरोकटो

कटाव के कारण हरियाली का अभाव होने के साथ साथ रेगिस्तानों की मात्रा बढ़ने लगी है। वृक्ष लगाने से ये समस्या दूर होकर हमारी भूमि हरी-भरी दिखाई देगी।

संत तुकाराम महाराज ने कहा है....

“वृक्ष वल्ली आम्हा सोयरी.....!”

सही रूप से वृक्ष हमारे सबसे कल्याणकारी एवं शुभचिंतक मित्र हैं यह बात हम भूल गए हैं। आज वे ही देश समृद्ध और समर्थ है जिनके पास अधिकाधिक वनसंपदा है। इजराइल जो बिलकुल बंजर देश था आज हरियाली से युक्त देश बन गया है। यह सब वहाँ के निवासियों के प्रयत्नों से संभव हुआ। वहाँ के निवासियों ने निश्चय किया कि हम अपने मृतकों के लिए कब्र या स्तूप न बनाकर उनके नाम पर एक वृक्ष उगायेंगे और उसपर उनका नाम लिख देंगे। आज वे वृक्ष पल्लवित, पुष्पित तथा फलित होने से मृतकों की आत्माओं को तथा जीवितों की भावनाओं को संतुष्टि मिली। वह राष्ट्रीय संपदा बन गयी है।

हमारे पूर्वज वृक्षों को काटना पाप मानते थे। वे उनकी पूजा करते थे। वृक्ष एक प्रकार से देवता है। फिर देवताओं को काटना याने धार्मिक पाप हुआ तथा सामाजिक पाप भी है। हम दृढ संकल्प कर खाली पड़े क्षेत्रों में, नहरों के किनारों पर, नदियों के किनारों पर, स्कूल, कॉलेजों, दसरो के कम्पाउंडों में, रेलवे लाइनों के किनारों पर, निजी मकानों में वृक्ष लगाएंगे और उनका संवर्धन करेंगे। हर इंच खाली भूमि का पूर्ण उपयोग करेंगे। वृक्ष तथा वन संपदा के रूप में देश की समृद्धि में अपना योगदान देते हैं यह बात भी अच्छी तरह से जाननी है। प्रत्येक नागरिक का कर्तव्य है कि पूर्ण लगन और शक्ति सामर्थ्य से वृक्षारोपण और वृक्षसंवर्धन के कार्यक्रम में लगे। यह राष्ट्र और जनकल्याण का कार्य है। सभी उत्साह के साथ यह कार्य करें।

दूसरा प्रश्न है पानी। पानी तो हमारा जीवन है।

पानी के बिना हम रह नहीं सकते। पानी पीने के लिए, नहाने, कपड़े धोने, बर्तन धोने, खाना बनाने के लिए पानी की आवश्यकता होती है। इसके अलावा खेती के लिए, पशुपक्षियों के लिए भी पानी महत्वपूर्ण है। आज संसार में पानी की विकट समस्या है। दिन-ब-दिन जनसंख्या बढ़ रही है उसकी अनुपात में बरसात में वर्षा नहीं होती, जिससे पानी की कमी होती है। जो पानी है उसका ठीक उपयोग नहीं किया जाता। आवश्यकता से अधिक पानी का इस्तेमाल, नलों से पानी गिरना, लोगों की गैर जिम्मेदारी, पानी का वाष्पीभवन होना आदि कारणोंसे पानी की समस्या से हम त्रस्त हैं। हमारे देश में देहातों में कई बार बरसात में भी पानी की कमी होती है। वहाँ सिंचियों को दूर-दूर से पानी लाना पड़ता है। हमारे जलगाँव में भी दस दिनों के बाद पानी आता था। तात्पर्य मानव के सामने 'पानी' एक गंभीर समस्या है।

धरती को बारिश से ही अधिक तर पानी मिलता है, पर नियोजन के अभाव में वर्षा का पानी जमीन के अंदर न जाकर ऊपर से बह जाता है। उसका कोई उपयोग नहीं हो। जो धरती पर नदी, तालाब इत्यादि का पानी होता है वह भी प्रदूषित होने से, उसमें मानव विनाशकारी द्रव होने से उपयोग करने में अनुपयुक्त होता है। कई बार गंदा, प्रदूषित पानी का प्रयोग करने से कॉलरा, जुलाब जैसी बीमारियों का लोगो को शिकार होना पड़ता है। इससे मृत्यु भी हो सकती है। प्रदूषित पानी में रहनेवाली मछलियाँ खाने से भी मृत्यु ग्रस लेती है या अनेक प्रकार की व्याधियों की संभावना होती है। जिस प्रकार पानी मनुष्य को अत्यावश्यक होता है वैसे ही अन्य जीवों के लिए, वृक्षों के लिए भी आवश्यक होता है। इसलिए युग की आवश्यकता है जलसंधारण।

गंगा मैली हो गई है। उसके शुद्धिकरण के उपाय किए जा रहे हैं। नदियों में हम बर्तन मॉजते, कपड़े धोते, ढोर-ढकरो को साफ करते, मलमूत्र डालते, कचरा डालते,

प्रेतों को बहाते इन कारणों से नदियों का पानी प्रदूषित होता है। कारखानों का दूषित, मलीन पानी जलाशयों में छोड़ने से पूर्व उनपर विशिष्ट रासायनिक प्रक्रिया करनी चाहिए। जिससे दूषित पानी के हानिकारक द्रव कम होंगे और जलप्रदूषण से हम बचेंगे।

दूसरा उपाय हम यह कर सकते हैं कि भारत की प्रचलित सिंचन पध्दति में सुधार। क्यों कि परंपरागत सिंचन पध्दति से पानी का अनावश्यक वाष्पीभवन होता है वह भी बड़े पैमाने पर। इसलिए शास्त्रीय पध्दति से फसलों को पानी देना चाहिए जैसे “तुषार और टिबक सिंचन पध्दति”।

तीसरा उपाय - महाराष्ट्र शासन की ओर से “पाणी अडवा पाणी जिरवा” योजना तैयार की गई है। उसके अनुसार प्रत्येक गाँव में पाझर तालाब, बाँध बनाए गए हैं। इससे भूजल बढ़ने में मदद होती है। उसी तरह ढलान वाली खेती में आड़े छेद से हल चलाने से भी पानी की बचत हो सकती है।

चौथा उपाय - प्रत्येक व्यक्ति ने अपने छत से गिरनेवाले पानी को गड्ढे में जमा करना चाहिए। यह गड्ढा कुँए के पास हो तो अधिक अच्छा क्यों कि उससे कुँए के पानी का स्तर बढ़ेगा।

पाँचवा उपाय - वृक्षारोपण करना, वृक्षों की कटाई पर रोक लगाना, वृक्ष संवर्धन करना।

छठा उपाय - पानी का उचित उपयोग करना। पानी के इस्तेमाल के प्रति स्वयं सचेत रहकर दूसरों को जागरूक करना। लोगो का गैर जिम्मेदारी की ओर ध्यान खींचना।

हमारे संतों, महात्माओं ने वृक्ष लगाने और जलाशय निर्माण करने के लिए कहा है। उदा : अहिल्याबाई होलकर, ज्ञानेश्वर आदि।

□ □ □

मंजिल मिलना कठिन है।

स्वाति सुराणा
(११ वी) वाणिज्य

सोच-सोचकर आगे बढ़ना होगा
दुर्गम पथपर चलना होगा
हरपल हमें मुश्कराना होगा।

साध्य हमेशा निर्मल रखना
मन पवित्र वाणी सुमधुर करना
अहंकार ना लेश मात्र रखना
अभीष्ट तभी संभव होगा ॥

मन से जुड जाए सब कार्य
संशय की छाया हो दूर
राहत स्वतः मिल ही जाएगी
फिर न सामने संकट होगा ॥

दृढ विश्वास रहे अविरत
कभी न होगा कष्ट, केवल होगी मीठास
अनुभव सब के हित में होंगे
भविष्य निश्चित उज्ज्वल होगा ॥

जीवन है एक संघर्ष
दुर्लभ है सब को मिलना फल
हर प्रयास हो सजीव
फिर न असंभव कुछ होगा।

“मेरे देश की धरती”

दिपाली सुपडू नेवे
(एम.ए.द्वितीय वर्ष) हिंदी

गर्मी के दिन थे। प्रातःकाल के वातावरण की प्रसन्नता से मन आल्हादित था। मैं और मेरा छोटा भाई विनीत प्लैट फार्म पर गाडी का इंतजार कर रहे थे। अभी तक अनाऊसमेंट नहीं हुई थी। हम अन्य गाडियों और मुसाफिरों की ओर देख रहे थे। पाँच मिनट के बाद अनाऊसमेंट हुई और गाडी स्टेशन पर पहुँची। बिना आरक्षण से हमें गाडी में चढ़ना था। भीड काफी दिखाई दे रही थी। तैसे जैसे हम सामान्य डिब्बे में घुसे। भीड के कारण डिब्बे में विचित्र गंध आ रही थी। दरवाजों और खिडकियों के पास भी लोग खडे होने के कारण बाहर की हवा को अंदर आने के लिए रास्ता नहीं था। २-३ स्टेशनों के बाद खिडकी के पास जगह मिली तब राहत हुई। दिन के १० बजे थे। खिडकी से बाहर झाँका तो यत्र-तत्र हरियाली दिखाई दे रही थी। पेड़ों की संख्या कम होने से धरती का बंजर, विकराल रूप सोचनीय था। गर्म हवा अंदर आने लगी थी। लोग पर्यावरण, जल, पेड, भूमि आदि की बातें करने लगे। मानव को दोष देने लगे तात्पर्य उन्हें अपनी गलतियों का एहसास हो गया था। विनीत सो गया था। मैं उन लोगों की बातें सुन रहा था। बातों-बातों में कब स्टेशन आया इसका पता भी नहीं चला।

स्टेशन आते ही हम उतर पडे। मामाजी हमें लेने आए थे। घर जाकर नाना, नानी, मामी, मामा और छोटे बच्चों के साथ खूब बातें कीं। रात में खाना खाते ही हम जल्दी सो गए।

“प्रकाश ! प्रकाश !”

नींद में मैंने अपना नाम सुना तो हडबडा कर उठ बैठा पूछा

“कौन है ? कौन है ? बोलता क्यों नहीं ?”

मैंने एक स्त्री की आकृति देखी, जिसका चेहरा मुरझाया हुआ, निःस्तेज था, बदन पर चीथडे थे। उसे देखकर मैं घबरा गया।

फिर भी डरते हुए पूछा “तुम कौन हो?”

“अरे, मुझे नहीं पहचाना ? कैसे पहचानोगे !

अरे ! मानव जो ठहरा। बडा खुदगर्ज है।”

“मैंने क्या किया ? लेकिन पहले यह तो बताओ तुम कौन हो?”

“मैं तुम्हारी माँ हूँ।

“मेरी माँ ! वह तो जबलपुर में है।”

“मैं तुम्हारी धरती माता हूँ !”

“माँ ! तुम्हारी हालत.... और तुम रो क्यों रही हो ?”

“बेटा ! तुम्हें क्या बताऊँ। मेरी यह हालत मनुष्य ने ही की है। तुम अपने बगीचे में पेड-पौधे लगाते हो, उन्हें सींचते हो। रोजाना उनकी निगरानी करते हो। तुम्हारे दिल में मेरे प्रति करुणा है इसलिए मैंने सोचा क्यों न तुम्हें मनुष्य की बरबादी की कथा सुनाऊँ ?”

“माँ, सुनाओ....”

“देखो बेटे ! प्रत्येक मनुष्य की जन्म देनेवाली एक माँ होती है और मैं दूसरी। क्यों कि सभी मनुष्य प्राणी जन्म से लेकर मृत्यु तक मेरे सीने पर ही खडे रहते हैं। सभी कितने प्रकार के नाच करते हैं मैं सब सहती हूँ। मैं अपने हृदय के रस से मनुष्य, पशु-पक्षी, पेड-पौधे, लताओं को हरा-भरा रखती हूँ। उनके जीवन को खुश करने का प्रयास करती हूँ। उन्हें अनाज, जल, फल, फूल,

औषधि आदि सब देती हूँ। सृष्टि के सारे उपकरण मानव की सेवा करते हैं। पर कृतघ्न, स्वार्थी, अहंकारी मानव इन सब पर अपना अधिकार जताता है। पेड़ों को काट देता, नदियों के पानी को बाँध से रोक लेता। जंगलों को काटकर निर्मम मनुष्य ने मुझे विधवा बना दिया है। मनुष्य धीरे-धीरे मेरे शरीर के एक-एक अवयव को काट रहा है। उसने मुझे ऊपरी तौर पर बंजर तो बनाया ही है, अंदर से भी खोखला बना दिया है। दिन-ब-दिन जनसंख्या बढ़ती जा रही है, कल कारखाने, सिमेंट के जंगल कुकुरमुत्तों की तरह दिखाई देने लगे हैं। मात्र मेरा क्षेत्र घटता जा रहा है।”

“लेकिन माँ! मनुष्य ने भौतिक उन्नति की है।”
 “अरे! भौतिक उन्नति की अधिकता के कारण तो उसने मेरी यह दशा की है। जब भी मैं विगत, आज और भविष्य के बारे में सोचती हूँ तो मुझे तुम लोगों की ही अधिक-चिंता होती है। मैं सुजलाम् सुफलाम् शस्य शामिल थी। मेरी गोद में हरे-भरे खेत, पेड़-पौधे, लताएँ लहराते थे। लेकिन आज मनुष्य ने भौतिकता तथा वैज्ञानिकता के कारण मुझे बंजर बना दिया है। जैसे मेरी माँग इस कृतघ्न और निर्मम मनुष्य ने अपने हाथों से उजाड़ दी है। आज कल मेरे सीने पर बड़ी बड़ी फैक्ट्रियाँ खड़ी कर दी गई हैं। मुझ पर क्या बितेगी? इस बारे में मनुष्य ने सोचा ही नहीं। फैक्ट्रियों से निकलने वाले धुँए से आसपास की हवा प्रदूषित हो जाने से तरह-तरह की बीमारियों का शिकार बन गया है मनुष्य। फैक्ट्रियों का रसायनों युक्त पानी नदियों में छोड़ा जाता, जिससे मनुष्य, पशु, पक्षी, जीव जंतु सभी त्रस्त हैं। मनुष्य कभी सोचता नहीं कि वह उन्नति कर रहा है कि बरबादी की ओर बढ़ रहा है। वैज्ञानिक अणुबम्ब का परीक्षण करते हैं तब जमीन का बहुत-सा हिस्सा बंजर बना दिया जाता है वह जमीन किसानों की खेती के लिए काम की नहीं रहती। जमीन को खोखला

बनाया जा रहा है।”

“माँ, वैज्ञानिक उन्नति के कारण ही तो हम देश संसार के अन्य उन्नत देशों की पंक्ति में बैठा है।”

“अरे! नासमझ! यह तुम्हारा भ्रम है। अणुबम वगैरह तो मनुष्य जाति के विनाश के उपकरण हैं। दुःख का दूसरा कारण यह है कि खेतीहर खेती से अति उत्पाद के लिए प्राकृतिक खादों के स्थान पर रासायनिक खादों का भरपूर मात्रा में प्रयोग करने लगे हैं। इससे मृदा का न्हास होने लगा है। उपजाऊ खेती कम होती जा रही है। जमीन पानी नहीं सोख सकती। वृक्ष काट देने से मृदा की धूप हो गई है। जंगल नष्ट होने के कारण बारिश की कमी, जंगल में रहनेवाले पशु-पक्षियों की कमी हो गई। अब भी समय है तुम लोग जागो, सुधरो अपने भविष्य और देखकर कुछ उपाय करो। हर एक व्यक्ति ने पेड़ लगाने चाहिए। ये पेड़ खेती के बांधों पर तथा बंजर भूमि में लगाने चाहिए। खाना बनाने के लिए लकड़ियों को इस्तेमाल किया जाता है वहाँ गोबर गैस या सौर उर्जा से निर्मित उपकरण का प्रयोग करो। फैक्ट्रियाँ बस्ती से बहुत दूर हो। उन निकलेवाले धुँए तथा गंदे पानी की उचित व्यवस्था करो जिससे तुम लोग जलप्रदूषण, वायुप्रदूषण तथा भूप्रदूषण से बच सकोगे। यदि ऐसा नहीं किया तो मनुष्य जाति का विनाश निश्चित है।”

“नहीं धरती माँ! हम ऐसा नहीं होने देंगे। आपके दुःख को समझ लिया है। मैं और हम सभी समाज में जागृति लाकर पेड़ लगायेंगे। पर्यावरण को बचायेंगे फिर से हरी-हरी दूब रूपी साड़ी, जिसपर रंग बिरंगी फूलों के बूटे हो, से सजाकर हम तुम्हें हमेशा सुहागन बनायेंगे। माँ! मैं तुम्हें वचन देता हूँ।”

मेरी आँखें खुल गईं। मैंने नाना, नानी, मामी सबको सपने के बारे में बताया। सभी ने संकोच किया कि हम धरती माँ को हमेशा हरा-भरा और सु

रखेंगे। उसे किसी प्रकार के कष्ट नहीं होने देंगे। हम घर-घर, गली-गली, स्कूल-कॉलेज में जाकर “पेड़ लगाओ, उनकी रक्षा करो, जल की बचत करो, उसे प्रदूषित होने से बचाओ, वायु, मृदा, प्रदूषण को दूर करो” घोषणा देंगे उपाय बताएंगे। स्वयं इसमें सक्रिय हिस्सा लेंगे। तभी हम कह सकेंगे कि -

मेरे देश की धरती सोना उगले-उगले हीरे मोती
मेरे देश की धरती....!

“सुरभित सुंदर सुखद सुमन तुम पर खिलते हैं,
भाँति-भाँति के सरस, सुधोपम फल मिलते हैं,
औषधियाँ हैं, प्राप्त, एक से एक निराली
खानें शोभित कही धातुवर रत्नोंवाली
जो आवश्यक होते हमें।
मिलते सभी पदार्थ हैं।
हे मातृभूमि! वसुधा, धरा
तेरा नाम यथार्थ है।”

□ □ □

धरती माँ

रंजना कौतिक निकालजे
(एम.ए. प्रथम वर्ष) हिंदी

‘धरती माँ....
अनंत उपकार तेरे मुझपर
बलिहारी जाऊँ मैं तुझ पर!
विशाल - सा हृदय -
गोदी में गंगा-जमुना खेलती तुम्हारे।
पर क्यों है आज ...
भीगे नैन हैं तुम्हारे।
हवस ने मेरी तुझे माँ
है नम्र बना दिया
सुजलाम् - सुफलाम् थी तू
हमने ही तुझे आज
मरुस्थल बना दिया।
मनहूस-सी छाया
अब माथे पर मंडराये
बेबस-सी हँसी तेरी

अब हमें नजर आये
स्वार्थ के ही कारण
खुद को बनाने चले थे
खुद का जीवन
सुखमय बनाने में
हाय...
जीवन ही मिटाने चले
हुआ अब एहसास
गलतियों का अपनी
खाई है अब कसम हमने
पावन इन पेड़ों के सामने
ना कटेगा पेड़ कभी
ना चलेगी कुल्हाड़ी कभी ॥
साधन संधारण का
करेंगे आज हम ऐलान ॥

जल संधारण

रंजना कौतिक निकाल
(एम.ए.प्रथम वर्ष)

प्रकृति ने मानव को सुख-सुविधा एवं साधन हेतु पर्यावरण को उपहार स्वरूप प्रदान किया है। वायु, जल, जंगल, पर्वत, नदी, झरने, पेड़-पौधे एवं वनस्पति मानव जीवन का आधार है। आवादी वृद्धि के कारण पर्यावरण का दोहन बहुत बढ़ गया है। जिसकी आवश्यकताओं की आपूर्ति हेतु अनियोजित विकास एवं औद्योगीकरण से उत्पन्न प्रदूषण से पर्यावरण की संरचना में बदलाव भी आ रहा है। मानव निर्मित प्रदूषण पर्यावरण को बुरी तरह प्रभावित कर रहा है। प्रदूषण प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूप से ही मानव स्वास्थ्य के खतरे का कारण बन रहा है। चिकित्सा अनुसंधानों से अधिकांश बीमारियों के कारण निवारण एवं निदान के कारण ज्ञात हो रहे हैं। फिर भी मानव समाज का बहुत बड़ा हिस्सा रोगों के शिकंजे में जकड़ा पड़ा है। हेतु की तह में पहुँचने से स्पष्ट होता है कि मानव समूह पर बीमारियों का यह आधिपत्य पर्यावरण प्रदूषण के कारण बना हुआ है।

मानव जीवन के अति आवश्यक पदार्थों में जल एक महत्वपूर्ण पदार्थ है। यह माना जाता है कि जल के बिना मनुष्य का जीवन एक पखवारे से ज्यादा संभव नहीं है। भारतीय संस्कृति में जल का दूसरा नाम ही जीवन माना गया है। यह माना जाता है कि ईश्वर द्वारा प्रदत्त यह एक पवित्र उपहार है, जिसे प्रदूषण एवं गंदगी से सदैव दूर रखना चाहिए। याज्ञवल्क्य संहिता में निम्नप्रकार के पानी का प्रयोग वर्जित बताया है -

- १) झागवाला पानी।
- २) मटमैला पानी।

- ३) दुर्गंध युक्त पानी।
- ४) वह जल जिसमें बबुले उठ रहे हों।
- ५) गर्म जल।
- ६) खारा पानी।
- ७) वह जल जिसमें सूक्ष्म जीव उपस्थित हों।

मनु संहिता में जल को स्वच्छ रखने हेतु सावधानियों को बरतने के निर्देश मिलते हैं। जल में शूल, पेशाब, बलगम एवं अन्य उन वस्तुओं को नहीं फेंकना चाहिए; जिनमें रक्त, मवाद या अन्य अशुद्धियाँ हों। आयुर्वेद में जल की अशुद्धि को दूर करने हेतु उबाला पानी पीने एवं सूर्य की रोशनी में रखने की सलाह दी है।

जल का उपयोग :-

१) कायिक निष्पादन :-

विश्व में सभी जीवधारियों की काया जल से निर्भर करती है। मानव शरीर का दो तिहाई हिस्सा जल ही है। शरीर में जल रक्तसंचरण एवं खाद्य के रूप में विद्यमान है। रक्त संचरण, चयापचय एवं पाचन क्रियाओं का आधार जल है। विज्ञान अपनी चरम सीमा पर पहुँचा किंतु जल का विकल्प नहीं खोजा जा सका।

२) घरेलु कार्यों में :-

खाना बनाना, बर्तन धोना, सफाई, धुलाई, रंगाई एवं पुताई में जल का ही प्रयोग होता है। कपड़ों

धुलाई, शौचालयों की सफाई एवं सड़कों की धुलाई में तो भारी मात्रा में जल का प्रयोग किया जाता है।

३) जन एवं सामुदायिक कार्यों में :-

जन एवं सामुदायिक कार्यों में पानी की काफी आवश्यकता होती है। आग बुझाने के लिए बड़े पैमाने पर अग्निशामकों द्वारा जल का प्रयोग किया जाता है। पार्कों, बगीचों एवं घरेलु कार्यों में जल प्रयोग में लाया जाता है। स्नान-ताल, झील, सरोवर एवं मत्स्योद्योग में बहुत अधिक पानी की आवश्यकता होती है।

४) कृषि कार्यों हेतु :-

कृषि हेतु सिंचाई तथा नहरों एवं जलाशयों के लिए प्रचुर मात्रा में जल की आवश्यकता होती है।

५) उद्योगों में :-

औद्योगिक संस्थाओं में जल की अधिक आवश्यकता होती है। बाष्प इंजन चलाने, धुलाई, सफाई तथा अन्य कार्यों में जल का प्रयोग किया जाता है। कुछ उद्योगों में जल एक कच्चे माल के रूप में प्रयोग में लाया जाता है। जल से विजली की निर्मिति की जाती है। वहाँ जल की असीमित मात्रा में खपत होती है।

६) विभिन्न व्यवसायों में, स्थानों में :-

अस्पतालों, होटलों, जलपान गृहों, दुग्धशालाओं, धोबी घाटों, मोटरगैराजों, विभिन्न प्रयोगशालाओं, स्कूलों आदि व्यवसायों और स्थानों में जल का प्रचुर मात्रा में प्रयोग किया जाता है।

जनसंख्या वृद्धि, शहरीकरण, औद्योगीकरण, विकास एवं विकसित कृषि योजनाओं हेतु पानी की

आवश्यकता लगातार बढ़ती जा रही है।

७) जल में पाई जानेवाली अशुद्धियाँ :-

अ) कार्बनिक पदार्थ :-

- १) कार्बन डायऑक्साइड, मीथेन गैस।
- २) अम्लीय पदार्थ।
- ३) विषाक्त विलयशील पदार्थ।
- ४) लवण, अल्युमिनीयम, क्लोराइड, सोडियम क्लोराइड आदि।

आ) अकार्बनिक पदार्थ :-

- १) गैसों जैसे ऑक्सिजन, हायड्रोजन आदि।
- २) अम्लीय पदार्थ - नाइट्रेट एवं सल्फ्यूरिक आम्ल।
- ३) विषाक्त पदार्थ - टिन, जिंक एवं कापर आदि।

इ) जैविक पदार्थ :-

- १) काई
- २) जीवाणु
- ३) विषाणु
- ४) परजीवी
- ५) कृमि
- ६) वनस्पति
- ७) जानवर

८) वनस्पति एवं जानवरों के विस्थापित भाग, जैविक रोगाणु स्वास्थ्य पर गंभीर कुप्रभाव डालते हैं।

प्रतिदिन प्रतिव्यक्ति की आवश्यकता :-

सामान्यतः इस बात की जानकारी प्रत्येक व्यक्ति

को होनी चाहिए। इस संबंध में भारतीय एवं अंतरराष्ट्रीय कई मानक हैं। साधारण तथा शहरों में प्रति परिवार १०० लि. जल की आवश्यकता होती है। मानव तथा प्राणीमात्राओं के लिए उपयोग में लाया जानेवाला जल शुद्ध होना चाहिए। जल में आपत्तिजनक रंग, दुर्गंध एवं पदार्थ नहीं होने चाहिए। जल रोगाणु एवं विषाक्त पदार्थ से पूर्णरूप से मुक्त होना चाहिए।

जलप्रदूषण और उपाय :-

बढ़ती आबादी, औद्योगीकरण एवं शहरीकरण के साथ जल प्रदूषण की समस्या गंभीर बनती जा रही है। बड़े-बड़े नगरों में जल-निवर्तन बड़ी नदियों, नहरों, जलाशयों एवं समुद्र में किया जाता है। शहरों का अपविष्ट जल, उद्योगों का गंदा पानी जिन जल स्रोतों में मिलता है, प्रदूषण का कारण बनता है। इससे जल जीवों को खतरा पहुँचता है तथा मनुष्य स्वास्थ्य के लिए गंभीर समस्या उत्पन्न होती है। भारत में जलप्रदूषण एक विकट समस्या बन गई है। बड़े-बड़े शहरों में चलनेवाले कारखानों का दूषित जल गंगा, यमुना, कावेरी, ताप्ती एवं नर्मदा जैसी नदियों में डाला जाता है, जिससे हजारों जलजीवों के मर जाने की घटनाएँ आये दिन प्रकाश में आती हैं। इस प्रकार का पानी उपयोग में लाने से जानवरों पर भी बुरा असर पड़ता है। मनुष्य को नाना प्रकार की बीमारियों, चमडी की रोग होते हैं।

■ उपाय :-

- १) शौचालय मल के गड्डे खोदकर बनाए जाए। मल नदियों एवं तालाबों में न बहाया जाए।
- २) कुओं पर जगत बनाई जाए। अधिक तर कुओं को ऊपर से खुला न रखें। समय समय पर कुओं के

- पानी में शुद्धीकरण की दवाईयाँ डाली जाएं।
- ३) नदियों में कूड़ा-करकट, मल, व्यर्थ पदार्थ, शव, औद्योगिक अपविष्ट न डालें।
- ४) जल सयंत्रों से पानी साफ किया जाए और उसकी समुचित देखभाल हो।
- ५) प्रत्येक कारखाने में अपविष्ट उपचार सयंत्र लगाए जाने की पाबंदी लगाई जाए।
- ६) तीर्थ स्थानों में अध जले शवों को पानी में बहाने से रोका जाए।
- ७) जलप्रदूषण रोकने के लिए समितियाँ बनाई जाएं जिनमें सामाजिक कार्यकर्ता, सरकारी अधिकारी, प्रदूषण निरोधक समितियों के सदस्य एवं प्रदूषित क्षेत्रों के नागरिकों को शामिल किया जाए।
- ८) शिक्षा का प्रचार तथा जनजागृति महत्वपूर्ण है। इससे प्रदूषण तो रोका ही जाएगा साथ ही साधन संधानों की बचत होकर पर्यावरण की रक्षा भी होगी।
- ९) जल प्रदूषण निवारण एवं नियंत्रक अधिनियम १९७४ को प्रभावी ढंग से लागू किया जाए।
- १०) शिक्षा तथा जनजागृति से लोगों को जल का महत्व मालूम होगा। जल कितना कीमती है इस बात की जानकारी से लोग पानी के प्रयोग के बारे में सतर्क रहेंगे। बूँद बूँद पानी की बचत करेंगे जिस प्रकार राजस्थान के कई इलाकों में लंबे बरसात के पानी का संचय करते हैं उसी प्रकार अन्य भागों के लोगों ने भी बरसात के पानी का संचय करना चाहिए। पानी को रोकना चाहिए।

कृषि कर्म ही ब्रह्मोपासना

अन्वर बनेखाँ पठान
(एम.ए.द्वितीय वर्ष) हिंदी

आज विज्ञान ने विश्व को नजदीक ला दिया है। वैज्ञानिक उन्नति से संघर्ष की स्थिति भी उत्पन्न हो गई है। प्रेम, अहिंसा, और शांति पर आधारित समाज रचना ही इस समय टिक सकती है। अगर हर गाँव अपने पैरों पर खड़ा हो गया याने आत्मनिर्भर बन गया तो वह शासन चलाने की क्षमता भी रख पायेगा और तभी वह टिक सकेगा। नए समाज की रचना के लिए विनोबाजी ने मूलभूत तत्व समाज के सामने रखे थे। जिन तत्वों के आधार पर उदात्त समाज की रचना होगी। विश्वशांति की किमया हाथ लगी किंतु उसे व्यवहार में लाना एक लंबी प्रक्रिया है। फिर भी आज संसार की ऐसी परिस्थिति है कि इसके बिना दूसरा कोई रास्ता नहीं है।

दिन ब दिन आबादी बढ़ती जा रही है, लेकिन जमीन उतनी ही है। इसलिए संकट के बादल हमारे ऊपर छाये हुए हैं। भविष्य की ओर देखने पर अंधकार नजर आता है। छोटा परिवार सुखी परिवार होता है परंतु आज आबादी के अनुपात में जमीन न होने से चिंता की बात हो गई है। किसान जी-तोड़ मेहनत करते हैं परंतु प्रकृति का साथ न होने से उनकी आशाओं पर पानी फेर जाता है। किसानों को चार वर्गों में बांटा जाता है।

एक हरित क्रांति से उपजे किसान हैं, जो खेती को कल कारखाने जैसा महज एक धंधा समझकर उसमें पूँजी लगाकर नौकरों द्वारा सिर्फ मुनाफा प्राप्त करने के लिए खेती करते हैं।

दूसरा वर्ग वह है, जिन्हें पैतृक संपत्ति के नाते खेती मिली है। अन्य कोई धंधा, नौकरी नहीं है, न हुनर है, अतः वे लाचारी से खेती में लगे हैं। उन्हें खेती करने में

कोई रस नहीं है। आज इसप्रकार के लोगों की संख्या अधिक है।

तीसरा वर्ग वह है, जो समाज और परिवार हित की दृष्टि रखकर, कर्तव्य भावना से प्रेरित होकर खेती और पशु-पालन में जुटा है। इनमें इस वर्ग की रुचि और निष्ठा है। परंतु इनकी संख्या दिन-ब-दिन कम हो रही है।

चौथा वर्ग एक प्रकार से भाग्यवान है, जो कृषि-कर्म को उपासना मानकर परिवार, समाज और संपूर्ण चराचर सृष्टि के साथ अपनत्व रखता है। इस वर्ग के किसान निष्काम भावना से कृषि-कर्म करते हैं।

केवल मुनाफे के लिए ही खेती करनेवाले हरित क्रांति से उपजे नवकिसानों ने खेती के लिए नए नए तरीके अपनाये हैं। वे भूमि में रासायनिक खाद, दवा का अंधाधुंध प्रयोग कर हवा, पानी, भूमि और अनाज को प्रदूषित करते हैं। आजकल लोग यंत्रों द्वारा खेती कर पशुओं को बेकार समझकर उनका कत्ल करने में भी नहीं हिचकिचाते।

दूसरे वर्ग के किसान अपनी विवेक बुद्धि का उपयोग न कर हरित क्रांति के लालच में आकर पहले वर्ग के किसानों का अंधानुकरण करते हैं जिससे वे कर्ज में फंसते जाते हैं।

तीसरे वर्ग के किसान समझते हैं कि पुरखों से चला आया यह साधन धरोहर ज्यों का त्यों अगली पीढ़ी को सौंपना है, ताकि वह द्रौपदी की अक्षय थाली की भाँति पोषण करता रहे। ये लोग खेती को सोने का अंडा देनेवाला साधन न मानकर पैसों के बदले 'पोषण' के सिध्दांत को मानते हैं।

चौथे वर्ग के किसान तो भू को माता समझकर

उसका पूजन करते हैं, उसकी सेवा करते हैं। ऐसे किसान अपने आपको भूमिस्वामी न मानकर भूमि-पुत्र मानते हैं। वे अन्य किसानों, मजदूरों और पशुओं का पूरा ख्याल रखते हैं। वे समझते हैं कि इस विराट समाजपुरुष ब्रह्म की सेवा करने के लिए ही यह भूमि अनोखा साधन मिला है। उनके लिए खेती एक प्रकार का यज्ञकर्म है। वे रात-दिन नियमित रूप से, निष्काम वृत्ति से तथा अनन्य निष्ठा से खेती में जुटे रहते हैं। अपने पसीने की आहुति देते हैं। वे लोभ, लालच तथा विकृतियों से दूर रहते हैं। ऐसे कृषि कर्म में स्वार्थ, परार्थ और परमार्थ का त्रिवेणी संगम सहज ही दृष्टिगोचर होता है। जहाँ सभी श्रांत-भ्रांत को शांति एवं सात्वना मिलती है।

ऐसे किसानों को गौओं में माता, बैलों में अपना बंधु दिखता है। वे सारे जीव-जगत, पेड़ पौधों को अपना सखा मानते हैं। आकाश-धरती का मिलन समारोह, बादलों का गर्जन, बिजली और वृक्षों लताओं का नर्तन उनके जीवन में उमंग तथा सुगंध भरते हैं। आकाश से बरसनेवाली जलधाराएँ उनके लिए मानो भगवद् आशीर्वाद ही है। अपने हृदय का रस सींचकर वे खेती करते हैं। जब बीज अंकुरित होता है तब उनका आनंद दुगुना होता है। वे विभिन्न प्रकार की फसलें और पेड़ पौधे लगाकर अपनी भू माँ का श्रृंगार करते हैं। खेलते-उछलते गोवत्स और स्वामीनिष्ठ कुत्ते उनकी प्रसन्नता बढ़ाते हैं।

ये सारे परस्पर स्नेह की डोरी में बंध जाते हैं। इस ब्रम्होपासक कृषक का हृदय गगनाकार हो जाता है। उस समय अद्वैत का दर्शन होता है। फिर आनंद ही आनंद मिलता है। हृदयरूपी सागर में आनंद की लहरे उछलती हैं। उसके व्यक्तित्व से 'मैं' का लोप हो जाता है। वह भू में इस प्रकार एकाकार हो जाता है जैसे दूध में चीनी। संतों को अपने जीवन में यह अनुभूति हुई है। यह भाग्य हम

सभी को प्राप्त हो।

हम जनसेवा, समाजसेवा, राष्ट्रसेवा आदि शब्दों का नित्य प्रयोग करते हैं। इन सेवाओं के साथ कृषिसेवा भी है जिस प्रकार हम ईश्वर सेवा बडी श्रद्धा और निष्ठा से करते हैं उस प्रकार किसान भी कृषिसेवा अनन्य भाव और श्रद्धा से करता है। एक प्रकार से वह कृषि को देवता मानता है। रात दिन वह उसकी निष्काम भावना से सेवा करता है। कल कारखानों के उत्पादन से हमारा पेट भरनेवाला नहीं। खेती ही सबकुछ है। उसी के कारण ही हम जीवित हैं। इसलिए न खेती को तुच्छ मानो न कृषक को। पंडित जवाहरलाल नेहरुजी को इस धरती के प्रति श्रद्धा थी। लालबहादुर शास्त्री ने जय जवान ! जय किसान ! नारा लगाया था। तात्पर्य यह कि हमारे राष्ट्रपुरुषों के मन में कृषि और कृषकों के प्रति असीम श्रद्धा थी।

□ □

“क्षितीज,
जल,
पावक,
गगन,
समीर”

इन पाँच तत्वोंका
संतुलन ही पर्यावरण है।

क्या खोया क्या पाया ?

प्रशांत छगन सोनवणे
(तृतीय वर्ष कला) हिंदी

“क्या खोया क्या पाया जग में,
मिलते और बिछडते पल में”

जिंदगी में क्या खोया और क्या पाया ? इसका हिसाब आदमी रखता है। आदमी दूसरों पर किए हुए उपकारों को याद रखता है किंतु दूसरों ने किए उपकारों को भूल जाता है। प्रकृति के विविध उपकरण मनुष्य प्राणी मात्राओं की निःस्वार्थ सेवा करते हैं।

वाह ! क्या सुंदर और घना पेड़ है। वह अपनी विशाल शाखाओं से आसमान छूने की कोशिश कर रहा है। आसमान में उड़ते पंछियों को वह देखता है साथ ही जमीन पर अपनी छाया में पनप रही सृष्टि को भी देखता है। ऐसा लगता है कि वह इस क्षेत्र का राजा है जो अपनी प्रजा की प्रसन्नता को देख खुश होता है। उसकी शाखाओं पर अनेक पक्षियों ने घोंसलें बनाए थे। जब वह पक्षियों की चहचहाट सुनता तो उसे अनोखे सुख की अनुभूति होती। उसकी घनी छाया में अनेक पशु, मनुष्य आराम करते थे। उसकी दोस्ती दिवाकर से हुई थी। उन दोनों की दोस्ती नाज करने जैसी थी। एक था चेतन और दूसरा जड। फिर भी दोनों में घंटों सुख-दुःख की दुनियादारी की बातें होती थीं। जब दिवाकर हताश होता था तो अपने मित्र से वह बिछुडना नहीं चाहता था। क्यों कि पेड़ के पास रहने से उसे राहत मिलती थी।

एक दिन दोपहर में दिवाकर पेड़ की छाया में सोया हुआ था। जीवन की चिंता के बारे में सोचते-सोचते उसकी आँख कब लगी इसका उसे पता नहीं चला। तभी उसे आवाज सुनाई दी !

दिवाकर ! क्या हुआ दोस्त ? इतने उदास क्यों ?

दिवाकर ने हडबडाकर इधर-उधर देखा। कोई नहीं था। उसे आश्चर्य हुआ। तभी वृक्ष ने कहा - “मैं बोल रहा हूँ भाई, तुम्हारा दोस्त। मैं तुम्हारी उदासी सह नहीं सकता। बताओं क्या हुआ ?”

“क्या बताऊँ दोस्त ! कल की आँधी में मेरा घर टूट गया। वह तो रहनेलायक भी नहीं रहा। अब मेरे सामने घर की चिंता है। परिवारवालों को कबतक खुले आसमान तले रखूँ ?” दिवाकर ने कहा।

अपने मित्र की दशा सुनकर पेड़ का हृदय द्रवित हो गया।

तूफान में अपने मित्र का घर तबाह हो गया। मुझे उसकी मदद करनी चाहिए। इस विचार से उसने दिवाकर से कहा “अरे भाई ! चिंता क्यों करते हो ? अपनी दोस्ती किस काम की ? तुम मेरे फलों को तोड़कर बेच डालो और उनसे जो पैसे मिलेंगे उससे अपना घर बना लेना।”

दिवाकर खुश हो गया। उसने फल तोड़े उन्हें बाजार में बेचा। परंतु जो पैसे मिले वे घर बनाने के लिए कम पड रहे थे। पेड़ ने उसकी निराशा को समझ लिया और उसे अपनी कुछ शाखाएँ घर बनाने के लिए दे दीं। दिवाकर की परेशानी दूर हो गई। उसने कुछ शाखाओं को तोड़कर अपना घर बना लिया। अब उसे घर की चिंता नहीं थी। परिवारवाले भी नए घर में मजे-से रहने लगे थे। रोज की तरह आज भी दिवाकर अपने दोस्त के पास आया और कहने लगा, “दोस्त ! मैं तुम्हारे बचे हुए फलों का व्यापार करना चाहता हूँ”

पेड़ ने कहा, “तो इसमें इतना संकोच क्यों करते

हो ? ले जाओ फल और अपना धंधा शुरू करो।”

दिवाकर की खुशी की सीमा न थी। उसने बचे फल तोड़े, शहर के बाजार में ले गया, उन्हें बेच डाला। उसे अच्छे पैसे मिले। उन पैसें से फलों का व्यापार शुरू किया। कमाई अच्छी होने लगी। कुछ दिनों में ही वह अमीर बन गया। जिंदगी की चिंताएँ दूर हो गई थीं।

बेचारा पेड़। उसने दिवाकर की इतनी मदद की कि कोई सगा भी नहीं करेगा। दिवाकर को फल देने से, कुछ शाखाएँ देने से वह विद्रूप हो गया था। वह भोंडा दिखाई दे रहा था। पहले जैसे पक्षी नहीं आते थे, छाया भी घनी न होने से मनुष्य प्राणी आराम करने नहीं आते थे। दिवाकर भी अपने व्यापार में लीन हो गया, समयाभाव के कारण वह भी अपने दोस्त को मिलने नहीं आता था। अब पेड़ बिलकुल अकेला हो गया था। पेड़ को दिवाकर की बहुत याद आती थी किंतु दिवाकर उसे भूल गया था। मनुष्य बहुत स्वार्थी, निर्मम होता है। “सभी दिन एक जैसे नहीं होते” इस उक्ति के अनुसार पेड़ पुनः श्व हरा-भरा हो उठा। उसका तो काम ही है दूसरों को मदद करना। वह दिवाकर की रोजाना राह देखता था किंतु उसे निराशा ही मिलती थी। दो साल के बाद अचानक दिवाकर आया। पेड़ अत्यधिक आनंदित हुआ। मेरा दोस्त मुझे मिलने आया है। परंतु दिवाकर उसे मिलने नहीं, कुछ माँगने आया था। जब पेड़ ने हर्ष से कहा, “दिवाकर ! इतने दिनों से कहाँ चले गए थे ? मैं रोजाना तुम्हारी राह देखता था। रात-दिन बेचैन रहता था। कुछ दिनों तक मेरी बुरी हालत थी। बाद में अकेले रहने की आदत हो गई। अरे ! मैं तो अपनी ही कहानी सुनाने लगा। तुम बताओ, तुम्हारा क्या चल रहा है ? व्यापार तो अच्छा चल रहा होगा ?” दिवाकर ने मुँह लटकाते हुए कहा, “नहीं भाई ! फलों के व्यापार में घाटा आया है। अब मैं फलों को विदेश ले जाकर बेचना चाहता हूँ।”

पेड़ ने कहा, “यह तो बहुत अच्छी बात है।”

दिवाकर ने कहा, “यह तो ठीक है, समस्या इस बात की है कि फलों को ले जाए कैसे ? सोच रहा हूँ कि नौका बनाऊँ क्यों कि नई नौका खरीदने के लिए पैसे नहीं हैं। तुम्हारी लकड़ियों से नौका बनाई तो काम बन जाएगा।”

उदार, दयालु, परोपकारी पेड़ ने तुरंत हाँ कह दिया। अपनी लकड़ियाँ देने की सहमती दे दी। दिवाकर खुशी से पागल हो गया। उसने पेड़ से कहा, “दोस्त ! मुझे तुमसे यही उम्मीद थी।” दिवाकर झट से कुल्हाड़ी लेकर आया और पेड़ को तने से काट डाला। पेड़ मूर्च्छित होकर गिर पड़ा। दिवाकर ने पेड़ को धन्यवाद भी नहीं दिया। कुल्हाड़ी से लकड़ियों के टुकड़े-कर वह अपने घर ले गया। जिस पेड़ ने उसपर उपकार किए थे उसके प्रति दिवाकर के मन में तनिक भी सहानुभूति नहीं थी। पेड़ अपनी सारी चीजें दिवाकर को और अन्य पशु-पक्षियों को देता रहा। देने में आनंद मिलता था। दूसरों की खुशी देखकर वह खुश होता था। पर पीडा जानने वाले पेड़ ने दिवाकर की खुशी के लिए अपनी जान तक दे डाली।

पेड़ हमारी तरह सजीव हैं। वे मनुष्य प्राणी मात्राओं को हर तरह की मदद करते हैं। उन्हें अपने पत्ते, फूल, फल, लकड़ियाँ, शीतल छाया देते हैं। वातावरण को शुद्ध रखने में भी पेड़ों की सहायता होती है। वे प्राणवायु देते हैं जिससे मनुष्य को लाभ होता है। पक्षियों को घोंसले बनाने देते एक प्रकार से वे पक्षियों की रक्षा ही करते हैं। पेड़ों से बारिश आने में मदद होती है। उनसे औषधि मिलती है। जमीन का स्तर उपजाऊ बनता है। सूखे पत्तों से खाद तैयार होती है। पेड़ों की ओर देखकर हमारा मन प्रसन्न होता है। पेड़ इतना कुछ देते हैं कि हम उनका ऋण नहीं चुका सकते। पर आज आदमी उनकी जान ले रहा है। पेड़ केवल देना जानते हैं लेना नहीं। उन्हें तो मनुष्य, पशु, पक्षी आदि का सान्निध्य सुखद प्रतीत होता

हैं। वे केवल स्नेह और सहानुभूति चाहते हैं। पर निर्गम मनुष्य अपने जीवन को हरा भरा करनेवाले पेड़ों की जान लेने में भी नहीं हिचकिचता।

मूर्च्छित पेड़ मानो सोच रहा है, “क्या खोया क्या पाया”।

□ □ □

बच्चो अपना उत्थान करो

स्वाती सुराणा
(११ वी) वाणिज्य

बच्चो अपना उत्थान करो
जीवन का नव निर्माण करो
मुख से गाली तुम ना निकालो
वाणी में अमृत रस घोलो

तजो आलस, नव संधान करो ॥
अनुशासन में ही हर पल रहना
सद्गुणों से जीवन घट भरना
रखो श्रद्धा माता-पिता के प्रति
गुरुजनों का सम्मान करो ॥

बचपन है मिट्टी का कच्चा बर्तन
हो सकेगा चाहो तो परिवर्तन
देश के प्रति रखो प्रेम
अपना करो सब कुछ बलिदान ॥

हर पल को सफल बनाना है
सार्थक जीवन को करना है
जीए तो खुद के लिए क्या जीए ?
जान और दिल औरों के लिए देना है।

सपना

रजनी यशवंत माहुरकर
(एम.ए.द्वितीय वर्ष) हिंदी.

एक दिन देखा मैंने ...
एक अजीब सपना -
हो गई सारी दुनिया बेगानी
कोई नहीं किसी का अपना !
ब्रह्मा ने प्रदान की प्रकृति हमें
न आई करते जतन हमें
बन गई हवा दूषित
फैल रहीं हैं हजारों बीमारियाँ
वारिश ने भी मुँह अब फेर लिया ।
रुठ गई अब धरती माँ भी
मर रही हैं जनता भूखी-प्यासी !
न रही शेष हरियाली
किया हमने ही पर्यावरण नष्ट
किया हमने अपमान
दिये भगवान के वरदान को ।
तभी माँ ने खींचकर रजाई
मेरी नींद भगाई
टूटा सपना ...
अब मैंने भी किया विचार
अब तो एक ही है इच्छा
देश में हो पर्यावरण अच्छा ।

क्या दिया हमने ?

प्रशांत छगन सोनवणे
(तृतीय वर्ष कला) हिंदी

जिन पेड़ों ने
हमें दिया जीवन
उन्हींको हमने आज
अपने ही मतलब के कारण
तोड़कर मिटा दिया ।
जिन नदियों ने हमें
शुध्द जल दिया
अपने ही स्वार्थ के कारण
उन्हीं को गंदा किया ।
जिस वातावरण ने
हमें शुध्द हवा दी
प्रगति के नामपर हमने
उसे ही आज दूषित किया ।
जागो ! इंसानो जागो !
बहुत देर ना हो जाए ।
कल आते आते
अपने ही हाथों कही
अपना ही विनाश न हो जाए ।
इस सृष्टि के दान को
संभालो यारो
सीख देना अब
करो रक्षा इन सब की
यदि बचाना चाहते हैं भविष्य
वर्ना.....
कल....
हम कहाँ होंगे

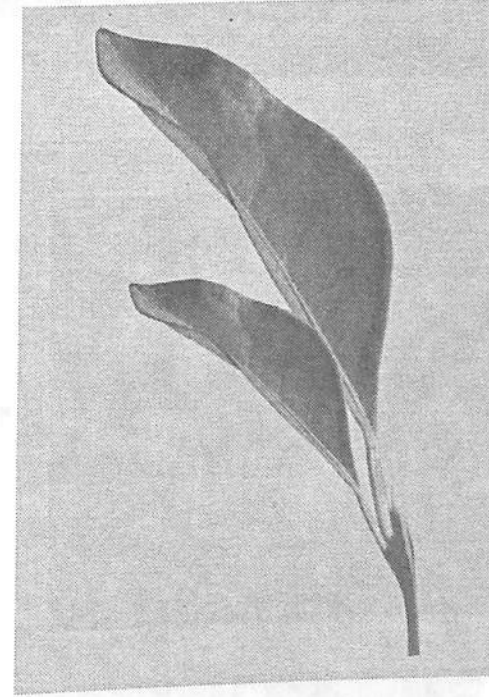
कैसे होंगे ?

करो रक्षा धरती की
यही है
प्रार्थना !

खुदा की देन कुदरत !

निलोफर सत्तार मन्सुरी
११ वी कला

कुदरत बनाई है खुदा ने
और सवारी भी खुदा ने ॥ १ ॥
ऐ इन्सा रखना इसे
संभाल कर जिंदगी भर
रखोगे आज संभाल कर
तो आएगी कल काम तुम्हारे ॥ २ ॥
पानी का एक - एक कतरा
रखना संभाल कर
न बहाना इसे जमकर
बहा दोगे आज पानी को
तो कल क्या करोगे
बिन पानी के जीकर ॥ ३ ॥
खुदाँ ने कुदरत बनाई
इन्सान के लिये
और सवारी भी
इन्सान के लिये
ऐ इन्सान तुम्हारे ही
हाथों है इसकी बरवादी
और तुम्हारे ही हाथों
है इसकी खुशहाली ॥ ४ ॥

English Section

गॅदरिंग : चैतन्य २००४

नृत्य सादर करतांना
कलाकार विद्यार्थी

गीत सादर करतांना विद्यार्थी

बक्षीस वितरण प्रसंगी
प्रमुख पाहुणे
श्री. शामकांत देशपांडे
(प्राचार्य, आय.एम.आर., जळगांव)

एन.एस.एस. - गुण गौरव

अज्ञिठा
2003-2004

मु.जे. महाविद्यालयास २००२-०३
या वर्षाचा राष्ट्रीय सेवा योजनेचा
'उत्कृष्ट युनिट' पुरस्कार
प्राचार्य ए.जी. राव यांच्या
सुपूर्त करतांना
कुलगुरु डॉ. श्री. आर. एस. माळी सर

राष्ट्रीय सेवा योजनेचा २००२-०३
चा उत्कृष्ट कार्यक्रम अधिकारी
म्हणून प्रा. एन.व्ही. भारंबे सरांचा
गौरव कुलगुरु श्री.डॉ. माळी
सरांच्या हस्ते.

एन.एस.एस. दिवसा निमित्त
सांस्कृतिक कार्यक्रम सादर करतांना
विद्यार्थी, दि. २४ सप्टेंबर २००३

एन.एस.एस. - कार्यक्रमाची क्षणचित्रे

अज्ञिठा
2003-2004

राष्ट्रीय सेवा योजना -
दत्तक गाव कानसवाडे येथे
सुजल घरगुती जलशुध्दीकरण
संयंत्र वाटप कार्यक्रम

जागतिक एड्स दिवस/सप्ताह
निमित्त जळगाव महानगरपालिके
सोबत एड्स दिवस
साजरा करतांना

व्यसनमुक्ती युवा मंच चे उद्घाटन
करतांना श्री. गुलाब निनावे,
उपजिल्हाधिकारी अन्न व औषधी,
सोबत श्री. डि.ओ. शाह
अन्न निरीक्षक

घरगुती गॅस वाचविणे या विषयावर बोलतांना श्री. चौवे, रेखा गॅस एजन्सी, जळगाव

श्रमदान २००४

राष्ट्रीय सेवा योजना हिवाळी शिबिराप्रसंगी विद्यार्थ्यांना संबोधित करतांना प्रो. राहूल वानखेडे

In Today Lies Our Tomorrow

Chinmay D. Hazra
F.Y.B.Sc.(Microbiology)

■ Introduction -

From stone Age to the modern era man has come a long way. In his pursuit of comforts of life he ignored the threat of pollution and environmental degradation caused by industrialization. Man has transformed biosphere into a human dominated environment or on sphere. In other words, the biosphere started changing from a naturally self-sufficient system to a system of resources for one of its inhabitants, the human. Therefore, for a sustainable environmental developments, conservation and management of these natural resources is very necessary.

■ Resources (Natural) -

The word 'resource' means, 'a source of supply or support generally held in reserve, in other words, natural resources are the components of the atmosphere, hydrosphere and lithosphere which can be drawn upon for supporting life. For human beings, resources are those materials and sources of energy which are needed for their survival and prosperity.

1. Natural Resources -

- Living - Forests, wild life & organisms

- Non-living - Energy, Atmosphere, water, soil & material deposits.

2. Natural Resources-

- Renewable - Resources that have the inherent capacity to reappear or replenish themselves by quick recycling, reproduction & replacement within a reasonable time & maintain them.

- Non-renewable - Resources that have once used are lost forever & cannot be regenerated.

Conservation Strategies -

■ Biodiversity -

Biodiversity is a term encompassing the variety of organisms at all levels, from genetic variants belonging to the same species diversity and including the variety of ecosystems. The conservation of biodiversity includes the preservation of genetic variation, the diversity of species and populations and also the life support properties of ecosystems, such as climatic and drainage effects.

■ The Earth Summit, Rio de Janeiro (1992) -

The importance of biodiversity has been promoted by the International

convention on Biological Diversity, part of the Earth Summit held in Rio de Janeiro in 1992. The convention was signed by 152 nations committing them by law to adopt ways and means for the conservation of biodiversity and to ensure equity of benefits from biological diversity. In addition, Agenda 21 is a blueprint to encourage sustainable development socially, economically and environmentally in the 21st century.

■ Strategies for conservation -

Conservation strategies exist at a range of different levels of detail and scale, from global, national, regional and to accommodate the markedly different political scales at which conservation objectives are directed. International strategies are essential for the conservation of globally threatened ecosystems and are led by the World Conservation Union. The convention on the International Trade in Endangered Species (CITES) works on to prevent illegal imports and exports. The Antarctic Treaty and the more recent protocol on Environmental protection to the Antarctic Treaty (1992) are examples of how political boundaries can be transgressed.

At the national level, conservation objectives are set by governmental organizations and implemented through legislation, e.g. for the establishment of

protected areas.

■ The design of nature reserves -

In general the larger the reserve the greater the number of species in it. However, many small areas may contain more species in total than one reserve of the same area. The debate over the relative merits of a single large or several small reserves is known as the 'Sloss' argument. The best compromise may be a network of small, linked reserves which allows dispersal and genetic interchange to take place between areas. Another way of maximizing the conservation value of a reserve is to surround the reserve with a buffer zone of same habitat. The minimum required area to retain a viable population can be estimated by computer modeling.

■ Environmental Assessment -

Environmental assessment is the means by which the conservation value of a site may be assessed without detailed and time-consuming surveys of its entire biodiversity. Sites may be selected on the basis of a small number of conspicuous & sensitive species which are taken as indicative of the larger community. Environmental Impact Assessment (EIA) is the process of identifying, estimating and evaluating the environmental consequences of current or proposed development on an ecosystem.

■ Pollution and global warming :

Air pollution -

Air pollution is the transfer of harmful amounts of natural and synthetic materials into the atmosphere as a consequence of human activity. Pollutants can be added to the air directly (primary pollutants) or they can be created in the air (Secondary pollutants) under the influence of solar radiation. The major air pollutants, which have documented environmental and health risks, include nitrogen oxides, sulfur dioxide, ozone & particulates. Air pollution can also alter the climate and the chemistry of soil, lakes and rivers.

■ Acid Rain -

Water bodies in northern temperate regions of Europe and North America have suffered from acidification due to 'acid rain'. Acid rain is a result of fossil fuel burning, which produces sulfur oxides (SO_x) and nitric oxide (NO) which may combine with atmospheric water to form H₂SO₄ and nitric acid (HNO₃), respectively. The term acid deposition is more accurate as acid may also be deposited from air in the form of snow, sleet & fog. Acid rain reduces the pH of soil and lakes, while acidification can also cause the death of trees & allow toxic metals (e.g. Al and Hg) to be leached from soil & sediment.

■ Water Pollution -

Water pollution can be divided into one of four categories: i) biological agents, ii) dissolved chemicals, iii) nondissolved chemicals and iv) heat. The eutrophication of aquatic ecosystems occurs due to an excess of inorganic nutrients. Organic matter in the water is broken down by microorganisms that deplete the oxygen levels, which may be quantified by the 'biochemical oxygen demand (BOD)'. A particularly important class of organic water pollutants is the family of polychlorinated biphenyls (PCBs), a group of stable chlorinated compounds, that are highly toxic to vertebrates.

■ Soil pollution -

A range of chemicals cause soil pollution problems, of which halogens (primarily solvents & pesticides) constitute the largest group. The most complex group of compounds which are found to be polluting soils include polymers such as nylon, plastics and rubber. Bioremediation is a technique of utilizing microorganisms for the decontamination of polluted soils.

■ Carbon di-oxide concentration in atmosphere -

Carbon di-oxide (CO₂) is the main vehicle of carbon flux between atmosphere,

oceans & biota. Fossil fuels (coal, oil & natural gas) present in the lithosphere lay dormant until recent centuries. The concentration of CO₂ in the atmosphere has increased from about 280 parts per million (PPM) in 1750 to about 350 PPM in 1990 & is still rising with the main reason for the increase being the combustion of fossil fuel. Estimates of future CO₂ emission appears likely to rise to a mean of about 550 PPM by the year 2050.

■ The greenhouse effect -

The 'Greenhouse effect' is a theory which proposes that pollution by common anthropogenic (i.e. created by humans) pollutants such as CO₂ and methane may lead to an increased global temperature. Over the last century, CO₂ concentrations have risen & global air temperature has increased by 0.4-0.7°C, which supports this theory. The atmosphere formed around the earth insulates the planet from the full effects of heat loss by trapping heat using greenhouse gases, which include water vapour as well as, CO₂ & other anthropogenic pollutants. Doubling of the atmospheric CO₂ concentration for its present level is predicted to lead to a further warming of around 3.5°C.

■ The last word -

If we study closely the civilized man's actions which are aimed for benefit of man have resulted in creating problems

which he can not solve. So it is essential for every country & man to think and study the ecological aspects of the natural communities and about the conservation of resources before trying to change the natural systems. Unless we are sure about the effects and the results we must not play with the natural ecosystems if not the existence of man itself may be in danger.

Trees

Lathi Shradha

XIth Com.

There are the kindest things I know,
They do not harm they simply grow,
And spread a shade for sleepy cows,
And gather birds among their boughs.
They give us fruits to eat,
And wood to make our house,
And leaves to burn on Halloween,
And in the spring new buds of green.
They are first when day's begun,
To touch the beams of morning sun,
They are the last to hold the light,
When evening changes into night.
And when a moon floats on the sky,
They hum a drowsy lullaby
Of sleepy children long ago...
Trees are the kindest thing I know.

Natural Resources and Conservation of Energy

Ashish Sharad Gurav
M.A. Eng.

Energy is the one of the blessings to human being given by God. so, we must use the energy in a systematic way. Energy, it may be natural energy, or man made energy e.g. fuel, & electricity. In the whole universe we have various types of energy sources. And if we fail to conserve the energy, then the other countries, which are smaller than India in every respect will overcome India. So, we must use water, fuel, electricity in a proper & conservative way.

First, we should understand the meaning of conservation. The definition of conservation -

'Conservation' is derived from the Latin words 'con'-means together and 'servare' means guard. The term conservation as understood in ecology has been derived from the title 'conservares' given to the British officers stationed in India to manage natural resources.

Conservation means protection, but not a hoarding or rationed use of a limited resource but a constant effort to increase

the resources & rapid resynthesis of the materials. Energy conservation deals with practices & customs through which man tries to ensure a continuous yield of useful material & production of non-renewable resources from wastage. A good conservation always aims at continuous yield of renewable resources, through the inbuilt resources. Many dwindling resources or attractive animals need protection.

In 1972, in the conference of Human Environment, the scientists explain the mounting worldwide concern for accelerated exploitation of resources. In 1980 the world conserving strategy emphasised the need for conservation, of living resources to achieve sustainable development. America says that the development of human being which is not only useful for present generation but for the next generation also is necessary. For that America helped in the establishment of world commission of environment & development. This commission viewed only for the help to the

world's poor, to fulfill their essential needs, they emphasised only on the two crucial objects which are related to the development of all human beings:

- 1) Satisfaction of basic human needs,
- 2) Survival of human beings.

Human being is not free, he has to depend upon nature. We say, we are independent but in a seal sense of term we are not independent. Man has to depend upon nature & natural resources for the productivity. The economic development particularly in our country almost all depends upon agriculture. And if environment, efforts are together then & then only we can see the economic development. But nature is not always a friend to human being. We will have to take risk & should increase the inputs for the best out-puts, because of this formulae.

Marginal cost = marginal benefit

As we think about the world's economy, 95% commercial energy used by factory owners through the fossil fuel, because of that commercialisation we have to face the emissions of various gases, which are so dangerous to human beings. The climate is going towards destruction. The 'green house effect', greenary, natural phenomenon means the rainfall, all are

affected by the upset of natural balance. The cities will have to provide health, housing & service to several billion additional people. These types of problems are responsible for the destruction of forests, increasing energy consumption and pollution thereby causing reversible damage to the environment. So we have to concentrate on the natural balance. The balance of everything, i.e. carbondioxide, oxygen, air, soil, water etc. is automatically a result of energy conservation.

We can use the resource 'water' in many ways for the development. The percentage of water vapour by volume present in the atmosphere is small. Its importance lies in solar radiation, the source of clouds. water vapour is added to the atmosphere, through evaporation of water from the earth's land-sea surface, it is strongly concentrated in the lower atmosphere. The aerosols also play an important role in the formation of clouds because they provide the nucleus on which consideration the atmosphere regulates the amount & kind of solar energy that reaches the earth's surface. e.g. ozone or trio-atomic oxygen(O₃) concentrated in the high atmosphere(between 15 to 35 k.m.) prevents the infiltration of ultraviolet rays which can

be lethal to the bio-sphere and the upper layers of the atmosphere which are irradiated, by ultra-violet radiation from the sun which causes the break up of oxygen molecules(O₂) in the layer between 80 and 100 k.m. to form monatomic oxygen(O) these molecules then combine with O₂ to form O₃.

The efficient maintenance of natural resources is important and necessary for India, because there is a very minimum natural resource in India, e.g. Petrol, fresh water, Fossil fuels etc. & the problems touch the highest peak e.g. population. A few persons in power like administrators politicians or even person with specialisation in a narrow field, think that any piece of land or river as a matter of right may be overnight turned for immediate use for raising crops or building dams or constructing factories. This is the need of the time, such action must be taken at both places in village area & in urban area. And then such projects or activities will be surely resulted recovery of resources such as crop-lands, grassland, forests, fresh water, soil, water.

We should use technology to improve the agriculture. Technology is no doubt essential for development, but there should be a prudent and logical control over

its application so that technological innovations can go hand in hand with nature one of the obvious ways to deal with the problems of environmental degradation is to control the pollution growth rate. As technology has made it possible to reduce the death rate of population it has become necessary to reduce the birth rate for that the global demand for resources of different types can be kept under control. With technological inventions and innovations the concept of isolated and self sufficient existence is no longer tenable. The primitive concept of 'survival of the fittest' still exists, only in a different form where the term 'fittest' is defined differently. In ancient India an elephant cavalry was sufficient for conducting a warfare whereas now long range missiles have become the common mode of warfare. However much we may dislike it, the global trend can not be stopped or reversed. Hence, all that the nation, states, individuals can do is to cope with it with intelligent mutual co-operation amongst each other as well as with nature. Mankind is believed to be the highest form of life in terms of intellectual ability which will help it to avoid extinction & survive.

■ Natural resources are two types-

- 1) Renewable
- 2) Non-renewable

Renewable such as plants and animals whose continued harvest is possible upon proper planning & management. Non-renewable which once gone, then there is a very little chance of recovery or resynthesis of it.

Some scientists have made a very broad classification of natural resources into

- 1) In-exhaustible
- 2) Exhaustible

1) In-exhaustible -

The inexhaustible may be a) immutable which are less likely to be changed by man's activities like wind power, atomic energy, water power of the tides.

b) misuable where although chances of complete exhaustion are remote e.g. 'Solar power', The water- this natural resource, we get from oceans, lakes, streams or rivers.

2) Exhaustible Resources -

Forests, grass land, agricultural & commercial crops, animals & non-maintainable which are limited like metals & fossil-Fuel, like petroleum & coal.

Our development depends upon

environment so, we must study the environment. The planet earth is made up of closely interrelated features, both organic & inorganic which together form the earth's system. This unified terrestrial system is composed of four mutually interacting subsystems.

- 1) The solid lithosphere or the earth's crust
- 2) The liquid hydrosphere
- 3) The gaseous atmosphere
- 4) The organic biosphere

Two processes proceed concurrently in the ecosystems -

- 1) Unidirectional flow of energy from the sun to the earth.
- 2) Cycling of nutrient cycles.

These two ecological processes of energy flow & mineral cycling involving interaction between the physio-chemical environment and the biotic assemblage form the core of ecosystem dynamics. Meeting the food requirements of an expanding human population demands a detailed knowledge of the efficiency & output of producers as well as the efficiency of energy flow through human ecosystems & the dependence of these systems of the availability & abundance of essential nutrients.

The sun is a great source of energy

if only we could find a good way of using it. Its energy is stored in food by plants & animals which feed on plants, & in this way it is the source of life. The best way of using the energy of sun is to use magnifying glasses or curved mirrors to concentrate the sun's rays at a point. This point will become very hot & perhaps the heat could be used to drive generators. Wires of two different metals of the right kind, when jointed together & heated at the joint, produce an electric current. This method has already been used to give power to radio sets & other devices. Except that no one has yet invented a suitable way of using its rays to drive large machines directly. But this is not impossible. Solar batteries are now used in satellites to turn sun's rays into electricity. They give power to the radio set which broadcast back to earth from spaceships.

There are many energy resources. Fire is one of the best energy by which we can do useful activities in our mundane life. Conservation means protection, the matter of conservation of the every natural resources, in the same way conservation of soil is necessary, soil improvement is most important thing. Killing of lions, tigers, and many other natural resources; man kills, destroys the things which are very beneficial

to human beings. Now in the 21th century man faces the man made calamities, for that man himself is responsible, The natural balance gets upset. Natural vegetation is also damaged.

Thus, we should understand the importance of natural resources both renewable and non-renewable. Man knows everything but he can not do anything means he only talks but does not make any action So we must come ahead for conservation which means the development of human beings in the real sense of the term. In India and Africa, there is no shortage of sunshine. perhaps scientists in these countries will one day find the best way to use the energy of the sun. By this wish I congratulate all the scientists who are related in the same issue i.e. energy conservation

Environmental Protection - An Over View

Salunkhe Bapu Madhav
M.A.

■ Background of Environment-

Environment is a source for life presented by the creator to the living beings. Environment sources are the earth, water, sun, air and sky. Ancient people used to worship these sources as Gods and Goddesses. These sources of environment are called "Pancha MahaBhuta" in Marathi (Five sources of life). In the beginning, human and other living beings were totally dependent on these sources for their livelihoods. Forests, agroecosystems, grass lands, fresh water and coastal ecosystems (including coral reefs) provide essential services that contribute in numerous ways to the productive activities of rural and urban population. The relationship between human beings and nature is more prominent in economical, social and even spiritual aspects. The relationship between man and nature is more visible in the rural areas particularly in forests and tribal areas.

Among all the living human beings man is the only destroyer of environment and uses the resources for his endless needs. In the beginning the management of the environment was in the hands of the local

people and was managed through the concepts like village boundary, community ownership, social organization and panchayats over a period of time, the concept of development of the external factors like state, industries, trade etc., entered and gradually local people lost their control over the resource base. Consequently problems like economic improvement, serious health problems, social disintegration, conflicts due to pressure on natural resources and psychological problems owing to a shift from native moorings have arisen and created unrest in many parts of the world.

■ World Initiative -

The exploitation of natural resources began years ago but the devastating effects were first noticed in the early sixties. Problems like population explosion, unequal distribution of food and degradation of the environment required attention. In 1968, the world was on the verge of an environmental crisis and the Swedish government raised these issues in the forum of the United Nations Economic and social council. The UN organized a conference on the human environment in Stockholm on June 5-6, 1972.

It was here for the first time that countries around the world were addressing issues related to the environment. The Vienna convention in 1987 on Montreal Protocol in phasing out Ozone Depleting substances was followed by its London Amendment in the year 1992. During the united Nations conference held in December 1989, the nations of the world accepted the need to take a balanced and integrated approach to environment and development questions.

In June 1992, United Nations conference on Environment and development (UNCED) held at Rio de Janeiro, Brazil resolved an action agenda 21 that focused on issues of poverty, hunger, ill health, illiteracy and the continuing deterioration of ecosystems on which people depend for their well being.

In December 1997, Kyoto Protocol Specified legally binding Commitments by most industrialized countries to reduce their collective greenhouse gets (GHG) emissions by at least 5% compared to 1990 levels by 2008-2012

■ India's Initiative -

India is the first country in the world to provide constitutional status to provisions, there are several civil and criminal laws, which directly or indirectly deal with the subject of protection of environment. The

most important legislation in the field of protect and improve the quality of environment as there are provisions for preventing controlling and correcting environmental pollution.

The need to protect the environment was emphasized way back in the fourth five year plan (1968-73). The plan document recognizes "the interdependence of living things and their relationship with land, air and water" Since then the environmental dimension has been added to the entire process of national development. In 1972 a committee on human Environment was created. The central Department of environment was set up in 1980, which was converted into ministry of environment and forests in 1985. The ministry of the the nodal agency, which formulates environment policies, and legislations and implements the various programmes for environmental management. The government of india has over the years formulated and implemented a number of policies to safeguard the environment.

■ Causes for Environment Degradation -

The process of development facilitated by industrialization and agriculture expansion has let to economic growth but if has also increased the pressure on natural resources and resulted in population growth,

land and soil degradation, depletion of forest and vegetation, depletion of water sources, water pollution, noise pollution, air pollution, depletion of biodiversity and application of inappropriate technologies and wastage. The environmental degradation in the country has reached the point where its impact is felt today, and clean air and water can no longer be taken for granted.

■ **Population Growth -**

India is the second largest country in the world after China to have seen its population explosion from 300 million in 1947 to above 1 billion today. The continuous population growth presents increased demand for goods on environment and generate large amount of wastes. People with wisdom can propel social progress, create social wealth, develop science and technology to continuously shape the human environment. People with ignorance or indifference can do massive and irreparable harm to the environment that makes life difficult to sustain. Therefore, the better life to our posterity is in our own hands to pursue through knowledge and becoming wiser and taking timely actions.

■ **Land and Soil Degradation -**

Land is the most threatened source in India. The growth of population has its negative effects on land with more land use

for dwelling, agriculture and common areas which cuts into allocation of land of other uses such as forest, water tanks etc. India cannot presently afford to have unproductive land and therefore all the abandoned land has to be recovered.

In 1980, the union ministry of agriculture admitted that 175 million hectares of the total landmass, i.e. 53% of the total area is degraded to some extent. In 1994, Sehgal and Abrol placed this figure higher at 187.2 million hectares, of which 162.4 million hectares was degraded by water and wind erosion and 21.7 million hectares by salinity and waterlogging. The remaining four million hectares were affected by the depletion of nutrients.

■ **Depletion of Forest and Vegetation-**

The forest are renewable natural resources that play the significant role in the maintenance of ecological balance. The total forest cover at country is 63.34 mha i.e. 19.27% of the geographic area of the country. Till 1980 India's forest cover was being lost at the rate of 144,000 hectares per year. This slowed to 23,533 hectares between 1981-1995. Between 1975 - 1982, India lost a total of 1.4 million hectares of forest cover. In states like Haryana, Punjab, Gujarat, Jammu and Kashmir and West Bengal, the area under forest is less than 10% while in

areas having predominantly tribal population the forest cover is getting depleted at a very rapid rate, thus making the life of poor tribals still more deplorable.

■ **Depletion of Water Sources -**

Of all natural resources, Fresh water resource has been exploited the most. Deforestation and changes in land use are major causes of imbalance in the hydrological cycle. Industrial pollution, rapid urbanization, lack of civic amenities and agricultural runoff have compounded the problem.

According to a study Engelman and Roy(1993), the per capita water use in the country had decreased from around 5,277 cubic metres in 1955 to 2,464 cubic metres in 1990. Per capita availability of water, which was 6,008 cubic metres in 1947, had fallen to 2,266 cubic metres in 1997. This gives a broad indication of the growing water scarcity in the country since independence and consequently, the serious drought situation year after year in various parts of the country.

■ **Depletion of Biodiversity -**

India comprises 2% of the world's landmass but is home for 7% of the flora and 6.5% of the fauna of the world, survey of India and zoological survey conducted by the Botanical survey of India and zoological survey of India have revealed that there are 47,000 species of plants and 81,000 species

of animals in the country.

The fauna of India is rich and diverse with 81,000 species of animals recorded of which 372 are mammals, 1228 are birds, 428 reptiles, 204 amphibians, 2546 fishes, 57,425 insects; 5042 molluscs and several other species of invertebrates.

The Indian subcontinent has been identified as one of the top 12 hotspots of biodiversity in the world. The biodiversity of India is threatened due to factors like habitat destruction, illegal poaching and over-exploitation of natural resources.

Inappropriate Technologies and Wastages - Inappropriate technologies and the mismanagement of resources are also responsible for environmental degradation arising out of consumption of more resources. The liberalization has also contributed for environmental pollution by allowing import of harmful industrial wastes for further processing in India. The developed countries are importing products having polluting process are locating their production units in the developing countries. Another important abuse is inequitable consumption of resources and sharing of responsibility for environmental well being. Over population in third world countries is often cited as the root cause of environmental degradation. however, an average American consumes

40 times more resources than an average Somalian. Similarly, the richest five percent of Indian society probably causes more ecological damage because of the amount of environmental resources they consume 25% more than the poorest.

■ Environment- 21st Century -

India faces great challenges in energy and the environment in coming years. With a rapidly increasing population, the demand for electricity generation and vehicular usage is also going to rise. Electricity is the key to economic development and India's current shortage of electricity has hampered industrial growth. India has made significant efforts in the field of environmental protection, developing environmental standards for both processes and products requiring environmental impact statements in certain areas and introducing environmental audits. Sheer population growth and urbanization, however, dictate that these measures are only the preliminary efforts on a long and challenging path.

■ Improvement of the Environment -

The success of India's environmental management, depends on the awareness and consciousness of the people. Awareness must lead to action. Action is required at all levels - international, National and local levels. Action is required to reduce and where

necessary prevent pollution, to regenerate degraded resources and conserve resources. We need positive steps to extend the forest cover, rejuvenate degraded lands and improve ground water resources. The need for utilizing more extensively renewable sources of energy and practice renewable energy technologies. Article 51A, Indian constitution says that, "It shall be the duty of every citizen...(9) to protect the forests and improve the natural environment, forests, lakes, rivers and wild life and to have compassion for living creatures"

This should not end up as a pious declaration but motivate the people to awareness and implementation to resort more and more to alternative sources than to wound the mother nature further to the entire detriment of mankind.

At this juncture our role as teachers, as students to become pivotal being closely associated with children, to encourage them to carry on the message of methods to handle waste management and encourage tree plantation. Co-operation from all elders can also be sought to accept the need of the hour and participate in the programme through its implementation.

Conservation of Natural Resources

Megha Joshi

M.A.-I(English)

The relationship between man and nature is very old. Nature is man's friend. Nature gives man various things Nature gives energy sources to man. There is importance of preserving our resources. Man is wholly dependant upon natural resources. It is essential for human welfare and better future. In these natural resources we find soil, water, air and also commercially valuable natural deposits formed in the earth's crust. These resources are copper, iron and other metals they are with materials in natural state like clays and fossil fuels such as coal, oil and natural gas.

There is a need of conservation of these energy resources. Human beings are killing natural environment from long geological ages. Therefore the cry of conservation is very necessary. In words of Odum, "The aim of conservation is good to ensure a continuous yield of useful plants, animals and materials, by establishing a balanced cycle of harvest and renewal. Conservation is not so much a hold back as is good for maintenance of a favourable balance in the use of environment."

Water is a very important factor in

man's life. The earth is known as a water planet because it bears more than 70 percent water.

Importance of the water to man and the living world is immeasurable. Right from the basic need it is useful for farming, transportation, live stock, industries and many other domestic purposes. Today water availability in the world for variety of uses is declining due to number of reasons. This is high time to call the attention of people towards the conservation of water.

We should conserve water by minimizing the pollution of water. And interruptions in water cycle need to be examined scientifically. We conserve water in agricultural practice by methods like circular sprays, drop-percolation, reservoirs etc. Guidelines, directions for better use of water must reach to the common man. Deforestation control is essential as plants hold the soil and check the water flow. geological water survey, scientific investigations, expert opinions should be taken into water conservation measures. In this way we can conserve this natural resource and make use of it.

Other resource is forest. Forest is aggregate of various plants. All organisms directly or indirectly are related to plants or vegetation. But since the growing demands in various sectors like agriculture, shipping, railways, industries, forests are vanishing. Forest conservation is highly significant to save proportion of essential gases for life. And so conservation of plants can save man and animals and so plants are basic poles on which rest of the life stands. Environmentally, priority to conservation of forest must be at the top of the list. Chemical products and medical value of plants is known to man since prehistoric time and so conservation of plants is very essential.

We can conserve forests by alarming people about importance of forest, By strict legal policies, by attention to plant new plants, co-ordination among private and public schemes for conservation alarm of forest can be spread through education system, social reformation agencies, cultural functions and moral avenues. By these methods we can conserve forest and our environment.

Soil is a natural resource. There is problem of soil destruction and soil erosion. It is necessary to save our land for better prospect. Fertility and cover of soil is degenerating day by day. Soil erosion

occurs, due to biotic factors and human acts. We can conserve soil by preventing the green cover. Improvement in agricultural practices is a significant strategy of conservation of soil. We should conserve soil by introducing scientific agricultural education for ordinary farmers. By these methods we conserve the most important factor that is soil.

There is an important natural energy resource that is coal. There is also petroleum or mineral oil is a liquid energy resource. But the distribution of mineral oil in the world is very limited so we should try to conserve it. Natural gas is always found in association with mineral oil or petroleum it burns cleanly with widespread range of domestic and industrial use without pollution hazards. Hydel power today is one of the most efficient and perennial source of energy. All these natural energy resources are gradually destroying from earth and we can conserve them by using alternative energy resources. That are sun, solar cells, energy from wind, geothermal energy, tidal power etc.

Solar energy is a naturally renewable source of energy. All the life derives it's energy requirement from the sun. We can use solar energy by the flat plate solar collector and by solar cell. This solar energy is universal world-wide source of

energy that can be used by common people it will help to conserve the earth's natural resources.

The wind power is a natural resource. It has been used to drive ships, pump water and grind grain.

Tidal power is one of the important possible source of energy. It is pollution free source of energy. In this way we can use alternative natural resources and conserve our natural resources.

Today, man makes impossible things possible by his power. And so the task of conservation of our natural resources is very easy for man. The only thing that requires is, his determination on that topic.

Man's dream of happy and prosperous future is hidden under this conservation of natural sources. And,

**Dreams becomes fulfilled
When efforts are ceaseless.**

□ □ □

- R - Resource of
- E - Earth
- S - Soil
- O - Oil
- U - Underwood
- R - River
- C - Coke
- E - Energy

- C - Conservation of
- O - Osson
- N - Nature
- S - Solar
- E - Equilibrium
of environment

- R - Rutes
- V - Vallies
- A - Animals
- T - Trees
- I - Iron
- O - Oxigen
- N - Nutrition

The Speaking Tree

Thakur Revati Jayant
T.Y.B.Sc.

It was a beautiful Sunday morning. The sky was free from clouds & there was a clear sunlight. Fresh breezes were flowing.

"It will be very pleasant to play cricket... little Rahul was thinking. He has just celebrated his 12th birthday & got a cricket bat, as a "gift" from his parents.

"But, where should I play? He was confused. As soon as he decided to play in the compound of his house, he remembered that, it was full of trees. There were huge trees like Neem, Mango, there were climbers & so many colourful flowering plants, planted by his mother.

Rahul became very angry & decided to cut down all the plants. Immediately, he brought an axe & was ready to cut down, he listened "Stop Rahul! stop this! don't become so angry." He was surprised, as the huge Neem tree was talking with him. Really, the Neem tree was talking like a person. "Don't you know, trees provide Oxygen to you?" Asked the tree. "Oh! I know it very well. I have studied 'photosynthesis' in science". Said Rahul with pride.

"Then, why are you cutting down us? we provide you so many things like wood,

flowers, fruits, resin, etc. Conservation of trees is one of the most important responsibility of you."

Trees provide food to all living ones. In the food-chain, tree is the basic part. We stop soil erosion & help to rain. "Wood" is the real 'Van-Sampada'. You prepare furniture, building material, etc. from it.

Rahul, your cricket bat is also made from trees, Isn't it? So many plants are medicinally important. The ancient Indian medical science i.e. 'Ayurveda' is totally based on uses of different trees for treatment of diseases. Therefore, trees are worshipped just like God. Their power is as important as that of the God!

Rahul remembered that, his mother worships the 'Tulsi' in their yard, every morning.

Due to increased pollution & population Biological Oxygen demand is increasing. Trees provide oxygen & absorb carbon dioxide & purify the atmospheric air. Due to high level of carbon dioxide & carbon monoxide, "Green House Effect" is observed. i.e. Global temperature is increasing. In such a case, trees provide cooling weather.

"Rahul, each huge tree like Neem, Mango, etc. requires so many years to grow & to provide you wood, shelter, etc. If you are not planting the new trees, then at least conserve the old ones. I was planted by your Grandpa so many trees are conserved in this garden."

"But what should I do for conservation of trees?" Asked Rahul with curiosity.

You should plant the trees on both sides of roads & highways. Especially, plant the huge trees which give the shade. To water the plants, protect them from pests & other pathogens. Plant the trees on slopes of mountain & on open space to avoid soil erosion & to harvest the running water. At the occasions like birth or death anniverseries of the famous people, arrange "Tree plantation programmes" celebrate your birthday with tree plantation.

Remember that, conservation of trees is the conservation of all "Van-Sampada"

Trees are your friends. If you care us today, we will care you tomorrow".

Rahul decided to plant & conserve more trees. As he realised that, he was standing in the sunlight, he went into the shadow of trees.

□ □ □

Slogans

❖ For Tree Conservation -

- 1) Save us today,
We will save you tomorrow.
- 2) Make the earth green,
It will look like a queen.
- 3) Planet without plants,
Is planet without life.
- 4) Trees are our lungs,
How can we live without them?

❖ For wild life conservation -

- 1) Be mild
Save wild.
- 2) Shoot us with camera,
not by a gun.
- 3) Live & let live.
- 4) Don't make a fun,
Throw your gun.

❖ For water conservation

- 1) Stop water to go waste
It will be better than the best!

Water Conservation

Marathe Chaitram S.
M.A.(Jr.)

There was a presidential celebration on water conservation and management in New Delhi. on December 9 and 10, 2003. In the keynote address, President A.P.J. Abdul Kalam, spoke on strategies to improve the world's water supply. These include the use of rain-water supply, the use of rain-water harvesting, water redistribution, interlinking of rivers, seawater desalination and water management. The president declares that there is a need to put a stop to the largescale waste of water and promote water recycling on a compulsory basis in urban and rural areas.

Our mission today must be, don't waste money as water but to save water as money ! The earth has many resources and we utilize these resources. we extract coal from mines, oil and gas from under the seas. Water is one of the most valuable and essential resources and we cannot live without it. It is essential for the existence and growth of nature. Trees and plants need it, birds and animals require it & aquatic species grow, live and die in water. Their existence depends on water. Water provides them food and oxygen. Human life also

largely depends on water. We use water for drinking, cooking, washig and bathing we cannot grow vegetables and fruits in a dry land. We use water for industrial production and water is a raw material like any other materials.

The resources of water like rivers, lakes, ponds, pools and puddles are of common occurences all over the world. They are economically important for human race, for the water the organisms that exist in them. Man is using them carelessly. There is an increasing demand for space and food for the growing population. These freshwater resources are used on a large scale to meet the demands of human beings. We should use them at a high productive level and maintain the balance of the removal of plants and animals for human use. We should understand the importance of the knowledge of drainage, mineral receipts, the ecological life cycle of economically important species etc. we should adopt the management of water for its economic use such as quantity of water for irrigation, maintenance of certain fish and plant crops and the carrying capacity of the flowing water to carry pollutants like

town refuse etc.

There is a very small area of the earth's surface that covers freshwater resources. Owing to the multiple uses, human culture and civilisations have developed along rivers. These freshwater resources are used variously. Rivers are used for irrigation, transport, supply of drinking water, hydroelectric power, aquatic sports, bathing and draining out the industrial and municipal refuse and for fishing. These uses are interrelated and affect each other. For instance, the excess removal of water for irrigation would affect other aspect such as the pollutants will not be sufficiently diluted due to reduced quantity of water. Then it may become toxic and injurious for drinking and bathing.

Water resources are limited. Therefore, we should not waste water. We should use every drop carefully. Some countries follow economical ways of using water. They arrest rain water. They use household waste water except toilet water. They use indoor plumbing fixtures. They use landscaping to arrest and use rainwater. Drip irrigation is one method. It is time to become aware of the value of water and the critical importance of proper management to ensure its continued availability. We should be strict in putting restrictions on agricultural,

industrial, municipal and individual users. Industrial users should be asked to reduce water consumption to a minimum reasonable for production. People should reduce per capita use of water. There should be awareness programmes conducted through public support. We should start giving an extensive information and education campaign. We should make our people aware of the entire scope of the water problem. The government should use every communication medium to spread the message of water conservation. People should make efforts to save water. There should be taken a positive action before the well goes dry. we should take an economical attitude to every reserve of water. Then we find some solution to prevent water famine. Benjamin Franklin said, "when the well's dry, we know the worth of water". We must decide to take positive action to save the valuable resource of water or we find our condition like the Ancient Mariner, surrounded by water and cannot get a single drop to drink. Young generation should be made aware of the proper use of water by motivating them to conduct study-projects. Water conservation implies following objectives.

- 1) Self-control to save the water is important and it is the first step to the

target.

- 2) Water pollution control measures should be executed to save the damage of water.
- 3) There should be a scientific examination of interruption in water cycle so that water resource does not become dry.
- 4) There should be a periodic assessment of rainwater, river and sea water to see if it is in its natural form.
- 5) There should be a management of water for different uses.
- 6) There should be deforestation control for plants hold the soil and check the waterflow.

□ □ □

Energy Saved is Energy Gained

Gaikwad Sunil Khandhuji
M.A.II (History)

Human race would be more dependent upon various energy sources for its survival and growth in the new millenium. There are different sources of energy being used in different countries. Almost all the countries of the world derive energy from different sources to fulfill their ever increasing requirements for the same. Since the requirement for energy of different countries is growing increasingly and the conventional sources are depleting, man faces a grave energy crisis throughout the world and hence conservation of energy has become very important, The oil crisis has hit the economy of the big countries in the world and oil as the major factor of energy has given a new dimension to this energy crisis. It has been very disturbing to note that the USA has not hesitated in giving a warning to the OPEC nations to seize their resources if an attempt is made to stop oil supply to the USA and the countries of the west. The recent Iraq-Quait and USA-Iraq war proves that struggle for oil has begun.

Energy is defined as a capacity to do work. Energy occurs in many forms and is changed from one form to another. When

we turn on an electric switch, electrical energy is converted into light energy and thermal energy by an electrical lamp. Our bodies convert the chemical energy in food into mechanical energy which makes the muscles move. All the commercial forms of energy such as petroleum coal, hydel etc. are converted to electrical energy. Energy is a critical input in the process of economic development of a country. Any country can be considered prosperous due to the availability of energy. In the beginning, firewood was the staple fuel which was later replaced by steam power. By the end of the nineteenth century, mineral oil was discovered. Later came the invention of using hydel power and thermal power. In modern times, we are consuming energy rapidly. The developed nations consume more than 85 percent of the world energy and the remaining 15 percent of energy is left for the developing countries. The oil producing countries increased the prices of oils because oil has emerged to be the most important commodity in the international trade. The international oil crisis has focussed the need for the development of

alternative sources of power. Modern age is the age of fossil fuels. But fossil fuels are limited and we must face an energy transition in the near future. The conventional energy sources are becoming expensive. Our way of life is dependent upon the supplies of energy. Our standard of life depends upon energy resources. For example, air-conditioning, cooking, laundry and many other activities depend on energy. There is a great demand for energy and the balance between energy reserves and energy consumption is disturbed by human civilisation. By energy we mean power and it could be the power of electricity to operate our traditional and sophisticated machinery in general or it could be the energy needed to operate any special type of machinery. In many cases, our technology provides alternate source of energy to operate the machinery but in some cases, we have yet to develop technology to devise such a system of machinery that could be run or operated by an alternative energy source. At present, our Railways are being operated by three alternate sources of energy. Traditionally coal was being used to develop steam and run trains. The second alternative source is diesel. And now electricity is used to run trains. But the case of automobiles

is different. We have been using petrol to run our vehicles. In Brazil, alcohol is still being used as automobile fuel. Similarly, in Vietnam and Algeria, When people were engrossed in revolutionary war against French colonists, they faced a problem of operating heavy transport systems in the wake of non-availability of petrol. So, they developed a non-conventional source of energizing land transport which was based on groundnut oil. Experiments in Germany are, however, going on and other substances are being tested for this purpose. Initial success has also been reported by technologists in various areas. But unless they are able to develop an alternative to petrol for use as a fuel in aircraft engines, a change over is not possible.

We use electrical power in our everyday lives for domestic purposes and also for industry and different types of mechanical operations. The domestic sector consumes near about 15 percent of the petroleum products and electricity. This electricity is generated through different sources. Generation of power in our country and in the west is done through coal. Then hydel power generation was attempted successfully by our engineers during late 1950. Due to the short supply of coal, power

supply is severely hit and as a result our industrial production falls. This situation cannot be changed without an increase in power generation and power conservation. The long term solution to the energy problem is using available energy efficiently. Energy conservation is an important resource. This will allow the earth's limited resources of commercial energy to last longer time. The energy, which is saved, would help to meet the requirement of other consumers. Just as waste and pollution begin at home, so conservation and protection of the environment must begin there too.

This energy can be saved by using proper methods of cooking and by practising minimum consumption of electricity. We should observe fuel economy for self-driven mopeds, cars, taxi. etc. We should maintain our vehicles in good condition by observing leakages of fuel tubes, checking the tyre, pressures regularly, checking fuel filters, tuning the engine and by removing the carbon deposit in the clogged silencers. We should save all metals for reuse.

The crisis of energy has become very serious due to scarcity of oil. The entire world is confronting it because there is no substitute for petrol and there is surety of continuous supply from OPEC nations to all

the countries. There are political reasons for it. Saudi Arabia and Kuwait have been protecting the interests of the USA and her western allies. Iraq is not allowed to sell her oil in the world market due to UN sactions so far. So oil production is lesser in the world than before. Hence it is a need to conserve it. So far as India is concerned, she has pledged to use nuclear energy for peaceful purposes and has been trying to harness her natural resources to develop fuel from the Thorium deposits of Kerala.

As an alternative to conventional sources of energy, scientists have experimented with LPG driven and CNG driven cars. The usage of non-conventional sources like wind, tidal waves, solar energy and biogas is restricted to small domestic applications. India has a lot of sunshine throughout the year. We can set up blast furnaces which could be operated by concentrating sun's rays through a concave mirror on a target point. Tidal waves are used in Australian coast to generate electricity. Gobar Gas is used for cooking and solar heaters are used for domestic purposes. In future these non-conventional sources could be used to get energy.

Conservation of Wildlife

Bulia Pulu
S.Y.B.Sc.

"Conservation concern now is not only for man's enjoyment but for man's survival". If wildlife is not preserved then this world would be a paradise lost, to put it in better terms a paradise destroyed. Modern man if he is to survive has to improve his relationship with nature. If he succeeds he must, he will and all wildlife too will have a better chance.

Wild life may be known as any or all non-cultivated and non-domesticated life including both plants and animals.

■ Importance of Wildlife Conservation -

The wildlife resources provide aesthetic, recreational and economic benefits and at the same time are important ecologically. Nature's millions of forms of life on this earth performs some or the other definite biological function which keeps the delicate balance of our ecosphere. In nature flora and fauna go hand in hand and one cannot exist without the other. Birds and insects are necessary for the cross pollination of flowers and these with other animals also serve for dispersal and propagation of vegetation. Not only this, the

health of vegetation also depends on natural browsing and grazing. Needless to mention that animals, directly or indirectly depend on green plants for their food. Besides food, plant also provide shelter to variety of animal species. Equally important are the relations among animal population. If two many herbivorous are killed, the predators, deprived of their natural food, will leave forest, become vermin and prey upon domestic livestock or even man. On the other hand if too many carnivorous are killed, the herbivorous because of release of predation pressure will become too numerous and acquire the status of pest for agricultural crops. The most important is the balance of nature of which wild life is an integrat and important part. On all continents, wild life is becoming an interestingly important recreational asset and tourist attraction.

■ Important Indian Wildlife -

India, being the seventh largest country, is the country where all representative animals are found. There is no single species which is found in neighbourhood, but not in India. There are

transition zones e.g. the fauna of Indian Thar desert is also common in Pakistan. The animals of dry Himalaya's(Ladakh) are common in India and Nepal. Other Himalaya and Teria animals are common in India, Nepal and Bhutan.

Indian subcontinent has a very important place on the wildlife map of the world. There are about five hundred species of mammals more than two thousand species of birds, many species of reptiles, amphibians and more than 30,000 forms of insects are found in this constituent.

The Asiatic lion, the armoured one horned great Indian rhinoceros, the magnificent Royal Bengal tiger, the massive Indian elephant and the large Indian gaur are the big five of our forests. India is the only country in the world where lion and tiger both are found. the species of them including the spotted, marbled, fishing, desert golden, jungle, pallas the earacal types of cats and the hina are found. The white tiger is very unique to India.

■ The Vanishing Wildlife -

India is endowed with rich biological heritage and her various seripuries and epies are full of vivid and beautiful account on wildlife. Over 500 mammalian and 4200 avian species contribute to the richers of

the wealth. Unfortunately today the Indian wildlife as that in many other parts of the world, is threatened because of man's unprecedented intervention with nature. Nearly 134 plant species have been declared threatened as against 71, 47 and 15 species of mammal, birds and reptiles respectively. Great India bustard *Choriotis nigriceps* confined to the semi-arid regions of Rajasthan and Gujarat, and the white-winded wood dack *cairina scutalata* inhabiting the Brahmaputra swamps and the flood plains of Assam are both on the bird of extinction.

■ Methods of Wildlife Conservation -

The most commonly adoped methods for the conservation of wild life, in brief, are as follows:

1) Habitat management -

This includes ecological study of the habits and habitats of wild life. Species, protection, preservation and improvement of habitats, census and statistical data regarding species to be conserved etc.

2) Establishment of parks, reserves and sanctuaries -

The establishment of national parks, wildlife reserves, Sanctuaries, zoological gardens etc. serves many purposes -
i) to conserve the species in their wild state
ii) to provide scientific, educational and

recreational opportunities and
iii) to earn revenue by attracting tourists.

In India, nearly 67 national parks, 394 wildlife Sanctuaries and 35 Zoological gardens have been established for wildlife management.

3) Breeding in captivity -

Tree species such as ginko and metasequoia, have survived only in captivity. Mountain Gorila is protected in the National park of Alberta. Tiger, White tiger and Indian lion today live in national parks. The European Bison, saved at the eleventh hour, survives in the National park of Biolowieska in Poland. Similarly Pere David's Deer, Whooping Crome, Hawaiian Goose, Parma Wallaby and Arabian Gazelle, Once threatened with extinction, are considered to be already on the way back; as a result of captive breeding.

4) Reintroduction -

Several animal species which were almost extinct, such as the Arabian Oryx, Vicuna of high Andes, Russian antelope or Saiga, Trumpeter Swan, Black Buck, FLamingo's etc. were allowed to reproduce and flourish in suitable places similar to the original ones. Later these were reintroduced in several parks and sanctuaries and areas of their original natural habitats.

5) Mass education -

For any conservation programme, there is a great need of educating the people to achieve their participation. The methods adopted are -

- i) Celebration of wild life week every year
- ii) Publicity through media and film shows
- iii) Holding conducted tours, essay competitions, lectures seminars etc.
- iv) Setting up nature clubs in educational institutions
- v) Publication of wild life books and journals
- vi) Establishment of Natural History Museums etc.

■ Formulation of Laws -

All countries have formulated laws for the protection and conservation of wild life. In India comprehensive central legislation was enacted in 1972, called "The wild life(Protection) Act, 1972". Killing capturing and hunting of wild life without prior permission from suitable authority, and poaching have become punishable under the law. Further amendment in law is required for heavier and deterrant punishment to poachers.

OUR BEST TEACHER
IS NATURE

The Rivers Linking Project : Dream or Reality !

Mahajan Shashikant Pralhad
M.A.II(English)

The government of India has decided to link the rivers of north with the rivers of south. The decision was taken after the direction of Supreme Court on 31st October 2002. The project should be completed within ten years. 'The rivers linking project' was the dream of 'Bharatratna' sir Vishweshwarayya, but it was kept aside due to economical and several other reasons.

K.L.Rao, the cabinet minister put a plan on 5 April 1972, to inter-link the rivers 'Cauvery and Ganga'. The linking canal length was 2648 Kms. Ganga and other rivers like Ramganga, Yamuna, Gomati met with each other, the river 'Shome' also meets her near 'Patna'. The flow of Ganga was 60,000 feet³/second, from which 50,000 feet³/sec water was decided to pick up at the height of 549 meter. Then the water will be flown to 'Mahanadi' and 'Narmada'. This water further will be flown through canals in 'Gadavari'. To pick up the water for 150 days, lot of electricity is required. The value of this project was 12,500 crore in 1972. Now days, it is 1,50,000 crores.

Due to this project 50 lacs acre field

can come under irrigation 20 lacs KM electricity can be produced from this project.

The project was rejected by central water conservation bereau, (CWCB) because it was economically not affordable. Lot of electricity will be required to pick up the water from several meters high.

Nowadays, the central government has decided to make some changes in which 14 Himalaya origin rivers and 16 other rivers will be linked up with each others.

K.L.Rao has decided to built dams on Ganga, Brahmaputra and other rivers. The water from eastern rivers will be left in the western rivers of Ganga and the excess water from Brahmaputra to be left in Ganga. Mr. Rao had decided to make canals around 'Vindya', so that 90,000mw electricity can be saved. The water then would be left in Ganga near Patna and then the water through 'Mahanadi' and canals will be flown to south.

In south, the 1,85,000 lacs hector meter excess water of 'Mahanadi' to be flown in 'Krishna' and then to link up 'Pennar and Cauvery'. Due to this Maharashtra, Karnataka, Andra Pradesh and tamilnadu will

get relief from drought. In second phase, the western flow rivers like Bhima, Krishna and Godavari will be linked with each other in north towards Mumbai and to south of 'Tapi'. The water of these rivers will be provided to Tamilnadu by building dams in Kerala to the western flow rivers. In third phase, the southern rivers of 'Yamuna', 'Ken' and 'Chambai' will be linked up and making dams on these rivers near 'Ujjain' and 'Indore' with these dams, the water can be provided to Madhya Pradesh, Rajasthan, Uttar Pradesh. In the last phase, by changing the ways of western flow rivers, they will be linked with 'Tapi' several dams will be constructed on these rivers. Due to the dams, we can fulfill the industrial and domestic need of water of Mumbai.

The overall project value is 5.60 lac crores. The project will provide labour to 2 lacs labourers. Many engineers have to do a lot of work.

This project creates some questions and these questions should be solved before the project starts.

The project will change the political, social economical, geographical situation of the country. How the project will create impact on nature. The change of the natural ways of water may create imbalance in nature. 5.60s lac crores are required to

complete this project and how the government will makes available this huge amount. in this project many dams will be made, so lacs of people and the fertile land will come under water. The settlement of the people will be a big problem.

But, instead of a lot of difficulties, this project will help to make India drought free.

Only One

Thakur Revati Jayant
T.Y.B.Sc.

One seed starts a plant,
One waterdrop nourishes it,
One sunbeam shows it the way,
One leaf makes it green,
One flower attracts you from miles,
One branch supports it,
One root relates it with soil,
One stem gives it the strength,
One fruit makes it sweet,
One seed starts a plant,
One plant starts a tree &
One Tree Starts A Forest !

Environmental Audit

Parashar Rupesh Sudhir
F.Y.B.Com.

We all know about the word "environment" and its role in our life. Today, we are living in 21st Century and by increasing our requirement to satisfy it, more and more companies have adopted new and advanced technology to increase their productivity. But with increasing productivity they are responsible to increase various types of pollution. So it is necessary to take precaution to minimise pollution. To know which type of precaution is held by company, their audit is essential. It is also a social responsibility of company.

The objectives of this article are to explore how an environmental audit(EA) helps or hinders the procurement of pollution liability insurance and to investigate what are the mechanisms affecting the prices of policy premiums. It is important to clarify whether an independent audit is acceptable to an underwriter or broker when trying to obtain environmental impairment liability(EIL) coverage and to determine what weight an independent environmental audit(EA) has in fixing, increasing or decreasing the premium for EIL coverage. Partinent information was obtained from underwriters, brokers, from

technical/management firms conducting audits and from a survey of literature. It stresses the importance of EAs in industrial operations, particularly those generating , treating, storing or disposing of hazardous wastes.

Firstly, this article describes the environmental audit, what it is, how it is conducted and typical industrial operations that can advantageously use environmental audit. Role of EA play to determining how much EIL coverage costs, also considers the independent EA in light of the assessment that may be performed by the broker/underwriter, which assessment is most descriptive for an influential in setting premium prices.

■ Environmental Audit : Introduction -

The environmental audit is a systematic examination involving analysis, tests and confirmation of local practices and procedures leading to an evaluation of their compliance with regulatory requirements, corporate policies and good operating practices. The advantage is the developement of a perspective of how well a facility is complying with applicable

environmental regulations, and how effective the management approach answers to compliance matters. The audit can be used to improve technical, organizational and operational aspects of the company. The audit process can also identify potential liabilities for damages in personal injury and civil suits 2,3,41. In an audit conducted for a company, Battelle was able to identify specific problems, the company had in the disposal of PCB contaminated oil. In addition to identifying the problems, the company now claims that they save \$100,000 a month in disposal costs as a result of a pilot model oil-recovery unit developed in response to a need identifying by the audit finding.

The EA can be divided into two phases 1) Assessment, 2) Verification.

1) Assessment -

In this phase, expert judgement and opinions are developed on the degree of hazard posed by the nature of a company's operation. A description of specific areas checked in the assessment phase are shown in following summary.

i) Policy - Facilities may have policies that must complement those of the operating company and the corporation. It's critical, though to find out if the employees are aware of the policy and if they are following its intentions.

ii) Regulations - Up-to-date copies of regulations, laws and permits dealing with air, water and solid wastes must be available. Does the manager responsible for complying with them know where they are and does he or she understand them ?

iii) Operating procedures - Both safety and environmental concerns should be written into operating procedures. If employees understand the importance of these concerns, they are going to do a better job for the facility.

iv) Training Motivation - Motivation system should encourage the employees to protect the environment they work in. Is awareness part of their preliminary training and does performance indicate its effectiveness?

v) Pollution Control System - The Pollution control system must be operating efficiently and cost-effectively. Is the current system obsolete? Are there more-effective and less-costly technologies available? follow up.

vi) External Communication - A system should exist, that will give all levels of government the information needed to assure cost-effective and sound laws, codes, rules and regulations. Is the public aware of the corporation's environmental concern ?

This has been adopted from an exhibit prepared by G.Kelly of Atlantic-Richfield 131.

2) Varification -

In this phase, performance characteristics are confirmed. Problems in both management and facility operation are verified and the functioning of control systems is determined. The audit process is applicable to almost any operation requiring hazardous waste management and one that has to comply with environmental regulations and occupational safety standards. The chemical, mining, petroleum, metal finishing, electronics and waste management industries are examples of specific operations that necessitate an on going audit programme. In addition, it is applicable to large as well as small operations and is extremely useful for facilities located or operated in environmentally sensitive areas.

■ Role of an independent EA play in EIL coverage costs -

The independent EA alone may lack the operation/perspectie required by the insurance industry to permit insurance of a policy and to set an appropriate premium price. Typically, the independent EA may be differing format and or content so as to prohibit its use as the sole basis for setting a policy premium. The difference is first evidenced in the risk ranking scheme used in the EIL insurance market, the independent EA may not even have a risk rating; and if

it does, it will most likely differ significantly in content and structure from the unique system employed in the EIL insurance industry.

In the early 1970's European reinsurance companies developed a universal risk rating manual based on some specific groups of contents in various industrial categories 15,6,71. This mechanism was and is presumably still used to arrive at preliminary premiums. Thus, the exclusive risk ranking mechanism in the EIL insurance business justifies the assertion that the independent EA may not be necessary detail to warrant its sole use in premium pricing. Another factor cited for prohibiting the use of an independent EA as the sole basis for setting a policy premium is the "language" used to describe finding from the audit. A case that may position the independent as the basis for establishing policy premium as well as providing information on the company's compliance status and management philosophy is where an applicant has several facilities at various locals nationwide. In these situations, the independent EA will be the "prime mover" and will be supplemented by selected site visits to critical operating locals. The insurer would rigorously evaluate the credibility, reputation and competence of the insuree's contractor before accepting the audit findings and writing

a policy. Naturally, the selected site visits would be used to substantial the audit contents. Nonetheless, factors such as the type/category of operation, its age, insurance claims history, past and present disposal activities and numerous other variables previously mentioned, will have a larger role in determining the cost of coverage. There appears to be a need for further investigation into and coordination of the format and presentation of EAs between those conducting EAs and insurance industry if the result of an independent EA is to meet the requirements of the EIL insurance market. There is a particular need to standardize the risk ranking procedure/technique such that it can be incorporated into the audit process and be directly applicable to the pricing mechanism employed by casualty under writers. Similarly, the insurance industry should make inputs to audit procedures so that they become more standardized and such that they address decision-making and pricing variables in the business. Standardization of auditing procedures and risk rating techniques can potentially save the insuree additional cost by eliminating the need for and cost of the insurer's site audit. Concurrently, and at a single cost, the insuree can use the audit to effectively achieve regulatory compliance and monitor management's control of

environmental affairs.

■ Summary & Conclusions -

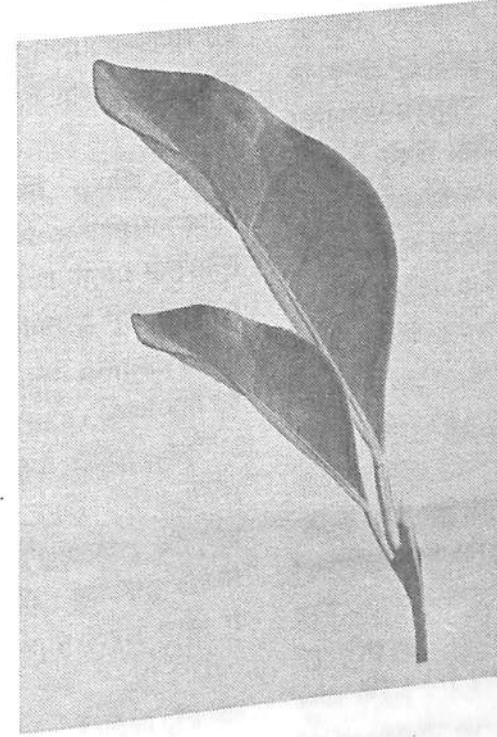
The independent EA assesses and verifies a company's status of compliance with applicable regulations and depicts management's attitude towards and efforts in achieving compliance.

The independent EA supplies the insurer with necessary information about the company and its management and allows them to determine the company's environmental and managerial credibility. The determination of a company's credibility is the prerequisite of insurance coverage. If an insurer feels the company has acceptable credibility, it is likely to feel the company is worthy of its coverage.

The cost of coverage is determined by the company, the types of contaminants it produces, its pollution history, its location and other dynamic risk factors. The independent EA can be used by the company prior to application for insurance to set in motion those mechanisms that reduce the potential for exposures considered high risks by the insurer.

■ References -

- 1) "Environmental Audit Process", Alexis W.Lemon Jr., Ed. October 26, 1982
- 2) rediffmail.com

संस्कृत विभाग

क्षमाशालिनी वसुमती

कु. मुग्धा अभय राळेगांवकर
१२ वी विज्ञान

“वसूनि अस्याः सन्ति” – इति वसुमती । वसु नाम रत्नम् । वसुमती नाम रत्नावती । पृथिव्याः एतद् नामधेयम् । पंचमहाभुषुते पृथिवी नाम महत्तत्त्वम् आदितत्त्वं च । पृथु धातोः पृथा पृथिवीश्च शब्दाः सज्जाताः । एतस्य विश्वस्य मूलाधारः इयं पृथिवी । तस्योपरि सर्वं विश्वं निर्भरितम् । शेषेन स्वमस्तके पृथिवी धार्यते इति उच्यते ।

धरणी, धरित्री, अग्नि, सुराज्ञि, वसुधा, वसुंधरा, वसुमती इत्यादिनि तस्याः अन्यानि नामधेयानि सन्ति । इयं पृथिवी अखिलविश्वस्य माता । मातृरूपेण संस्थिता इयं धरणी सर्वेषां जीवनस्य मूलकारणम् । अतएव सा नित्यं “माता” इति नाम्ना सन्मान्यते । विना पृथिवीं मनुष्यस्य जीवनम् अशक्यमेव । अस्यां भूमौ एव सस्यानि उत्पद्यन्ते । तेनैव मनुष्यः जीवितुं शक्नोति । अस्यां भूमौ एव कृषीवलः बीजानि वपति । पर्जन्यधाराभिः स्नानं कुर्वती इयं धरित्री तान् बीजान् उरीकृत्य उत्तुंगवृक्षान् मनुष्येभ्यः यच्छति । एकस्मात् बीजात् मनुष्यः बहवानि मधुराणि फलानि विपुलं धान्यं च विन्दति ।

पृथिवी नाम क्षमा । क्षमा वा तितिक्षा पृथिव्याः स्थायी भावः । न कोऽपि एतावद् क्षमाशीलः यावती इयं पृथ्वीमाता । यथा सज्जनाः तस्योपरि विचारन्ति तथैव दुर्जनानां पदाघाताः अपि सा सहते । सर्वान् अशुद्धान् द्रव्यान् प्रगृह्य सा केवलं शुद्धानि सस्याति, मधुराणि फलानि च यच्छति । सवैभ्यः केवलं दानं यच्छती इयं पृथिवी क्षमायाः शरिरीणी मूर्तिरेव ।

केनचित् सुभाषितकारेण उक्तम् -

“सस्यानि स्वयमत्रि चेद् वसुमती...”
अर्थात् यदि सा स्वस्य धान्यं स्वयमेव भक्षयितुं इच्छति तर्हि किं भवेत् ? सरलम् उत्तरम् – तर्हि न कोऽपि जीवितुं शक्नुयात् । तां निरोधुं न कोऽपि क्षमः । यतः या क्षमायाः सर्वोच्यः मानदण्डाः वर्तते । विश्वे ये के सर्वोच्यः मानदण्डाः वर्तन्ते तेषु सर्वेषु पृथिवी धुरि प्रतिष्ठापयितव्या । आकाशः भव्यतायाः अग्निः तेजसः सागरः गांभीर्यस्य, तथैव च पृथिवी क्षमायाः सर्वोच्चं प्रतिकम् ।
तस्याः जीवनमेव परार्थाय वर्तते । एतादृशं अस्माकं जीवनं यच्छती इयं धरित्री अस्माभिः अवश्यमेव रक्षणीया ! तस्या समुचितं रक्षणं नाम तस्याः सन्मानः । तस्याः रक्षणं अस्माकं कर्तव्यम् । सा न दुर्बला किन्तु या अस्मान् पालयति, पोषणं करोति अतएव कृतज्ञतया अस्माभिः तस्याः रक्षणं कर्तव्यम् । प्रातःकाले दिनारम्भः एतेन श्रनेकेन भवेत् -

“समुद्र वसने देवी पर्वतस्तन मण्डले ।”
विष्णुपत्नीं क्षमां देवीं पादस्पर्शं क्षमत्व मे एतेन श्लोकेन तस्यै प्रणम्य दिनारम्भः करणीयः । तदनन्तरं एतां भूमिं स्वच्छीकृत्य, जलेन संमार्ज्यं रंगावलिभिः या अलंकरणीया । बीजानि वपित्वा जलप्रदानं कर्तव्यम् । तेन सा मधुराणि फलानि, सस्यानि च अस्मभ्यं यच्छेत् । कृषीवलः अस्याः सुपुत्रः । सा एतां भूमिं पुनः पुनः कर्षति, रक्षणं करोति सस्यानि विन्दति च ।

कृतज्ञता नाम मानवस्य अलङ्कारः ।
कृतज्ञतया पृथिव्याः रक्षणं कृत्वा मानवेन मानं व्यं रक्षणीयम् ।

मानवकल्याणाय कटिबद्धाः वृक्षाः

कु. योगिनी नेमाडे

१२ वी विज्ञान

“वृक्षाः सत्पुरुषाः इव” इति सार्थम् उक्तम् । निसर्गं नद्यः, वृक्षाः, गिरयश्च मानवस्य मित्राणि एवं । सदैवं एते सर्वे नित्यमेव मानवस्य कल्याणार्थं कटिबद्धा सन्ति । त्यागः अथवा समर्पणमेव तेषां स्थायी भावः वर्तते । वृक्षाः न केवले अस्माकं मित्राणि अपि तु सत्पुरुषाः एव सत्पुरुषः स्वकल्याणेन सह परकल्याणम् समाजकल्याणमपि साधयति । चन्दनतरुः इव सत्पुरुषः सन्ति । वृक्षः अपि वरेशां कल्याणे नित्यं मग्न दृश्यते । स्वार्थस्य विचारोऽपि ते न कुर्वन्ति । अहर्निशं स्वयं आतपे तिष्ठन्ति । पर्जन्ये तिष्ठन्ति । किन्तु परेभ्यः मधुराणि फलानि यच्छन्ति ।

न केवलं फलानि अपि तु वृक्षस्य सर्वमेव मानवस्य कृते उपयुक्तम् । वृक्षस्य पर्णानि रूचिरवर्णानि, हरितानि सन्ति । प्राणवायुः नाम्नः वायोः कृते एतानि पर्णानि महत्वपूर्णं कार्यं कुर्वन्ति । कार्बनडायाऑक्साइड नाम्नः वायोः उत्सर्जनं, तथाश्च अपि वृक्षाः रात्रौ कुर्वन्ति । एषः प्राणवायुः प्राणिमात्राणां कृते अत्यन्तम् उपयुक्तम् । श्वसनार्थम् उपयुक्तस्य तस्य वायोः निर्मिती केवलं वृक्षैः एवं भवति, अर्थात् मनुष्यस्य अस्तित्वमेव वृक्षोपरि निर्भरितं वर्तते । एते जीवनदायीनः वृक्षः सन्तः खलु नात्र संशयः । तेषां रूचिरवर्णानि विविधानि पुष्पानि चित्तम् आकर्षयन्ति । प्रत्येकस्य पुष्पस्य वर्णः भिन्नः खलु । न तत्र कोऽपि साधर्म्यं दृश्यते । पुष्पेषु विद्यमानः मधुरसः वृक्षस्य रसः खलु । मधुरसार्थं विविधाः मनोहराः भ्रमराः पुष्पेषु उपविश्व आनन्देन अहर्निशं मधु लिखन्ति । एतेषां मधुलिखणां कृते पुष्पाणि तु आधारस्तम्भः इव । सुखेनैव ते तत्र मधु लिहन्ति । अर्थात् वृक्षस्य एव एतद् श्रेयः ।

कुत्रापि वृक्षैः सह वर्धमानाः लताः दृश्यन्ते । वृक्षस्य महान् आधारः प्राप्तवत्याः एताः लताः वृक्षेणैव जीवन्ति । वृक्षस्य आधारेणैव तासु लतासु विविधानि चित्रवर्णानि कुसुमानि विहसन्ति । विना वृक्षं कथं लता सत्यं खलु एतद् ।

आम्रवृक्षः, पिप्पलवृक्षः वटवृक्षः एते महान्तः वृक्षाः एतेषु वृक्षेषु खगाणां नीडानि वर्तन्ते । बहवेषु नीडेषु असंख्याः खगाः तेषां शावकैः सह सुखेन निर्भयेन न्यवसन्ति । एतेषां घनानां वृक्षाणां महान् आधारः ते प्राप्तवन्तः । अत एव पर्जन्यात् आतपात् वा भयं न वर्तते, आम्रवृक्षः तु महान् सत्पुरुषः । तस्य छाया पि घना शीतला वर्तते । “छायादानम्” एतद् वृक्षस्य महत्कार्यम् ।

सर्व वृक्षाः स्वयं आतपे स्थित्वा सर्वेभ्यः शीतलं घनां च छाया प्रयच्छन्ति । आतपेन पीडिताः पान्थस्थाः वृक्षतले स्थित्वा सुखं परितोषं च विन्दन्ति । सुखेनैव तत्र निद्रां कुर्वन्ति । परेषां कृते पीड । सहनं नाम परोपकारम् । वृक्षाः परोपकारिणः खलु । वृक्षाणां अतीव उपयुक्तं ।

एवमिव एते वृक्षाः केवलं परकल्याणार्थं अहर्निशं कटिबद्धाः । तेषां सम्यक् संवर्धनम् आवश्यकमेव । वृक्षसंवर्धनेन प्राणवायुः वयं लभामहे । तेन प्रदूषणं न भवन्ति । उत्तुंगैः वृक्षैः प्रदूषणस्य समतोल साध्यते । अत एव वृक्षाः संवर्धनीयाः । न केवलं वर्धनम् अपितु वृक्ष संरक्षणम् अत्यावश्यकम् । अधुना जनाः वृक्षच्छेदनं कुर्वन्ति । स्वार्थमग्नः मानवाः वन्दन अपि छेदयन्ति । एतेन वृक्षच्छेदनं दूषितः वायवः वर्धन्ते । तेन प्रदूषणं भवति । अतएव वृक्षच्छेदनं पापमेव । वृक्ष संवर्धनार्थं रक्षणार्थं च शासनेन पुरस्काराः उद्घोषिताः । शासनस्य वनविभागाः एतस्य वृक्षरक्षणस्य कार्ये तत्परः भवति । वृक्षरक्षणं संवर्धनं कथं कर्तव्यम् ? बीजवपनानन्तरं वृक्षार्थं जलप्रदानम् आवश्यकम् । नित्यमेव प्रतिदिनं वृक्षेभ्यः जलं दातव्यम् । तेषां कृते समयं दत्वा तेषां सम्यक् संवर्धनं करणीयम् । केवलं बीजारोपणं नाम न वृक्षवर्धनम् । यथा बालकानां संवर्धनं पोषणं तथैव वृक्षाणां पोषणं वर्धनमपि सावचित्तेन कर्तव्यम् । मानवकल्याणाय कटिबद्धाणां एतेषां वृक्षाणां रक्षणं नाम आत्मरक्षणमेव ।

हस्ताय कार्यं, कार्याय हस्तः ।

अमोल खानवाले

प्रथम वर्ष वाणिज्य

मानवसंसाधनं इति मानवः एव संसाधनम् न तु मानवस्य संसाधनम् । वैदिककाले अधुना इव संशोधनं न आसीत् । निसर्गोत्पन्न आश्चर्यं निर्मितवान् । अतः तदा निसर्गं शक्तयः देवतास्वरूपं एव अलभन्त । अग्निः, सुर्य, मरुत् इत्यादी नि उदाहरणानि सन्ति । गच्छता कालेन मानवेन शनैः शनैः निसर्गं मपि स्वकार्यार्थं वशाकृतः । सूर्यस्य, जलस्य, पवनस्य सामर्थ्यं ऊर्जा निर्मित्यै उपयोजितम् । किन्तु तत्काले अपेक्षाः न्यूनतमा आसन् । जनसंख्या निसर्गस्य साधनानि च एनेसां संतुलनं अभवत् । अतः समाजः तृप्तः सुशुची च आसीत् ।

अनन्तरं लोहमार्गाः, जलमार्गाः, वायुमार्गाः निर्मिताः । कृषि तंत्र विकसितं वस्त्रोद्योगः परिपूर्णतां नीतः, अगद संशोधनेन गदाः निराकृताः विविध विषयाः अभ्यासक्रमे प्रवेशिताः, संगणकः निर्मितः तेन च सर्व जगत् एकीभूतम् । सर्वाणि शास्त्राणि नान्यत्र संश्लेषाः वशानि जातानि । न्यूनतमैः श्रमैः, मानवः सर्वाणि ऐहिक सुखानि प्राप्तुं शक्नोति ।

तथापि मानवस्य महत्त्वं भवत्येव । न काशयानं, न नौका, न संगणकोऽपि माजनवं विना कार्यरताः भवन्ति । यत्र मानवः अपि मानवेन संचालन अपेक्षते एव । अतः मानवः एव संसाधनं इति यन्त्र युगेऽपि सत्यमेव ।

यंत्रयुगे मानवस्य सहकारः अल्पतरः एव भवति । किन्तु अधुना तस्या संख्या भारते वर्धित्युः एव भवति । अत एव एतयोः संतुलन साधयितुं प्रयत्नः आवश्यकः । मानव संसाधन शाखायाः एतदेव साध्यम् । कृषेः आरभ्य संगणकपर्यन्तं मानवीय सहकारः

कः, कियान च भवेत् इति, मानवस्य सुखस्य वर्धनाय कानिकानि वस्तूनि कस्यां मात्रायां आवश्यकानि इति च सर्वेक्षणं निश्चेतव्यम् । दुर्दैवेन इत्थं सत्य प्रकाशकं सर्वेक्षणमेव न उपलब्धम् । परदेशगताः जनाः भारतीय विषयांना कदा, कथं प्रत्यक्ष सर्वेक्षणं कुर्वन्ति इति नैव ज्ञायते । वयं तु नदेव अधिकृतं मत्वा तदनुसारं कार्यं कुर्मः । नैतत् सुष्ठु । अतः सर्वेक्षणं इति मानव संसाधनस्य प्रथम साधनम् ।

कदाचित् शर्कस अतिरिक्ता भवति कदाचित् पलांडवः । कदाचित् कर्गजानां दुर्भिक्षं कदाचित् अगदानाम् । भिषवरा अपि अधुना अतिरिक्ताः । युवानः सेवाकार्यं न लभन्ते, महोद्योगाः तु योग्यान् कर्मचारिणः न लभन्ते । एतत्सर्वं नियोजनाभावस्य एव फलम् ।

एवं सति यंत्रविस्तारं मर्यादितः एव भवितव्यः । नैस अभिप्रायः यत् विमानं परित्यज्य शक्येन किन्तु दैनंदिनोपयोगीनि वस्तूनि लघूद्योगादेव त्रेतव्यानि । तेन अनेके अनाः कार्यं लप्स्यन्ते । महात्माना गांधी महोदयेन एतदेव मनसि कृत्वा खादीप्रोद्योगः प्रारब्धः ।

लोकसंख्यावर्धनेन सर्वं नियोजनं धराशायि भवति । अतः एतद्विषये दृढप्रयत्नः आवश्यकः । अन्यथा एतत् राष्ट्रं गर्ते पतिष्यति । लोकसंख्या यातत् न मर्यादिता भवति तावत् गृहोद्योगाः लघूद्योगाः उत्तेजितव्यः तेषु निर्मित्ताने च वस्तूनां उपयोगः अपरिहार्यः कर्तव्यः । तेन एव हस्तः कार्यं लभेन कार्याय च हस्तः । एतदेव मानवे-संसाधनम् ।

जलभेव जीवनम्

कु. स्नेहल संत
१२ वी विज्ञान

मानवानां जीवने समेषु साधनसंसाधनेषु अल्पन्तं श्रेयस्करं आवश्यकच साधनं जलम् । केवलमेतत्मानवानां-कृते एव न अपितु वृक्षाणाकृते, पशवानाकृते, अर्थात् समस्त चराचर जीवानां(प्राणिनां) कृते अत्यन्तं लाभकरं आवश्यकचास्ति । विषयेऽस्मिन् केमामपि वैमत्यन्नास्ति ।

श्री कृष्णस्य सांख्यकारिकायां पञ्चविंशति तत्वानाभुपतिक्रम विवेचने लिखितभिदं पद्यम् -

“प्रकृते र्महांस्ततोहकार तस्मात्ताणश्च षोडशकः ।
तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्चभुतानि ॥”

अर्थात् - प्रकृतेः महत्त्वयोत्पत्तिः महत्तत्त्वात्तह कारस्योत्पत्तिः अहकारादे कादशेन्द्रियाणाम् पञ्चतन्मात्राणाञ्चोत्पत्तिः । पञ्चतन्मात्रातः पञ्चमहाभूतानामुत्पत्तिः विद्यते । अर्थात् शब्दतन्मात्रातः शब्दगुणकमाकाशमुत्पद्यते । स्पर्शतन्मात्रातः वायुरुत्पद्यते, रूपतन्मात्रातः तेजः, रसतन्मात्रातः जलम्, पृथिवी तु गन्धतन्मात्रातः ।

सम्पूर्णा सृष्टिः पुर्वोक्तेभ्यः महाभूतेभ्यः एव जाता । मानवानां कृते एतेषु महाभूतेषु जलमतीव- महत्वपूर्णमुपयुक्तञ्च विद्यते । जलेन विना जीवनं न कल्पते । पृथिव्याः त्रिचतुर्थांश भागे जलमस्ति अर्थात् पृथिवी नीरसम्पन्ना- अस्ति । अन्तरिक्षगामिना गनुभवोयत् अस्मात् कारणादेवा न्तरिक्षा पृथिवी नीलवर्णीया दृश्यते । प्राण-हैड्रोजन-इत्यारव्ययोः द्वयो

वायव्योः अणुभ्याम्मिश्रितमे कं द्रव्यं जल मस्ति अर्थात् जलं संयुगं-द्रव्यम्, न तु मूलद्रव्यम् । नैयायिकाः निम्न प्रकारेण जलस्य लक्षणकुर्वन्ति -

शीतस्पर्शवत्य आपः । ता द्विविधाः - नित्या अनित्याश्च । नित्याः परमाणुरूपाः अनित्याः कार्यरूपाः । पुनस्त्रिविधाः-शरीरेन्द्रियविषय भेदात् । शरीरं वरुणलोके । इन्द्रियं रसग्राहकं रसनं जिह्वाग्रवर्ति । विषयः समुद्रादिः । सौदामन्याः आधातेन वरुणलोकतः जलं जनमन्ति । पृथित्याः जलं सूर्यस्योष्णकिरणैः वाष्परूपजृहाति । तदेव जलं वयं पुनः भेधेभ्यो लभामहे । यदा मेघजलनि वर्षन्ति, तदा ग्रीष्मस्य तापेन तत्रा धरा ह्या वृष्ट्या आर्द्रा शान्ता च भवति । निर्झराः निर्झरन्ति पर्वतेभ्यः नद्यः कुपाः, तडागाद्य, पूर्णजलं प्राय विलसन्ति तटिन्यः प्रवहन्ति च पर्याप्त जलं वयं प्राप्नुयः । तस्मिन् समये कृषीबलाः बीजानि वपन्ति । ऋथिल्या तेन जलेनैव हरिताः वृक्षाः विविध प्रकारकाणि कुसुमानि, मधुराणि फलानि च विकसन्ति विलसन्ति च । वयं तेनैव सस्यानि फलानि कन्दमुलानि च लभाय हे । पृथित्याः समणीयता जलेनैव । चन्द्रदिषु जलन्नास्ति । अतः तत्र जीवाः अपि न भवन्ति । पृथिव्यां जलमस्ति अतः अस्माकं जीवनभपि-अस्ति । अत्र स्पष्टमस्ति यत् -

“जलमेव जीवनम्” । जीवनरक्षणलक्ष्यं स्वीकृत्यैव वेदेषु ऋषयः वदन्ति “आपः पुनन्तु पृथिवीम्” ।

□ □ □

वरिष्ठ महाविद्यालयातील गुणवत्तेचे मानकरी.....!

सुवर्ण पदक मानकरी

अमोल जानकीराम पाटील
टी.वाय.बी.एस्सी(स्टंट) प्रथम

दिप्ती युवराज पाटील
टी.वाय.बी.एस्सी(बायो) प्रथम

अमेघा नांदोडे, एम.एस्सी. (आय.टी.)
विष्णु हरी पाटील सुवर्णपदक

दिमी गिरीश अन्तरदे
एम.कॉम. विद्यार्थीनीमध्ये प्रथम

दिपक वारी
एम.ए.(हिंदी) प्रथम

संदेश मणियार सुभाषचंद्र, एम.कॉम प्रथम
चार्टर्ड अकाउंटंट स्व. शशिकांत देशपांडे, सुवर्णपदक

मंदार पांडुरंग माळी
एम.ए.(संस्कृत) प्रथम

भिकेश प्रकाश जोशी
एम.ए.(सोशलॉजी) प्रथम

वर्षा विनायक बिन्हाडे, एम.ए.(भूगोल) प्रथम
के. अहिल्याबाई केशवराव भोईटे सुवर्णपदक

हर्षा रमेश पिले
बी.सी.जे.(कम्यु.अॅण्ड जर्नेलिझम) प्रथम

महेंद्र सुर्यवंशी
विद्यापीठ प्रतिनिधी

मोनालिसा विश्वास जाधव
एम.सी.जे.(कम्यु.अॅण्ड जर्नेलिझम) प्रथम
के. गिरधर विष्णा(नेहते) चौधरी(पाठरुसेकर) सुवर्णपदक

भावपूर्ण निरोप....!

प्रा. सुरेश माधव जावळे
प्राणीशास्त्र विभाग प्रमुख

प्रा. वी.आर. रडे
इलेक्ट्रॉनिक्स विभाग प्रमुख

प्रा. डब्ल्यू.एस. पाटील
केमिस्ट्री विभाग

प्रा. व्ही.ए. आसोदेकर
मॅथस् विभाग

श्री. पी.डी. वन्हाटे
ग्रंथालय प्रमुख

श्री. रामराव आघार ठाकूर
लॅबोरेटरी
विशेष कार्य

श्री. आर.जे. माली
लॅबोरेटरी
विशेष नियुक्ती

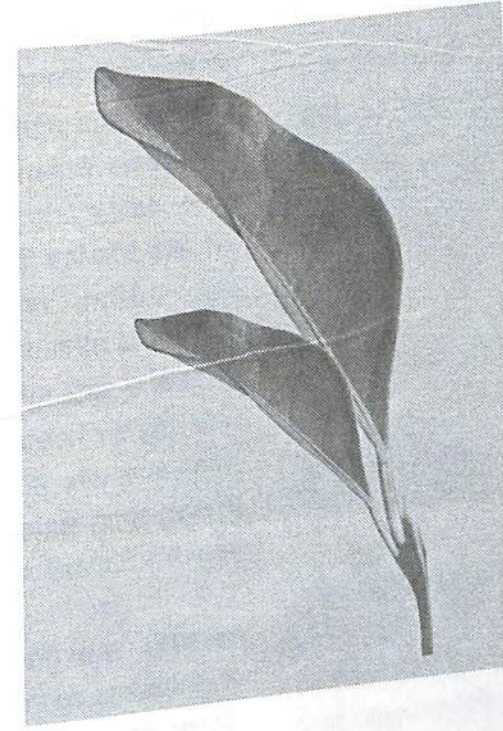
डॉ. सौ. उज्वला जे. नेहते

प्रबंध - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सत्याग्रह (१९२७-१९४६)
मार्गदर्शक - डॉ. प्र.ना. देशपांडे (धुळे)
विद्यापीठ - उ.म.वि. जळगांव जून २००३

श्री. जी.बी. देवरे

कार्यकारणी सदस्य, पालक-शिक्षक संघ
सौ. सु.ग. देवकर प्रा. स्कूल, जळगांव

महाविद्यालयीन वार्ता

कनिष्ठ महाविद्यालय अहवाल

युवति-सभा -

कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या युवति सभेचे उद्घाटन जळगावच्या प्रसिध्द नाट्यकलाकार सौ. सुषमा प्रधान यांचे हस्ते झाले. याप्रसंगी त्यांनी जीवनातील अभिनयाचे स्थान यावर मार्गदर्शन केले. तसेच अभिनय आत्मसात करण्यासाठी कसे प्रयत्न केले पाहिजेत याबद्दल मार्गदर्शन केले. सौ. प्रधान यांनी स्वतः दोन नाट्यप्रवेश सादर केले. कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थान उपप्राचार्य श्री. एस.एस. राणे यांनी भूषवले. त्यांनी युवतींना व्यक्तिमत्व विकासासाठी मार्गदर्शन केले.

अकरावी-बारावी या वर्गातील मुली किशोरावस्थेतून तारुण्यात प्रवेश करीत असतात. या वयातील त्यांच्या समस्या जाणून घेऊन मार्गदर्शन करण्यासाठी प्रसिध्द मानसोपचार तज्ञ सौ. मीना कऱ्हाडकर यांना पाचारण केले होते. काय तुझ्या मनात, सांग माझ्या कानात या कार्यक्रमात त्यांनी युवतींशी सुसंवाद साधला आणि येणाऱ्या समस्यांचे निराकरण करण्याबाबत मार्गदर्शन केले.

विद्यार्थिनींच्या कलागुणांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विविध कलागुणदर्शनाचा कार्यक्रम सादर केला. त्यांत विद्यार्थिनींनी उत्साहाने भाग घेतला. संस्कृत, गणगौळण, दीपनृत्य, सामुहिक व वैयक्तिक नृत्ये, गीते असे कार्यक्रम सादर केले. या कार्यक्रमाचे उद्घाटन प्राचार्य अनिल राव यांनी केले.

आधुनिक जगात व्यापार, शिक्षण हे देशाच्या सीमा ओलांडून संपूर्ण जगभर विस्तारित होत आहे. त्या दृष्टीने विद्यार्थि-विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन करण्यासाठी गुरुकुल इंडिया लिमिटेडचे रिजनल मॅनेजर श्री. तमोजित

रक्षित यांना निमंत्रित केले. त्यांनी शिक्षणाचे उद्दीष्ट कसे ठरवावे आणि त्यासाठी कसे प्रयत्न करावे, तसेच भारताबाहेर शिक्षणाच्या कोणत्या संधी आहेत याबद्दल मार्गदर्शन केले. या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी उपप्राचार्य श्री. एस.एम. रडे होते.

सर्व कार्यक्रमांच्या यशस्वितेसाठी कार्यकारी मंडळातील सदस्य प्रा. रेखा मुजुमदार, प्रा. ललिता वाणी, प्रा. लता पाटील, प्रा. करुणा सपकाळे, प्रा. शिल्पा सरोदे, प्रा. राजश्री महाजन, प्रा. नमिता पै, प्रा. प्रीति कविमंडन, प्रा. गजाला खान यांनी सहकार्य केले.

सुजाता देशपांडे

अध्यक्ष, युवति-सभा

□□□□

वाणिज्य मंडळ -

सन २००३-२००४ या शैक्षणिक वर्षात मु.जे. कनिष्ठ महाविद्यालयात वाणिज्य मंडळाची स्थापना करण्यात आली. शैक्षणिक प्रगती बरोबरच विद्यार्थ्यांच्या गुणांच्या सर्वांगीण विकास व्हावा आणि त्यांना विकासाची संधी उपलब्ध व्हावी, त्यांचा व्यक्तिमत्व विकास व्हावा या दृष्टीने वाणिज्य मंडळाच्या वतीने विविध कार्यक्रम आणि तज्ञ व्यक्तींचे मार्गदर्शन विद्यार्थ्यांसाठी आयोजित केले जाते.

वाणिज्य मंडळाचे उद्घाटन उपप्राचार्य एस.एम. छापेकर यांचे अध्यक्षतेखाली प्रा. विवेक काटदरे - चार्टर्ड अकौंटंट, यांचे शुभहस्ते झाले. विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने महाविद्यालयीन जीवन हे एक सुवर्णकाळ होय.

असे उद्गार प्रा. विवेक काटदरे यांनी उद्घाटन प्रसंगी काढलेत. विद्यार्थ्यांनी काही तरी छंद जोपासला पाहिजे. कारण छंद मनाची शक्ती वाढवतात. उपप्राचार्य एस.एम. रडे यांची विशेष उपस्थिती या कार्यक्रमास लाभली. पाहुण्यांची ओळख आणि वाणिज्य मंडळाचे प्रास्ताविक मंडळाचे चेअरमन डॉ. ई.बी. माळी यांनी केले. सुत्र संचालन प्रा.सौ. एस.के. देशपांडे यांनी केले.

दुसऱ्या सत्रात वाणिज्य मंडळाचे वतीने विद्यार्थ्यांचे मनोबल वाढविण्याच्या दृष्टीने डॉ. सतीष पाटील-मानसोपचार तज्ञ यांचे मार्गदर्शनपर भाषण आयोजित करण्यात आले. डॉ. सतीष पाटील यांनी विद्यार्थ्यांना आपले मनोबल वाढविण्यासाठी आपणास काय करावयाचे आहे. ते ठरविले पाहिजे. पुढचे पाऊल टाकण्यापूर्वी आपणास काय मिळणार आहे याचा विचार करावा. शांत राहून सकारात्मक विचार करण्याची सवय आपण जोपासली पाहिजे असे त्यांनी प्रतिपादन केले.

या कार्यक्रमांच्या यशस्वीतेसाठी वाणिज्य मंडळाचे सहकार्य लाभले.

डॉ. ई.बी. माळी
अध्यक्ष

□□□□□

जिमखाना विभाग -

शैक्षणिक वर्ष २००३-०४ मध्ये ११ वी १२ वर्गामध्ये शिकत असलेले विद्यार्थी व- विद्यार्थिनी हे विविध क्रीडा प्रकारात बहुसंख्येने सहभागी झालेत. काही खेळाडूंनी चांगल्या प्रकारे खेळामध्ये कौशल्य दाखविल्यामुळे राज्य व राष्ट्रस्तरावर खेळण्याचा मान मिळाला.

२००३-०४ मधील तालुका पातळीवर विजयी झालेला संघ असे आहेत - बुध्दीबळ मुलें, खो-खो मुली, बॅडमिंटन मुलें, टेबल टेनीस मुलें, मैदानी स्पर्धामध्ये ४ मुलें व २ मुली विजयी झाल्या.

जलतरण संघ, बॅडमिंटन मुलें, खो-खो मुली, बुध्दीबळ मुलें, हे संघ जिल्हा पातळीवर विजयी झालेत. हॅण्डबॉल मुली व टेबल टेनीस मुले हे संघ जिल्हा पातळीवर उपविजयी ठरलेत.

विभागीय स्तरावर जलतरण संघातील ६ खेळाडूंचा सहभाग झाला. ११ वी शास्त्र वर्गातील विद्यार्थी करण नगरकर याला राज्यस्तरावर यश मिळाले.

निरंजन प्रदीप देशमुख हा १२ वी कॉमर्स वर्गातील विद्यार्थी 'तलवारबाजी' या स्पर्धेत जिल्हा, विभाग, राज्यस्तर सर करून त्याला राष्ट्रीय स्तरावर खेळण्याचा बहुमान मिळाला. (फिराजपूर-पंजाब) बुध्दीबळ या खेळामध्ये विभागस्तरावर मेहता हार्दिक अतुल या ११ वी कॉमर्स वर्गातील विद्यार्थ्याला यश मिळाल्यामुळे त्याला राज्यस्तरावर खेळण्याचा मान मिळाला.

हॅण्डबॉल मुलींच्या संघाला जिल्हास्तरावर उपविजेता पदावर समाधान मानावे लागले असले तरी विभागस्तरावर आपल्या संघातील २ मुलींची निवड चाचणी करण्यात आली. नंतर विभागस्तरावरून कु. पाटील दिप्ती महेंद्र या ११ वी शास्त्र वर्गातील विद्यार्थिनीस राज्यस्तरावर निवड चाचणीसाठी निवड करण्यात आली. नूपूर संजीव कुलकर्णी ही ११ वी शास्त्र वर्गातील विद्यार्थिनी साफ्टबॉल खेळामध्ये राष्ट्रीय स्तरावर खेळली. (हैद्राबाद, आंध्रप्रदेश)

श्रध्दा दिलीप लाठी ही ११ वी कॉमर्सची विद्यार्थिनी मुजफ्फरनगर (उत्तरप्रदेश) येथे खेळल्या गेलेल्या नॅशनल स्पर्धेत चॉकबॉल ह्या खेळात चमकली.

सर्वच यशस्वी खेळाडूंचे मु.जे. महाविद्यालय परिवाराचे तर्फे हार्दिक अभिनंदन करण्यात आले आहे.

यंदा प्रथमच तुकडी अंतर्गत क्रिकेट स्पर्धा घेण्यात आल्या पहिलाच प्रयत्न असला तरी एकूण ८ संघांनी खेळात सहभाग घेतला. कौतुकाची बाब म्हणजे ८ पैकी ७ संघ हे शास्त्र शाखेचे होते हे विशेष होय.

एकंदरीत या शैक्षणिक वर्षात ३ राष्ट्रीय स्तरावर व ६ राज्यस्तर खेळामध्ये खेळाडू खेळले.

पी.डी. तळले
क्रीडा प्रमुख

□□□□□

कला मंडळ २००३-०४

मु.जे. कनिष्ठ महाविद्यालय जळगांव च्या सन २००३-०४ ह्या शैक्षणिक वर्षातील कला मंडळाचे उद्घाटन उपप्राचार्य मा.श्री. एस.एम. रडे यांचे अध्यक्षतेखाली व आपल्याच महाविद्यालयातील सेवानिवृत्त प्राध्यापक व साहित्यिक मा. प्रा. शा.न. पाटील यांचे शुभहस्ते झाले. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक कला मंडळाचे अध्यक्ष प्रा. एम.एल. पाटील ह्यांनी केले.

उद्घाटन प्रसंगी केलेल्या आपल्या भाषणात (प्रा. शा.न. पाटील ह्यावर प्रदीर्घ भाषण दिले. त्यांच्या साहित्यातील काही विनोदी किस्से सांगितले.) कार्यक्रमाच्या शेवटी मा. उपप्राचार्य प्रा. एस.एम. रडे सरांनी आपले अध्यक्षिय मनोगत व्यक्त केले. प्रा. व्ही.व्ही. बिन्हाडे ह्यांनी आभार प्रदर्शन केले.

शैक्षणिक वर्षाच्या द्वितीय सत्रात प्रा. सी.वाय. पाटील यांनी सहकारी प्राध्यापकमित्रांच्या सहकार्याने कला शाखेतील विद्यार्थी व विद्यार्थिनींची एक दिवसाची स्थानिक भ्रमंती व निसर्ग निरीक्षण अशी सहल व

समुहडबा पार्टी अशा प्रकारचा छोटेखानी कार्यक्रम करून बऱ्याच विद्यार्थ्यांना निर्भीड बोलते करण्याचा प्रयत्न केला. द्वितीय सत्राच्या शेवटी प्रा. एम.एल. पाटील यांनी कला शाखेतील विद्यार्थ्यांकरीता थोर क्रांतीकारी व स्वातंत्रसेनानी नेताजी सुभाषचंद्र बोस ह्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाविषयी व स्वातंत्रलढ्यातील त्यांच्या योगदानाविषयी क्रमिक पुस्तकातील आशयाला पुरक ठरतील अशा वैशिष्ट्यांचा परिचय करून दिला.

□□□□□

चिंतामणी दत्तक योजना -

परमपूज्य श्री. सानेगुरुजी यांच्या "माधुकरी" या कल्पनेवर आधारीत "चिंतामणी दत्तक योजना" आहे. आमच्या महाविद्यालयातील एकूण १२ प्राध्यापक या योजनेत सहभागी आहेत. या प्राध्यापकांकडून दरमहा काही विशिष्ट रक्कम (जेवण व फिरकोळ खर्च) विद्यार्थ्यांस त्यांचे शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत दिली जाते. ही रक्कम विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचविण्यास ज.जनता बँक, जळगांव मदत करते. हे सहकार्य जनता बँके तर्फे विनामुल्य मिळते.

योजने अंतर्गत लाभ घेतलेले विद्यार्थी
१. चिंतामण रामदास चौधरी (एम.एस.)
२. अतुल आर. सोनार (एम.बी.बी.एस.)
समाजातील अत्यंत गरीब होतकरू परंतु हुशार विद्यार्थ्यांसाठी ही योजना आहे.

प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी

□□□□□

विज्ञान मंडळ

२००२ ते २००३ या शैक्षणिक वर्षासाठी मु.जे. कनिष्ठ महाविद्यालयात विज्ञान मंडळाची स्थापना करण्यात आली.

विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांना विज्ञानातील आधुनिक ज्ञान मिळावे, त्यांच्यामधील वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसित व्हावा या हेतूने विज्ञान मंडळाची निर्मिती झाली. अनुभवी आणि तज्ञ व्यक्तींचे मार्गदर्शन, वैज्ञानिक समस्यांचे निवारण हे या मंडळाच्या स्थापने मागील प्रमुख हेतू आहेत.

विज्ञान मंडळाचे उद्घाटन दै. गावकरी जळगांव चे संपादक विद्याधरजी पानट यांचे हस्ते झाले. त्यांनी भारतीय संस्कृती आणि विज्ञान या विषयांवर अत्यंत मोलाचे व हसत-खेळत असे मार्गदर्शन केले. कार्यक्रमाचे सुत्र संचालन ११ वी सायन्सची विद्यार्थिनी कु. पायल कासट हीने केले. विद्यार्थ्यांमध्ये अत्यंत उत्साहाचे वातावरण होते, फलकांवर सुंदर बॉयलॉजिकल रांगोळ्या काढण्यात आल्या होत्या. प्रा. एस. व्ही. बलसाने यांनी आभार मानले.

विज्ञान मंडळा अंतर्गत रशियन विद्यापीठात वैद्यकीय शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांचे चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले. या कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांना या शिक्षणासंबंधी विशेष माहिती मिळाली व त्यांच्या शंकांचे निरसन झाले. प्रा. एन.एस. झोपे व प्रा. एम.डी. रोटे यांनी सुत्र संचालन केले.

विज्ञान मंडळाचे यशस्वीतेसाठी सर्व सदस्यांनी सहकार्य केले.

प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी

अध्यक्ष - विज्ञान मंडळ, कनिष्ठ महाविद्यालय

□□□□□

फाऊंडेशन फॉर एक्सलन्स (अमेरिका)

काही विद्यार्थी अत्यंत हुशार, बुद्धीवान असतात परंतु आर्थिक परिस्थिती कमजोर असल्यामुळे विद्यार्थी आपल्या आवडीचे उच्च शिक्षण घेऊ शकत नाही. अशा गरजू विद्यार्थ्यांना आपल्या अमेरिका स्थित बांधवांनी FFE मार्फत मदतीचा हात दिला आहे.

FFE ही 'ना नफा' या तत्वावर आधारित संस्था कॅलीफोर्निया येथील सिलीकॉन व्हॅली येथे आहे. आपल्या देशातील काही बांधव अमेरिका येथे रहातात त्यांनी सन १९८४ पासून FFE ही संस्था चालविली आहे. या संस्थेमार्फत भारतातील अत्यंत गरीब परंतु बुद्धीमान विद्यार्थ्यांना स्कॉलरशिप फॅसिलिटेटर मार्फत दिली जाते.

आपल्या महाविद्यालयातील जीवशास्त्र या विषयाचे प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी यांना फॅसिलिटेटर म्हणून काम पहाण्याचा बहुमान मिळाला आहे.

अतिशय हुशार परंतु शैक्षणिक खर्च पेलवू न शकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची माहिती फॅसिलिटेटर मार्फत वरील संस्थेकडे पाठविली जाते. हा अर्ज मंजूर झाल्यानंतर प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी व संबंधीत विद्यार्थी यांचे संयुक्त नावाने चेक मार्फत विद्यार्थ्यांस पैसे मिळू शकतात.

शैक्षणिक वर्ष २००३-०४ या वर्षात प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी यांचे मार्फत खालील विद्यार्थ्यांना स्कॉलरशिप मिळाली आहे.

या स्कॉलरशिपचा लाभ घेण्यासाठी गरजू विद्यार्थ्यांनी प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी यांचेशी संपर्क साधावा.

अ.नं.	विद्यार्थ्यांचे नाव	वर्ग	महाविद्यालय	स्कॉलरशिप रु.
१.	अजीत हरिष गोएंका	एम.बी.बी.एस. (तृतीय वर्ष)	जी.एस. मेडिकल कॉलेज, मुंबई	२०,०००/-
२.	गायत्री अरविंद कासट	एम.बी.बी.एस. (तृतीय वर्ष)	जी.एस. मेडिकल कॉलेज, मुंबई	२०,०००/-

प्रा. एस.व्ही. सोमवंशी
फॅसिलिटेटर FFE (USA)

□□□□□

वरिष्ठ महाविद्यालय अहवाल

सी.ए. कोचिंग सेंटर -

नवी दिल्ली येथील दि इन्स्टीट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौन्टन्टस् ऑफ इंडिया तर्फे घेतल्या जाणाऱ्या सी.ए.च्या प्रोफेशनल एज्युकेशन कोर्स-I(PE-I) आणि प्रोफेशनल एज्युकेशन कोर्स-II (PE-II) या परीक्षांची तयारी करणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी मार्गदर्शन वर्गाचा प्रारंभ आपल्या महाविद्यालयात शैक्षणिक वर्ष २००३-०४ पासून करण्यात आला.

या परीक्षेविषयी माहिती देण्यासाठी प्राचार्य अनिल राव यांच्या अध्यक्षतेखाली संबंधित विद्यार्थ्यांची बैठक दिनांक १ जुलै २००३ रोजी आयोजित करण्यात आली. या बैठकीत उपस्थित विद्यार्थ्यांना प्रा. शेखर सोनाळकर आणि प्रा.कु.एस.पी. पालवे यांनी सी.ए. च्या एकूण अभ्यासक्रमाविषयी व परीक्षा पध्दती विषयी विस्तृत माहिती दिली.

PE-I कोर्सचे मार्गदर्शन वर्ग दिनांक २ जुलै २००३ पासून आणि PE-IIचे मार्गदर्शन वर्ग दिनांक ७ जुलै २००३ पासून नियमितपणे सुरू झालेत.

दिनांक २०/९/२००३ रोजी सी.ए. अभ्यासक्रमाच्या मार्गदर्शन वर्गातील विद्यार्थ्यांची विद्यावर्धिनी महाविद्यालय धुळे येथील अकौन्टन्सी विषयाचे विभाग प्रमुख प्रा.पी.डी. अडसूळ यांच्या सोबत मार्गदर्शन पर चर्चा आयोजित करण्यात आली होती.

सुमारे वर्षभर चाललेल्या सी.ए.च्या मार्गदर्शन वर्गातील विद्यार्थ्यांना अनेक शिक्षक व व्यावसायिक तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन लाभले. यात प्रामुख्याने प्रा.डॉ.इ.बी.माळी, प्रा.कु. रेणुका देशमुख, प्रा. आर.एस. भागडीकर, प्रा. शेखर सोनाळकर, प्रा. वाय.ए.सैंदाणे,

प्रा.कु. एस.पी.पालवे, प्रा. एस.ए.टी. सब्जवारी, प्रा. डी.बी.कोलते, प्रा.जयशंकर, प्रा.सौ. एस.एस. थत्ते, प्रा. एस.ए.कुलकर्णी, प्रा. एस.बी. लोहार (सी.ए.) त्याच प्रमाणे व्यावसायिक तज्ञ श्री. उमेश सेठीया(कॉम्प्युटर), श्री. अविनाश लांडगे(सीए), श्री. अनुराग माथुर(सी.ए.), अॅडव्होकेट एम.आर.शिरुडे, श्री. रविन्द्र खैरनार(सी.ए.), श्री. अमित कावरा(सी.ए.) यांचे मार्गदर्शन लाभले.

दि इन्स्टीट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौन्टन्टस् ऑफ इंडिया नवी दिल्ली या इन्स्टीट्यूटच्या दिनांक ३० डिसेंबर २००३ च्या पत्रानुसार आपल्या महाविद्यालयास अॅक्रेडिटेशन मिळाले. अशा रीतीने PE-I व PE-II च्या अभ्यासवर्गांना मान्यता मिळालेले उत्तर महाराष्ट्रातील आपले पहिले व एकमेव महाविद्यालय आहे.

आपल्या महाविद्यालयात प्रथमच सुरू झालेल्या या मार्गदर्शन वर्गाचा लाभ PE-I च्या सहा PE-II च्या सहा व C.S.(सी.एस.) च्या दोन विद्यार्थ्यांनी घेतला.

प्रा. वाय.ए. सैंदाणे
समन्वयक (सी.ए. मार्गदर्शन केंद्र)

□□□□□

सेवायोजन कार्यालय -

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी नोकरीच्या संधी उपलब्ध करून देणे, आपल्या अभ्यासाव्यतिरिक्त विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे,

महाविद्यालयातील विविध समित्या कनिष्ठ महाविद्यालय

वाणिज्य मंडळ

प्राध्यापक प्रबोधिनी

युवती सभा

अजिंठा
2003-2004

विज्ञान मंच

संस्कृत मंडळ

विज्ञान मंडळ

कला मंडळ

अजिंठा
2003-2004

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

संपादक मंडळ
अजिंठा

नियोजन मंडळ

प्रसिध्दी समिती

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

अज्ञिंठा
2003-2004

मुल्जियन्स
गृहपत्रिका समिती

स्पर्धा परिक्षा

गुणवत्ता मंडळ

विद्यार्थी तक्रार निवारण
समिती

उजळणी वर्ग समिती
(रेमेडिअल कोचिंग समिती)

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

अज्ञिंठा
2003-2004

सामान्यज्ञान परीक्षा समिती

उजळणी वर्ग समिती
(रेमेडिअल कोचिंग समिती)

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

अज्ञिंठा
2003-2004

परीक्षा समिती

यु.जी.सी. प्रकल्प समिती

स्टाफ अॅकेडमी

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

अज्ञिंठा
2003-2004

व्यवसाय व मार्गदर्शन
समिती

वादविवाद मंडळ

युवती सभा

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

अर्जिठा
2003-2004

दक्षता समिती

साहित्य मंडळ

कला व सांस्कृतिक मंडळ

अर्जिठा
2003-2004

महाविद्यालयातील विविध समित्या
वरिष्ठ महाविद्यालय

जिमखाना सदस्य

ग्रंथालय समिती

सेवायोजन समिती

अज्ञिठा
2003-2004

मागासवर्गीय विद्यार्थी
सहायता समिती

एन.सी.सी. विद्यार्थीनी

एन.सी.सी. विद्यार्थी

अज्ञिठा
2003-2004

मुलींचे वसतीगृह

मुलांचे वसतीगृह

भावपूर्ण श्रध्दांजली

के. प्रा. दिलीप बळीराम अत्तरदे
कनिष्ठ महाविद्यालय

एन.सी.सी. विभाग ...!

अजिंठा
2003-2004

एन.आय.सी. कॅम्प
मधील पदक विजेता

प्रजासत्ताक दिवस परेडमध्ये
सहभागी छात्रसैनिकां समवेत
ले. जनरल सातपुते

रोह्मर युनिट कॅम्प
श्री क्षेत्र मनुदेवी

शिक्षणानंतर येणाऱ्या स्पर्धात्मक परिस्थितीसाठी तयार करणे. अशा अनेक प्रगतीशील उद्देशास अनुसरून सेवा योजन कक्षाची स्थापना करण्यात आली.

सेवायोजन कार्यालयाद्वारे पुढील प्रमाणे नवनविन उपक्रम या शैक्षणिक वर्षात राबविण्यात आले.

१) पदव्युत्तर शिक्षण घेऊन उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यां विषयीची सर्व माहिती असणारी सेवा योजन पुस्तिका प्रकाशित करण्यात आली. ही पुस्तिका जवळ-जवळ ५०० वेगवेगळ्या कंपन्या संशोधन संस्थांना पाठविण्यात आली. त्या द्वारे १४ औद्योगिक संस्थांनी ७४ विद्यार्थ्यांना मुलाखतीस बोलविण्यात आले होते. त्यापैकी २० विद्यार्थ्यांना रोजगाराची संधी देण्यात आली.

२) सेवायोजन कार्यालयाद्वारे दोन संस्थाद्वारे महाविद्यालयात मुलाखती घेण्यात आल्या.

३) राष्ट्रीय स्तरावर असलेल्या तीन शिष्यवृत्तींसाठी विद्यार्थ्यांना समुपदेशन व मार्गदर्शन करण्यात आले.

४) पदवी शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांनी पदव्युत्तर शिक्षणासाठी राष्ट्रीय स्तरावरील नामांकीत तांत्रिक व व्यवसायिक संस्थांना आवेदन करून तेथे शिक्षण घ्यावे. यासाठी मार्गदर्शन करण्यात आले.

५) विद्यार्थ्यांनी शिक्षणासोबत स्पर्धा परिक्षांनाही सामोरे जावे यासाठी स्पर्धा परिक्षांसाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्यात आले.

६) पदव्युत्तर शिक्षण घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांनी आपल्या अभ्यासक्रमा व्यतिरिक्त शैक्षणिक क्षेत्रात पडणाऱ्या नवनविन घडामोडी बद्दल माहिती करून घेणे या उद्देश या M.Sc.(Microbiology & Biochemistry) विषयाच्या विद्यार्थ्यांनी वेगवेगळी आपल्या अभ्यासक्रमाशी निगडित असलेली माहिती गोळा केली.

अजिंठा

७) केंद्र व राज्य शासनाद्वारे अनुदानित वेगवेगळ्या उपक्रमाविषयी माहिती गोळा करून ते उपक्रम राबविणे. या उद्दीष्टा अंतर्गत पर्यावरण व वन मंत्रालयाद्वारे अनुदानित पर्यावरण जनजागरण मोहीमे साठी सेवायोजन कार्यालयाद्वारे आवेदन करण्यात आले होते. त्यासाठी पर्यावरण मंत्रालयाद्वारे ७०००/- रु. अनुदान मंजूर करण्यात आले आहे.

८) रोजगार व स्वयंरोजगार मार्गदर्शन केंद्र जळगांव यांच्याद्वारे एक मार्गदर्शन केंद्र उघडण्यासाठी प्रयत्न सुरु आहेत.

९) विद्यार्थ्यांना शिक्षणासोबत औद्योगिक संस्थांच्या कार्यप्रणाली बद्दल माहिती व्हावी व त्याचा त्यांच्या भावी जीवनात उपयोग व्हावा या उद्देशाने सेवायोजन कार्यालया मार्फत मे. शामा अॅग्री इंडस्ट्रीज, जळगांव यांच्या समन्वय प्रस्थापित करण्यात आला.

१०) व्यक्तीमत्त्व विकासाच्या दृष्टीने आवश्यक असणाऱ्या गुणांबाबत विद्यार्थ्यांना जागरूक करण्यासाठी वरील विषयाशी संबंधीत विविध व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते.

११) विद्यापीठाकडून घेतल्या जाणाऱ्या परिक्षांमध्ये चांगले गुण प्राप्त व्हावे या उद्देशाने सेवायोजन कक्षाद्वारे विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करण्यात आले.

१२) विद्यार्थी दशेत विद्यार्थ्यांना वेगवेगळे विषयावर मार्गदर्शन करण्यात आले. त्यात मुख्यतः-

अ) पदवीनंतर कोणकोणत्या क्षेत्रात नोकरी करावी?

ब) अभ्यास कसा करावा ?

क) परिक्षेची तयारी कशी करावी ?

ड) व्यक्तिगत समस्या कशा सोडवाव्या ? इ.

१३) सेवा योजन कार्यालयाद्वारे M.B.A. या पदव्युत्तर अभ्यासक्रमासाठी होणाऱ्या प्रवेश परिक्षेसाठी मार्गदर्शन वर्ग घेण्यात आले. १० विद्यार्थ्यांनी त्याचा लाभ घेतला.

भविष्यकाळात सेवायोजन कार्यालयाद्वारे विद्यार्थी व त्यांच्या पालकांनाही मार्गदर्शनाची सोय उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी वेगवेगळ्या योजना व उपक्रम राबविण्याचा मानस आहे.

प्रा. प्रशांत ज. शर्मा
सेवा योजन अधिकारी
प्रा.डॉ. आर.टी. महाजन
चेअरमन, सेवायोजन समिती

□□□□□

रेमिडिअल कोचिंग कोर्सेस -

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या योजनेअंतर्गत मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वास वाढविणे व ग्रामीण भागातून आलेल्या विद्यार्थ्यांच्या मनातील इंग्रजी, गणित, पदार्थ विज्ञान व इतर विषयांची भिती दूर करणेच्या दृष्टीने सन २००२-०३ पासून महाविद्यालयात मा.प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनाखाली वेगवेगळ्या विषयांसाठी रेमिडिअल कोचिंग कोर्सेस सुरु करण्यात आलेले आहेत. सन २००२-०३ वर्षी प्रथम वर्ष कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखेसाठी इंग्रजी, अर्थशास्त्र, अकॉउन्टन्सी व कॉस्टींग, पदार्थ विज्ञान, रसायनशास्त्र व गणित या विषयासाठीचे वर्ग आयोजित करण्यात आले. सन २००३-०४ वर्षापासून रेमिडिअल कोचिंग कोर्सेसची व्याप्ती वाढवून प्रथम वर्ष व द्वितीय

वर्ष कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखेची इंग्रजी, अर्थशास्त्र अकॉउन्टन्सी व कॉस्टींग, पदार्थ विज्ञान, रसायनशास्त्र व गणित या विषयांसाठी क्लासेस आयोजित करण्यात आलेत.

रेमिडिअल कोचिंग कोर्सेस शिकविण्यासाठी महाविद्यालयातील अनुभवी शिक्षक, सेवानिवृत्त शिक्षक तसेच उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ व डॉ. अण्णासाहेब बॅंडाळे महिला महाविद्यालयातील शिक्षकांनी महत्वपूर्ण योगदान दिले.

सदर योजनेअंतर्गत सर्व विषयांची अभ्यासक्रमात पुस्तके व संदर्भग्रंथ विकत घेवून ती महाविद्यालयाच्या ग्रंथालयात विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध केलेली आहेत.

प्रा. मुकुंद लिधुरे
समन्वयक, रेमिडिअल कोचिंग कोर्सेस

□□□□□

कला मंडळ -

विद्यार्थ्यांमधील अंगभूत गुणांचा विकास करता यावा यासाठी प्रत्येक शैक्षणिक वर्षात कला मंडळ कार्यरत असते. सन २००३-०४ मध्ये कला मंडळाच्या कार्याचा आरंभ आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील प्रसिध्द कलावंत डॉ. लक्ष्मणराव देशपांडे (औरंगाबाद) यांच्या प्रमुख उपस्थितीत दिनांक १९ जुलै, २००३ रोजी कॉन्फरन्स हॉल येथे झाला. उदघाटन समारंभ प्रसंगी डॉ. लक्ष्मणराव देशपांडे यांनी व्यक्तिमत्व विकासातील रंगभूमीचे योगदान याविषयासवरील व्याख्यानाचा महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी लाभ घेतला.

दिनांक ५ सप्टेंबर २००३ शिक्षक दिनी कला आणि साहित्य मंडळाच्या संयुक्त विद्यमाने विद्यार्थी कवी

संमेलनाचे आयोजन करण्यात आले. या संमेलनात २० विद्यार्थ्यांनी आपल्या कवीता सादर केल्यात. कवी संमेलनाच्या अध्यक्षस्थानी सुप्रसिध्द कवी श्री. मंगेश काळे होते. संमेलनाचे औचित्य साधून श्री. मंगेश काळे यांच्या प्रकट मुलाखतीचा कार्यक्रमही आयोजित करण्यात आला. या प्रसंगी छंदबध्द कविता आणि मुक्त छंदातील कविता या विषयावरील चर्चेत विद्यार्थ्यांनी सहभाग दिला. श्री. मंगेश काळे यांच्या शुभवहस्ते सर्वोत्कृष्ट कवींचा गौरव करण्यात आला. प्रत्येक महिन्याच्या ५ तारखेला या प्रमाणे कवी संमेलन आयोजित करण्याचा मानस याप्रसंगी व्यक्त करण्यात आला.

राज्यस्तरावरील स्पर्धासह विद्यापीठ स्तरावरील अनेक स्पर्धांमध्ये विद्यार्थी कलावंतांना सहभाग घेण्यास यावर्षीही प्रोत्साहन देण्यात आले. यापैकी लोकनृत्य स्पर्धांमध्ये सहभाग दिलेल्या कु. समीर घोडेस्वार आणि त्याच्या सहकाऱ्यांनी सुर्याफाऊंडेशन, मुंबई प्रायोजित करंडकासह अनेक पारितोषिके जिंकून आणलीत. महाविद्यालयाचे प्राचार्य श्री. अनिल राव यांनी कलावंतांचे अभिनंदन केले.

उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ आयोजित युवारंग युवक महोत्सवातील सर्व स्पर्धांमध्ये विद्यार्थ्यांनी सहभाग दिला. युवक महोत्सवातील शास्त्रीय नृत्य, शास्त्रीय गायन, शास्त्रीय वादन, सुगम गायन, समुह गायन, पथनाट्य, लोकनृत्य यासह कथाकथन, काव्यवाचन, एकपात्री अभिनय, वक्तृत्व स्पर्धा, वादविवाद स्पर्धा तसेच निबंध लेखन, घोषवाक्यस्पर्धा, चित्रकला आणि रांगोळी स्पर्धेत सहभाग दिला. यापैकी खालील स्पर्धेत विद्यार्थ्यांना पारितोषिके प्राप्त झालीत. मा. प्राचार्य आणि उपप्राचार्यांनी विद्यार्थी कलावंतांचे कौतुक केले.

स्पर्धेचा प्रकार	सहभागी कलावंत	पारितोषिक
लोकनृत्य	समीर घोडेस्वार, केतकी शिंदे, लिना कोठारी, कविता चौधरी योगेश सोनवणे, सुधीर शिरसाठ इ.	सुवर्ण पदक
निबंध लेखन	राहूल किसन पाटील	सुवर्ण पदक
शास्त्रीय गायन	कु. संपदा छापेकर	रौप्यपदक
वादविवाद स्पर्धा	कु. लिना कोठारी श्याम बडगुजर	कांस्य पदक

दिवाळीच्या सुटीकाळात प्रसिध्द रंगभूमी कलावंत श्री. दिलीप प्रभावळकर यांचे जळगावी आगमन झाले असता त्याचा लाभ घेवून श्री. प्रभावळकरांना महाविद्यालयात चर्चेसाठी पाचारण करण्यात आले. यावेळी विद्यार्थ्यांनी श्री. प्रभावळकरांना अभिनय कलेविषयी अनेक प्रश्न विचारलेत. श्री. दिलीप प्रभावळकर यांनी प्रात्यक्षिकासह विद्यार्थ्यांच्या शंकांचे निरसन केले. या प्रसंगी महाविद्यालयाचे प्राचार्य, उपप्राचार्य यांच्यासह खान्देश कॉलेज एज्युकेशन सोसायटीचे अनेक पदाधिकारी उपस्थित होते.

प्रा.डॉ. महेश जोशी
अध्यक्ष, कला मंडळ

□□□□□

युवती-सभा -

२००३-०४ या शैक्षणिक वर्षातील अहवाल सादर करतांना मला विशेष आनंद होत आहे. युवतींच्या कलागुणांना प्रोत्साहन देण्याच्या दृष्टीने युवती सभेमार्फत खालील कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले.

- १) युवती सभेचे उद्घाटन दि. २५ ऑगस्ट रोजी संस्कार भारतीच्या रांगोळी शिबीराने झाले. या दोन दिवसीय शिबीराला सौ. सुनंदा सूर्वे, सौ. गीता रायतीळे, सौ. राधा बडे आणि सौ. शालीनी झांबरे यांनी प्रात्यक्षिकाद्वारे मार्गदर्शन केले. या शिबीरात ७० विद्यार्थीनी सहभागी झाल्या होत्या. नंतर या विद्यार्थीनींच्या गटवार स्पर्धा घेण्यात आल्या. ह्यातील प्रथम तीन क्रमांकांना पारितोषिके देण्यात आली. परिक्षक म्हणून सौ. सुनंदा सूर्वे आणि सौ. राधा बडे यांनी काम पाहिले.
- २) दि. १७ सप्टेंबर २००३ रोजी प्रसिध्द पाककला तज्ञ श्री. अमर राणे यांच्या पाककला प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करण्यात आले होते. त्यांनी पाक कलेसंदर्भात काही विशेष टिप्स विद्यार्थीनींना दिल्या. या कार्यक्रमासाठी डॉ. गौरी राणे यांचे विशेष सहकार्य लाभले. या कार्यक्रमाचा लाभ विद्यार्थीनींनी मोठ्या संख्येने घेतला.
- ३) दि. २२ सप्टेंबर रोजी विद्यार्थीनींच्या पाकगुणांना वाव देण्याच्या दृष्टीने 'फुड फेस्टीवल' चे आयोजन करण्यात आले होते. या कार्यक्रमाचे उद्घाटन मा. उपप्राचार्य एम.डी.बोंडे यांच्या हस्ते झाले. उत्कृष्ट पाककृतींना बक्षिसे देण्यात आली. एकूण चार बक्षिसे देण्यात आली. परिक्षक म्हणून डॉ. पी.टी.चौधरी, प्रा.आनंद काटीकर, प्रा. कल्पना नंदनवार यांनी काम

पाहिले. या कार्यक्रमाला विद्यार्थी-विद्यार्थीनींचा उत्कृष्ट प्रतिसाद लाभला.

- ४) २३ जानेवारी २००४ रोजी युवती सभेमार्फत 'गिफ्ट रॅपिंग' शिबीराचे आयोजन करण्यात आले. या शिबीराला हस्तकला विशेषज्ञ सौ. मिनाक्षी वाणी आणि कु. सोनल वाणी यांचे मार्गदर्शन लाभले. या शिबीरात गिफ्ट रॅप कसे करावे, त्याची मांडणी कशी करावी, पेंटिंग कसे करावे व ते सुशोभित कसे करावे यासंबंधी प्रात्यक्षिकाद्वारे मार्गदर्शन करण्यात आले. यासाठी विशेष सहकार्य डॉ. गौरी राणे यांनी केले. व आभार डॉ. उज्वला नेहेते यांनी मानले.
- ५) फेब्रुवारी २००४ मध्ये संस्कृती फाउंडेशन हॅट्रबाद येथील श्री. नटराज गुरुजी यांचे भरतनाट्यम वर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले. होते. या प्रसंगी त्यांनी विद्यार्थीनींना त्यांच्या मध्ये असलेल्या सुप्त गुणांची ओळख करून दिली. व नृत्याद्वारे होणारे व्यायामाचे महत्व पटवून दिले.
- ६) श्री. नटराज गुरुजी यांच्या मार्गदर्शनाखाली दहा दिवसीय भरतनाट्यम शिबीर आयोजित करण्यात आले होते. या शिबीरात बहुसंख्य विद्यार्थीनींनी सहभाग घेतला. शिबीराच्या शेवटच्या दिवशी श्री. नटराज गुरुजींचा सत्कार करण्यात आला.
- ७) दि. २३ फेब्रुवारी रोजी जळगांव शहरातील सुप्रसिध्द स्त्रीरोगतज्ञ डॉ.सौ. चंद्रिका देसाई यांच्याशी अनौपचारिक गप्पांचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला. याप्रसंगी माननीय प्राचार्य श्री. अनिल राव उपस्थित राहिले. तसेच या चर्चेत बहुसंख्य प्राध्यापिकांनी भाग घेतला.

अशाप्रकारे या शैक्षणिक वर्षात विविध कार्यक्रम उत्साहाने आयोजित करण्यात आले. या

कार्यक्रमांमधील सहभागी आणि पारितोषिक विजेत्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन !

प्रा.जयश्री महाजन
चेअरमन, युवती सभा

□□□□□

Talent Search Examination
in Chemistry -

The Department of Chemistry of Moolji Jaitha College, Jalgaon has been conducting the "Talent Search Examination in Chemistry" for the students of first year B.Sc. of North Maharashtra University. Region since 1997, in the memory of the Golden Jubilee of the college.

The aim of this examination is to improve the knowledge of the students in Chemistry, to develop their reasoning power and empowering them for facing various competitive examinations i.e. for enlightening their future career. There has been in increasing response and awareness of the students towards this competitive examination.

This year, the examination was conducted on 21st December 2003. 660 students from 25 different colleges participated in this examination. Out of

which 322 students have passed successfully.

The Prize/Certificate distribution Ceremony of this examination was held on 11th February 2004. Prof. R.S. Mali. Hon. Vice Chancellor. North Maharashtra University, Jalgaon presided over the function Dr. K.R.Kabra an Industrialist was the chief guest of the function Dr. A.T. Jawale. President K.C.E.Society, Ex-principal Shri. D.S. Nemade, Principal Shri. A.G. Rao, Vice Principal Shri. M.D. Bonde, Vice Principal Dr. S.S. Rane, teachers, parents and students of different colleges were present for the function.

□□□□□

प्राध्यापक प्रबोधिनी -

प्राध्यापक प्रबोधिनीचा उद्घाटन सोहळा दिनांक १४/८/२००३ रोजी संपन्न झाला. डॉ. जयंत जहागिरदार उद्घाटक म्हणून आले होते. ह्या प्रसंगी त्यांचे 'आयुर्वेद-समज गैरसमज' ह्या विषयावर व्याख्यान झाले. प्राध्यापक प्रबोधिनी तर्फे १५ ऑगस्ट २००३ रोजी सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांसाठी ओळखपत्र तयार करण्यात आले. तसेच २५ जानेवारी २००४ रोजी सहकुटूंब स्नेहमेळावा आयोजित केला होता. ह्या प्रसंगी प्रा. हेमंत कुलकर्णी लिखित व दिग्दर्शित दोन अंकी नाटक 'कोण आहे रे तिकडे' आपल्याच महाविद्यालयातील मुलांनी सादर केले. २००३-०४ ह्या

शैक्षणिक वर्षात जे प्राध्यापक सेवानिवृत्त झाले. त्या सर्वांसाठी वेळोवेळी निरोप समारंभ आयोजित करण्यात आले होते.

प्रा.डॉ.श्रीमती. एस.एस. देशपांडे
चेअरमन

□□□□□

गुणवत्ता मंडळ -

गुणवत्ता मंडळातर्फे या शैक्षणिक वर्षात दोन कार्यशाळा आयोजित करण्यात आल्यात. पहिली कार्यशाळा १९ ऑगस्ट २००३ रोजी आपल्या महाविद्यालयातील शिक्षकेतर सहकाऱ्यांसाठी "कार्य-संस्कृती" या विषयावर घेण्यात आली. या कार्यशाळेत औरंगाबादच्या सरस्वतीभुवन महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. शरद अदवंत आणि धुळ्याचे प्रसिध्द चार्टर्ड अकॉउंटंट डॉ. प्रकाश पाठक यांचे मार्गदर्शन लाभले. दुसरी कार्यशाळा ग्रंथालयातील सहकाऱ्यांसाठी "ग्रंथालयातील कार्य संस्कृती" या विषयावर घेण्यात आली. त्यात उपप्राचार्य प्रा. शरद छापेकर, प्रा. शेखर सोनाळकर, आणि माजी प्रा.डॉ. एस.आर. चिरमाडे यांनी मार्गदर्शन केले.

सन २००२-०३ या शैक्षणिक वर्षात गुणवत्ता मंडळातर्फे ज्या सूचना करण्यात आल्या होत्या. त्यापैकी बहुतांशी सूचनांची पूर्तता करण्यात आली, ही अतिशय समाधानाची बाब आहे. कार्यालयाबाहेरील विद्यार्थ्यांसाठी बांधलेली शेड, मुलींच्या कॉमन रुम चे नूतनीकरण, वॉटर कूलरची व्यवस्था आणि विशेष म्हणजे विद्यार्थ्यांसाठी एकाच ठिकाणी प्रवेश प्रक्रिया इत्यादी

उपलब्ध करून देण्यात आल्या.

प्रा.सौ. यू.एस. मानुधने
चेअरमन

□□□□□

साहित्य मंडळ -

ह्यावर्षी साहित्यमंडळ आणि कलामंडळाचे संयुक्त असे औपचारिक उद्घाटन दि. १९/७/२००३ रोजी करण्यात आले. उद्घाटन यासाठी म्हणून गिनीज बुकात विक्रम नोंदविलेले "वन्हाड" कार प्रा. डॉ. लक्ष्मण देशपांडे उपस्थित होते. अत्यंत मोजक्या शब्दांत, खास शैलीत प्रा.डॉ. लक्ष्मण देशपांडे ह्यांनी, परदेशात राहूनही आपल्याला भारतीय संस्कृतीचा कसा अभिमान आहे हे समर्पक उदाहरणांनी श्रोत्यांना पटवून दिले.

साहित्यमंडळ आणि कला मंडळाच्या संयुक्त विद्यमाने दि. ५/८/२००४ रोजी. काव्य रचनेच्या संदर्भात श्री. मंगेश काळे ह्यांचे भाषण आणि विद्यार्थ्यांचे स्व-रचित काव्यवाचन आयोजित करण्यात आले होते. आपल्या महाविद्यालयातील प्रथम वर्ष वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थी श्री. राहुल किसन पाटील ह्याने विविध निबंधस्पर्धांमध्ये पारितोषिके प्राप्त केली. ती अशी -

- १) उमवि तर्फे आयोजित युवारंग युवक महोत्सव निबंध स्पर्धा - प्रथम क्रमांक, सुवर्णपदक, स्मृतिचिन्ह, सन्मानपत्र.
- २) उमवि व विद्यार्थी कल्याण व राष्ट्रीय सेवा योजना विभागा तर्फे आयोजित निबंध स्पर्धा - द्वितीय क्रमांक.
- ३) उमवि व प्रौढ आणि निरंतर शिक्षण विस्तार सेवा

विभाग अमळनेर येथील निबंध स्पर्धा-प्रथम क्रमांक
४) ज्ञानदीप साहित्यकला मंडळ जळगांव निबंधस्पर्धा प्रथम क्रमांक.

५) भुसावळ-पत्रकार संस्थेने आयोजित केलेली खुली निबंध स्पर्धा-प्रथम क्रमांक.

६) आय.एम.आर. आणि इनरव्हील क्लब जळगांव तर्फे आयोजित, सुविचार स्पर्धा - प्रथम क्रमांक ह्या बदल दि. राहुलचे मन:पुर्वक अभिनंदन !

प्रा.सौ.चारुता गोखले
अध्यक्ष, साहित्य मंडळ

□□□□□

ग्रंथालय अहवाल -

"A" श्रेणी मिळालेल्या मु. जे. महाविद्यालयाच्या सुसज्ज व अद्ययावत ग्रंथालयाचा सन २००३-०४ या शैक्षणिक वर्षाचा अहवाल सादर करताना मनस्वी आनंद होत आहे.

ग्रंथालयात दरवर्षी विविध विषयांशी संबंधित असलेले संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके, कोश वाङ्मय, क्रमिक पुस्तके यांची आवश्यकतेनुसार खरेदी केली जाते. ग्रंथालयीन सेवेचा लाभ महाविद्यालयातील प्राध्यापक, विद्यार्थी शिक्षकेतर कर्मचारी सातत्याने घेत असतात. तसेच विविध विद्याशाखेत संशोधन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही ग्रंथालय सेवेचा लाभ सातत्याने दिला जातो.

या शैक्षणिक वर्षात विद्यापीठ अनुदान मंडळाच्या पदव्युत्तर आणि पदवी अभ्यासक्रमांसाठी प्राप्त झालेल्या अनुदानातुन ग्रंथालयात अद्ययावत

२४२१ ग्रंथ खरेदी करण्यात आले. त्यामुळे आजमितीस ग्रंथालयात एकूण ग्रंथांची संख्या १,२०,६२७ एवढी झाली आहे. तसेच विविध विषयांवरील १०२ नियतकालिके ग्रंथालयात येत आहेत.

महाविद्यालयातील भूतपूर्व संस्कृत विभाग प्रमुख प्रा. श्यामकांत कुलकर्णी यांच्या स्मरणार्थ त्यांच्या ग्रंथसंपदेतून त्यांच्या पत्नी श्रीमती प्रभाताई कुलकर्णी यांचेकडून ३०० दुर्मिळ ग्रंथ ग्रंथालयास देणगीरूपाने प्राप्त झालेले आहेत.

विद्यार्थ्यांना नियमित अध्ययन करता यावे यासाठी ग्रंथालयात स्वतंत्र वाचन कक्षाची सुविधा असून तेथे सर्व प्रकारची क्रमिक पुस्तके, वर्तमानपत्रे, प्रश्नसंच, स्पर्धा परीक्षांना उपयुक्त ठरणारी पुस्तके, नियतकालिके उपलब्ध करून दिली जातात. विशेष म्हणजे सकाळी ७ वाजेपासून ते रात्री १० वाजेपर्यंत वाचनकक्ष खुले असते. या वर्षापासून पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांसाठी स्वतंत्र वाचन कक्ष सुरु करण्यात आले असून विद्यार्थ्यांना Open Access ची सुविधा देण्यात आली आहे.

सौ. आरती चौधरी
सहाय्यक ग्रंथपाल

□□□□□

विद्यार्थी-विद्यार्थीनी वसतिगृह-

२००३-२००४ या शैक्षणिक वर्षात ७५ विद्यार्थी आणि १४० विद्यार्थीनींची वसतिगृहात निवासाची व्यवस्था होती. विद्यार्थी आणि विद्यार्थीनींच्या नवीन वसतिगृहाचा परिसर सुंदर, प्रसन्न आणि विविध सोयींनी सुसज्ज आहे. वसतिगृहाची आपली उज्वल परंपरा आणि मुल्ये आहेत. त्यांचे सर्वजण जतन करतात.

विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या अभ्यासाबरोबरच व्यक्तिमत्त्वाचा विकास व्हावा. म्हणून वर्षभरात काही विधायक व सृजनशील उपक्रम राबविले गेलेत. त्यांच शारीरिक व मानसिक आरोग्य चांगलं राहावं म्हणून प्रयत्न केले जातात.

जुलै २००३ मध्ये विद्यार्थीनींचा स्वागत व परिचय कार्यक्रम संपन्न झाला. त्यावेळी उपप्राचार्य डॉ. एस.एस.राणे यांचे मार्गदर्शन लाभले. विद्यार्थीनींच्या जुन्या वसतिगृहातही स्वागत व परिचयाचा कार्यक्रम झाला. त्यावेळी रेक्टर सौ. जावळे यांनी वसतिगृहाची परंपरा आणि विद्यार्थीनींचं कर्तव्य या विषयी उद्बोधन केले.

ऑगस्ट २००३ गणेशोत्सवाच्या वेळी श्रीगणेशाच्या मूर्तीची स्थापना होऊन विविध कार्यक्रम झाले. वैयक्तिक नृत्यात ऋचा कपूर, सुनिता कोळी, दिव्या रॉय तर गीत गायनात स्वाती पाटील ने बंगाली गीत, सिम्मीक ने इंग्लिश गीत, वीनस व्यास, रत्ना खरे, अस्मा देशमुख या विद्यार्थीनींनी विविध गीते सादर केली. सुनिता कोळी, वैशाली भालेराव, तायडे यांनी नाट्यछटा सादर केल्या. कार्यक्रमाच्या शेवटी अंताक्षरीचा कार्यक्रम झाला. १३ ऑगस्ट २००३ रोजी किशोरी तळेले व स्मिता कोटेचा या विद्यार्थीनींनी विवाहाविषयीचे कायदे तसेच स्त्रियांचे हक्क या विषयी सर्वांगीण माहिती दिली. विद्यार्थीनींनी आपल्या शंका विचारून समाधान करून घेतले. त्यावेळी मंजुश्री पाटील, दिपाली जावळे, स्वाती सपकाळ यांनी सुमधुर आवाजात गाणी म्हटली.

१७ ऑगस्ट २००३ रोजी जुन्या वसतिगृहातील विद्यार्थीनींनी शेगाव व आनंदसागर येथे जाऊन सहलीचा आनंद लुटला. नांदुरा येथील हनुमानाच्या विशाल मूर्तीचे दर्शन घेऊन अभिषेक केला.

५ सप्टेंबर शिक्षक दिन विद्यार्थी विद्यार्थीनी

यांच्या दोन्ही वसतिगृहात साजरा करण्यात आला. विद्यार्थी वसतिगृहात प्रा. संतोष मनोरे यांचे समयोचित भाषण झाले. कमवा व शिका या योजनेतून ते अध्यापनाच्या स्तरापर्यंत पोहोचले या गोष्टीमुळे विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळाली. विद्यार्थीनींच्या वसतिगृहात या दिवशी वैशाली तायडे, खुशबू जैन तसेच वैशाली बीडकर ने गुरुचे महत्व व शिक्षक दिनाचे महत्व पटवून दिले. कार्यक्रमाच्या शेवटी रेक्टर जावळे मॅडमचे मार्गदर्शन लाभले.

३१ डिसेंबर २००३ रोजी विद्यार्थीनींनी काळाचे महत्व या विषयावर आपले विचार व्यक्त केले. १२ जानेवारी २००४ रोजी स्वामी विवेकानंद जयंती साजरी करण्यात आली. त्यावेळी प्रा. डी.एन. झा यांनी विवेकानंदांविषयी विचार मांडले. अध्यक्ष उपप्राचार्य डॉ. एस.एस.राणे होते.

१६ जानेवारी ते २६ जानेवारी २००४ मध्ये श्री. अकोलेकर यांनी वसतिगृहातील विद्यार्थीनींना योगासनांविषयी माहिती देऊन त्यांचे महत्व पटवून दिले. तसेच या काळात सकाळी नियमित पणे प्रात्यक्षिक करून दाखविले व आसन करून घेतली.

२५,२६ जानेवारी २००४ या दोन दिवसात विद्यार्थीनींच्या जुन्या वसतिगृहात स्नेहसम्मेलन संपन्न झाले. त्यावेळी विविध स्पर्धांचे आयोजन केले होते. मेहेंदी-खुशबू जैन, बुद्धिबळ-सोनाली रायमळे, वैयक्तिकनृत्य-दिपाली बडगुजर, समूहनृत्य-प्रिया सोनवणे व इतर, सोलो सांग-अस्मिता जंजाळकर या व्यतिरिक्त फॅन्सी ड्रेस, मिमीक्री इ. स्पर्धा खेळीमेळीच्या वातावरणात पार पडल्या. बक्षीस वितरण रेक्टर प्रा. जावळे मॅडमच्या हस्ते झाले. कार्यक्रमांतर सहभोजनाचा कार्यक्रम झाला. विद्यार्थीनींच्या नवीन वसतिगृहाचे स्नेह संमेलन दि. ३१ जानेवारी २००४ रोजी संपन्न झाले.

एन.सी.सी. विभाग ...!

SUO अमोल विसपुते
'C'- सर्त मध्ये B-ग्रेड
मुख्यमंत्री शिष्यवृत्ती

SUO दिलशाह पाजनीगरा
'C'- सर्त मध्ये A-ग्रेड

मनिषा पाटील
RD सहभाग
CM rally सहभाग

JUO राहुल मोरे
RD सहभाग

SUO तुषार पाटील
वेस्ट SUO, NIC तिरुपती
महाराष्ट्राचे नेतृत्व

SUO रूपेश परदेशी
वेस्ट कमांड अॅण्ड कंट्रोल

सपना वाघ
CM rally सहभाग

JUO विजय पाटील
थल सैनिक कॅम्प, दिल्ली

SUO रश्मी कुळकर्णी
RD सहभाग
CM rally सहभाग

SUO किरण चौधरी
'C'- सर्त मध्ये B-ग्रेड

JUO चेतन पाटील
RD सहभाग

JUO रूपाली वारके
TSC दिल्ली

एन.सी.सी. विभाग ...!

अजिंठा
2003-2004

JUO भुषण पाटील
वेस्ट इन फायरींग

JUO योगेश चौधरी
वेस्ट मॅप रिडींग

JUO सुहास पाटील
'C'- सर्ट मध्ये B-ग्रेड

JUO सारंग जिऊ रकर
वेस्ट इन क्रॉस कंट्री

JUO दिप्ती पाटील
क्रॉस कंट्री

JUO प्रदिप चव्हाण
वेस्ट इन JUO

प्रियंका चुतुर्वेदी
वेस्ट कॅडेट

रेणुका गाडगीळ
वेस्ट सर्व्हीस इन NCC

चेतन ढाके
वेस्ट सर्व्हीस इन NCC

अनन्या रॉय
वेस्ट JUO

जयश्री कोल्हटकर
'C'- सर्ट मध्ये A-ग्रेड

कांचन सिसोदे
'C'- सर्ट मध्ये A-ग्रेड

अजिंठा
2003-2004

जिमखाना विभाग.....!

टेबल टेनीस जिल्हापातळीवर
उपविजेता संघ

क्रिकेट विजेता संघ

क्रिकेट उपविजेता संघ

जिमखाना विभाग....!

अजिंठा
2003-2004

आंतरमहाविद्यालयीन अॅथलेटिक्स
स्पर्धेचे उद्घाटन प्रसंगी
के.सी.ई. सोसायटीचे सचीव
अॅड. श्री. व्हि.व्हि. सरोदे

आंतरमहाविद्यालयीन टेबल
टेनिस स्पर्धेचे उद्घाटन
प्रसंगी संबोधित करतांना
प्राचार्य ए.जी. राव

आंतरमहाविद्यालयीन
फुटबॉल स्पर्धेचे उद्घाटन
करतांना उपप्राचार्य
प्रा. एस.एम. छापेकर

अजिंठा
2003-2004

जिमखाना विभाग....!

आंतर विभागीय
सॉफ्टबॉल संघ
विजयी संघ मुली

मुलांचा खो-खो संघ

आंतर महाविद्यालयीन
क्रिकेट संघ
मुलांचा विजयी संघ

जिमखाना विभाग....!

अर्जिठा
2003-2004

आंतर महाविद्यालयीन
हॅन्डबॉल संघ
विजयी मुलींचा संघ

आंतर महाविद्यालयीन
व्हॉलीबॉल संघ
विजयी मुलींचा संघ

खो-खो विजयी मुलींचा संघ

जिमखाना विभाग....!

अर्जिठा
2003-2004

आनंद श्रीराम बेहडे
फेडरेशन टेनिस बॉल
क्रिकेट चॅम्पीयनशिप गोवा

ममता पाटील
हॅन्डबॉल,
सॉफ्टबॉल विद्यापीठ

मयुरा गाडगीळ
स्विमींग अश्वमेघा
उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ

तुषार पाटील
सॉफ्टबॉल
हरियाणा युनिव्हर्सिटी रोहटक

दिपक सुरेश धुमाळ
फेडरेशन टेनिस बॉल
क्रिकेट चॅम्पीयनशिप गोवा

उज्वला मालवीय
हॅन्डबॉल,
अण्णामलाई युनिव्हर्सिटी

वैशाली सोनवणे
व्हॉलीबॉल भारतीयार
युनिव्हर्सिटी कोईम्बतूर

शिल्पा थोरात
सॉफ्टबॉल

शकील अहमद तडवी
फेडरेशन टेनिस बॉल
क्रिकेट चॅम्पीयनशिप गोवा

संतोष शिंदे
शरीर सौष्ठव विद्यापीठ

कांचन सिसोदे
सॉफ्टबॉल
हरियाणा युनिव्हर्सिटी रोहटक

शिरहन कुळकर्णी
सॉफ्टबॉल
हरियाणा युनिव्हर्सिटी रोहटक

जिमखाना विभाग....!

अर्जिठा
2003-2004

गोरख बारी
शरीर सौष्ठव

महेंद्र सुर्यवंशी
वेटलिफ्टिंग, पॉवर लिफ्टिंग पंजाब

गौरी लाठी
खो-खो, कालीकत विद्यापिठ

दिपक अशोक बनसोटे
खो-खो, मुंबई विद्यापीठ, ठाणे

अन्वर बनेखॉ पठाण
इंटर-युप, नंदुरवार

नयना विलास कोल्हे
कबड्डी

पल्लवी अनिल केळकर
कबड्डी, अश्वमेघ अमरावती नागार्जुन

वैशाली सुधाकर पाटील
हॅन्डबॉल, अण्णामलाई

निरंजन प्रदीप देशमुख
तलवार बाजी राष्ट्रीय खेळाडू
जम्मू कश्मीर

शारदा लाठी
चेक बॉल नॅशनल लेव्हल

नुपूर कुळकर्णी
सॉफ्टबॉल नॅशनल लेव्हल

दिती पाटील
हॅन्डबॉल स्टेट लेव्हल

अर्जिठा

त्यात संगीत खुर्ची, सामान्य ज्ञान सोलो सांग इ. स्पर्धांचे आयोजन केले होते. त्यात अनुपमा कैथवास, ऋचा कपूर, पुष्पा पाटील, इ. विद्यार्थीनींना प्रा. जावळे मॅडमच्या हस्ते बक्षीस देण्यात आले.

१९ फेब्रुवारी २००४ शिवजयंती निमित्त प्रा. डी.एन. झा सरांनी मार्गदर्शन केले. त्यावेळी महेंद्र सुर्यवंशी व प्रकाश चव्हाण या विद्यार्थ्यांनी शिवाजी महाराजांचे जीवन व कार्य या विषयी आपले विचार व्यक्त केले. अध्यक्ष उपप्राचार्य डॉ. एस.एस.राणे यांनीही आपले मनोगत व्यक्त केले.

७ मार्च २००४ होळी च्या दिवशी वनसंपत्तीची जोपासना या विषयी प्रा. संतोष मनोरे, महेंद्र सुर्यवंशी, सुनील पाटील, यांनी विचार मांडले सर्व विद्यार्थ्यांनी या मंगल प्रसंगी वनसंपत्तीच्या संवर्धना विषयी प्रतिज्ञा घेतली.

कमवा व शिका या योजनेअंतर्गत मुलींच्या वसतिगृहात वैशाली बीडकर आणि पूजा शाह ह्या विद्यार्थीनींनी टेलिफोन ऑपरेटर ची जबाबदारी चांगल्या प्रकारे सांभाळली कु. रिजवाना ही विद्यार्थीनी सुध्दा ह्या योजने अंतर्गत काम करून वसतिगृहात राहात आहे. या योजनेअंतर्गत गुरुदास भालेराव व हीरालाल सोनवणे यांना पाटील-पोतनिस पारितोषिक मिळाले. काम करून शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या जवळ-जवळ १२ आहे. ते वसतिगृहात राहातात.

या वर्षी विद्यार्थी विद्यार्थीनी वसतिगृहात पूर्वाचलच्या विद्यार्थी विद्यार्थीनीची संख्या वाढली. येथील वातावरणात ते समरस झाले. सर्वजण संस्कृतीची देवाण घेवाण करून खेळीमेळीने राहातात.

वसतिगृहात वर्षभर झालेल्या कार्यक्रमांचे संयोजन महेंद्र सुर्यवंशी, सुनील पाटील, कोमल खन्ना, दीप्ति पाटील, सुनिता जैन, अस्मिता जंजाळकर, वैशाली

भालेराव, मनिषा गाजरे, सुनिता कोळी, सुनंदा बेलदार यांनी उत्तम प्रकारे केले. यामुळे त्यांना संयोजनाच्या जबाबदारीची जाणीव झाली. विद्यार्थ्यांना शिस्त लागून त्यांच्या सुप्तगुणांना वाव मिळाला. आपुलकी व सहकार्याची भावना वाढीस लागली. विद्यार्थी विद्यार्थीनी नवीन व जुने वसतिगृहाची मेस श्री. शर्मा आणि श्री. कोपरकर यांनी चालविली. मेस मध्ये डॉ. गडे नियमित येऊन निरीक्षण करीत होते. त्यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले.

वेगवेगळ्या प्रांतातील वेगवेगळ्या कुटूंबातील विद्यार्थी विद्यार्थीनी असून सुध्दा सर्वांनी शिस्तीचे पालन करून खेळीमेळीचे वातावरण ठेवले म्हणून सर्वजण अभिनंदनास पात्र आहेत.

प्रा.डॉ. एस.एस. राणे
विद्यार्थी वसतिगृह

प्रा.डॉ.सौ. एम.एम. जावळे
विद्यार्थीनी वसतिगृह

□□□□

एन.सी.सी. विभाग -

२००३-२००४ च्या शैक्षणिक वर्षात राष्ट्रीय छात्रसेनेच्या २६६ विद्यार्थी व ४ महाराष्ट्र गर्ल्स बटालियन ५४ विद्यार्थीनींनी छात्रसेनेच्या प्रशिक्षणाचा लाभ घेतला. वर्षाच्या आरंभी विद्यार्थी व विद्यार्थीनीची उंची, वजन, शारीरिक व बौद्धिक क्षमता यांची चाचणी घेवून त्यांना प्रवेश देण्यात आला. वर्षभरात एन.सी.सी. प्रशिक्षण बरोबर अनेक सामाजिक कार्यक्रमांमध्ये विद्यार्थी

व विद्यार्थीनींनी सहभाग घेतला वृक्षारोपण, रक्तदान, पल्स पोलिओ अभियान, ग्रामीण भागाचे सर्वेक्षण व स्वच्छता अभियान, सद्भावना रॅली, एडस् जनजागरण, गणपती बंदोबस्तात पोलिसांना मदत इत्यादी कार्यक्रमात उत्साहाने भाग घेतला.

दरवर्षी प्रमाणे या वर्षीही आपल्या महाविद्यालयाच्या क्रीडांगणावर प्रजासत्ताकदिन ग्रुप सिलेक्शन कॅम्प घेण्यात आला. त्यात आपल्या महाविद्यालयाचे छात्रसैनिक मोठ्या प्रमाणावर सहभागी झाले. या शिबीरात अकोला येथे कॅम्प करिता २० विद्यार्थी व १२ विद्यार्थीनींची निवड झाली. या सर्व विद्यार्थीनी प्रथम क्रमांक पटकवला नंतर अकोला येथे कॅम्प करिता एस.यु.ओ. रूपेश परदेशी, जे.यु.ओ. चेतन पाटील, जे.यु.ओ. योगेश चौधरी, जे.यु.ओ. राहूल मोरे, जे.यु.ओ. ऋषीकेश कुलकर्णी, एस.जी.टी. निखील मोरे, एस.यु.ओ. रश्मी कुलकर्णी, जे.यु.ओ. मनिषा पाटील, एस.जी.टी. सपना वाघ यांची निवड झाली.

थल सैनिक कॅम्प मध्ये मु.जे. महाविद्यालयाच्या ११ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला होता. त्यात एस.यु.ओ. तुषार पाटील, जे.यु.ओ. विजय पाटील, एस.जी.टी. शैलेष देवरे, एस.जी.टी. भूषण भालेराव, एस.जी.टी. पंकज बडगुजर यांनी २८ जुलै ०३ ते ७ ऑगस्ट ०३ या कालावधीत सहभाग घेतला होता.

याचप्रमाणे रिपब्लिक डे कॅम्प मध्ये आपल्या महाविद्यालयाचे ग्रुप सिलेक्शन कॅम्प मध्ये २५ विद्यार्थ्यांचा व विद्यार्थीनींचा सहभाग होता. यातून सी.ए.टी.सी. कॅम्प साठी ६ विद्यार्थ्यांनी व ३ विद्यार्थीनींनी सहभाग घेतला होता. जे.यु.ओ. राहूल मोरे, जे.यु.ओ. चेतन पाटील, जे.यु.ओ. ऋषीकेश कुलकर्णी, जे.यु.ओ. योगेश चौधरी, एस.जी.टी. विनोद सुर्यवंशी, एस.जी.टी. निखील मोरे, एस.यु.ओ. रश्मी कुलकर्णी,

जे.यु.ओ. मनिषा पाटील, एस.जी.टी. सपना वाघ, यांची निवड झाली. त्याचप्रमाणे गुजरात येथील ट्रेकिंग कॅम्प १३ सप्टेंबर ते २६ सप्टेंबर या कालावधीत घेण्यात आला. त्यात मु.जे. महाविद्यालयाचे १९ कॅडेट सहभागी होते. त्यात एस.जी.टी. अनुप भिरूड, सी.डी.टी. मुकेश आहेरराव, सी.डी.टी. ओंकार भालसिंग, सी.डी.टी. हर्षवर्धन पाटील, सी.डी.टी. राजेश रडे, सी.डी.टी. मयुर महाजन, सी.डी.टी. सौरभ पाटील, सी.डी.टी. जितेंद्र बाविस्कर यांनी विविध स्पर्धेत यश संपादन केले.

तसेच ४ महाराष्ट्र गर्ल्स बटालियन मु.जे. महाविद्यालय यात मुली यांनी वार्षिक प्रशिक्षण शिबीरात सहभाग घेतला होता. सी.डी.टी. अनघा अभ्यंकर सी.डी.टी. प्रियंका बेहडे, सी.डी.टी. दिप्ती पाटील, जे.यु.ओ. अनन्या रॉय, त्यात त्यांनी नावीण्य पूर्ण यश मिळवले.

तसेच आर्मी अटॅचमेंट, कामठी येथे १ डिसेंबर ०३ ते १३ डिसेंबर ०३ येथे झाला. त्यात मु.जे. महाविद्यालयाचे २२ मुले सहभागी होते. जे.यु.ओ. प्रदिप चव्हाण, एस.जी.टी. अमेय खंडाळकर, सी.डी.टी. निलेश धनगर, सी.डी.टी. प्रमोद माळी, सी.डी.टी. समाधान शेळके, सी.डी.टी. सतिश वंजारी, सी.डी.टी. निलेश जगताप, सी.डी.टी. योगेश वाघ, सी.डी.टी. मनोज महाजन यांनी कॅम्प यशस्वीरित्या पार पाडला.

त्याचप्रमाणे ऑल इंडिया लीडर शीप कॅम्प ६ जून ते १५ जून ०३ या तारखेला पार पाडला. जे.यु.ओ. अनन्या रॉय, एस.जी.टी. एव्हिय जोसेफ, सी.डी.टी. प्रियंका बेहडे यांनी हा कॅम्प यशस्वीरित्या पार पाडला.

त्याचप्रमाणे नॅशनल इंटरनेशन कॅम्प, तिरुपती बालाजी येथे ६ जानेवारी ते १७ जानेवारी ०४ येथे पार पाडला. त्यात १० विद्यार्थी सहभागी होते. मेजर आर.आर. भालसिंग, एस.यु.ओ. तुषार पाटील,

जे.यु.ओ. योगेश चौधरी, एस.जी.टी. चेतन ढाके, एस.जी.टी. संदिप सुलक्षणे, एस.जी.टी. सुहास सोनार, सी.डी.टी. अमित इंगळे, सी.डी.टी. अमोल पाटील, सी.डी.टी. विनीत पाटील, सी.डी.टी. आदित्य पाटील, सी.डी.टी. राहूल महाजन यांनी सहभाग घेतला होता. त्यात नॅशनल इंटीग्रेशन ऐव्हरनेशन प्रेझेंटेशन या कार्यक्रमांमध्ये संपूर्ण भारतातून प्रथम क्रमांक मिळवला. विशेष बाब म्हणजे वक्तृत्व स्पर्धेत सी.डी.टी. अमोल पाटील या विद्यार्थ्यांने संपूर्ण भारतातून प्रथम क्रमांक मिळवला.

तसेच विद्यार्थीनींनी ५ डिसेंबर ते १७ डिसेंबर ०३ या कालावधीत एन.आय.सी. कॅम्प बिहार येथील बोधगया या ठिकाणी आयोजित करण्यात आला होता. एस.जी.टी. मोनाली सोनार, सी.पी.एल. पर्णा मन्वर, सी.पी.एल. भाग्यश्री पाटील, सी.डी.टी. रेखा जावळे, सी.डी.टी. प्राजक्ता वाणी, यांनी हा कॅम्प यशस्वीरित्या पार पाडला.

दरवर्षी प्रमाणेच या वर्षीही मु.जे. महाविद्यालयाच्या छात्रसैनिकांना दिल्ली येथे होणाऱ्या प्रजासत्ताक दिन परेडमध्ये सहभागी होण्याची परंपरा कायम ठेवली. त्यात विद्यार्थ्यांमध्ये जे.यु.ओ. राहूल मोरे, जे.यु.ओ. चेतन पाटील, जे.यु.ओ. ऋषीकेश कुलकर्णी, तसेच विद्यार्थीनीं मध्ये एस.यु.ओ. रश्मी कुलकर्णी, जे.यु.ओ. मनिषा पाटील यांची निवड झाली. सदर कॅम्प १ जानेवारी ते ३० जानेवारी ०४ या कालावधीत संपन्न झाला. त्यात एस.यु.ओ. रश्मी कुलकर्णी, जे.यु.ओ. मनिषा पाटील, जे.यु.ओ. राहूल मोरे यांची राजपथ संचलनासाठी निवड झाली. तसेच जे.यु.ओ. चेतन पाटील, जे.यु.ओ. ऋषीकेश कुलकर्णी यांची गार्ड ऑफ हॉनर साठी निवड झाली. दिल्ली येथे होणाऱ्या थल सैनिक कॅम्पसाठी आपल्या

महाविद्यालयाचे जे.यु.ओ. विजय पाटील, जे.यु.ओ.रूपाली वारके यांची निवड झाली.

यावर्षी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाचे नविन पदभार सांभाळलेले कुलगुरू आर.एस.माळी यांना कर्नल ही पदवी अमरावतीचे ग्रुप कमांडर कर्नल एम.के.पंडीत यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आली. यावेळी मु.जे. महाविद्यालयातील एन.सी.सी. च्या छात्रांनी कुलगुरूंना सन्मान गार्ड देवून त्यांना मानवंदना दिली. या वेळी ५० छात्रांनी यामध्ये सहभागी झाले. गार्डचे नेतृत्व मेजर आर.आर.भालसिंग यांनी केले.

त्याचप्रमाणे जळगांव शहरात राष्ट्र का हुंकार या महानाट्याच्या सुरुवातीस आपल्या महाविद्यालयातील छात्रांनी शहिद जवानांना त्या ठिकाणी उभारलेल्या प्रति इंडिया गेट या प्रतिकृतीच्या असलेल्या अमर जवान ज्योती या ठिकाणी शोक शस्त्र गार्ड चढवून शहिदांना मानवंदना देवून आदरांजली वाहीली. यावेळी मराठा लाईड इनफंट्री चे ले. जनरल सातपूते उपस्थित होते. अशा प्रकारे आणखी एक मानाचा तुरा आपल्या महाविद्यालयातील छात्रांनी मु.जे. महाविद्यालयाच्या शिरपेचार रोवला व महाविद्यालयाची शान वाढवली.

दरवर्षी प्रमाणेच या वर्षीही बी. व सी. परीक्षेचा निकाल ९२% लागला विशेष म्हणजे यामध्ये आपल्या महाविद्यालयातील १० छात्रसैनिकांना सी सर्टीफिकेट परिक्षेत बी ग्रेड मिळाली. याच प्रमाणे एस.यु.ओ.उल्हास ठाकरे, एस.यु.ओ. अमोल विसपुते, एस.यु.ओ. किरण चौधरी, जे.यु.ओ. सुहास पाटील, जे.यु.ओ. श्रीपात कासार, जे.यु.ओ. दिनेश माळी, जे.यु.ओ. हेमंत पाटील यांचा सहभाग होता. त्याच प्रमाणेच इतर छात्रसैनिकांने चांगले यश मिळवले. त्याच बरोबर एस.यु.ओ. अमोल विसपुते या छात्रसैनिकाने मुख्यमंत्री स्कॉलरशिप पटकावण्याचा मान मिळवला.

२६ जानेवारी रोजी सकाळी प्राचार्य हस्ते ध्वजारोहण करण्यात आले. त्यामध्ये मु.जे. महाविद्यालयातील नेतृत्व एस.यु.ओ. तुषार पाटील यांनी केले. तर मुलींच्या प्लाटूनचे नेतृत्व जे.यु.ओ. रूपाली वारके. हिने केले. वर्षाभराचा कार्यक्रमाचा आढावा घेवून प्राचार्यांच्या हस्ते पदक करण्यात आले. त्यात बेस्ट सिनियर अंडर ऑफिसर एस.यु.ओ. तुषार पाटील, बेस्ट कमांड कंट्रोल एस.यु.ओ. रूपेश परदेशी, बेस्ट रॅक होल्डर जे.यु.ओ.प्रदिप चव्हाण, बेस्ट ज्युनिअर अंडर ऑफिसर जे.यु.ओ. योगेश चौधरी, बेस्ट इन फायरिंग जे.यु.ओ. विजय पाटील, बेस्ट इन मॅप रिडींग जे.यु.ओ. सारंग जरूरकर, बेस्ट इन क्रॉस कंट्री जे.यु.ओ.रोहित सिंग, बेस्ट इन ऑप्टिकल जे.यु.ओ. भूषण पाटील, बेस्ट सर्व्हिस इन एन.सी.सी. एस.जी.टी. चेतन ढाके, बेस्ट इन फ्यूज एस.जी.टी. अमेय खंडाळकर यांना प्राचार्यांच्या हस्ते पदक प्रदान करण्यात आले. त्याचबरोबर विद्यार्थीनींना ही पदक प्रदान करण्यात आले. बेस्ट सिनियर अंडर ऑफिसर एस.यु.ओ. रूपाली वारके, बेस्ट कमांडर कंट्रोल जे.यु.ओ. अनन्या राॅय, बेस्ट कॅडेट प्रियंका चौधरी, बेस्ट क्रॉस कंट्री दिप्ती पाटील, बेस्ट सर्व्हिस एन.सी.सी. रेणूका गाडणे या सर्व विद्यार्थी-विद्यार्थीनींना प्राचार्यांनी पदक प्रदान करून त्यांच्या भविष्यासाठी शुभेच्छा देवून अभिनंदन केले.

दरवर्षी प्रमाणे यावर्षीही २६ जानेवारी रोजी जिल्हा पोलिस ग्राऊंडवर आपल्या महाविद्यालयाचे छात्र सहभागी झाले होते. विद्यार्थ्यांचे नेतृत्व प्लाटून कमांडर एस.यु.ओ. तुषार पाटील तर सेकंड कमांडर एस.यु.ओ. रूपेश परदेशी होते. तसेच विद्यार्थीनींचे प्लाटून कमांडर जे.यु.ओ. रूपाली वारके सेकंड कमांडर जे.यु.ओ. अनन्या राॅय यांनी काम पाहिले.

यासर्व उपक्रमांमुळे छात्रसैनिकांमध्ये एकता,

शिस्त, साहस, आत्मविश्वास संघर्ष करण्याची प्रवृत्ती, नेतृत्व या गुणांचा विकास होतो. छात्र सैनिकांनी अशीच परंपरा पुढे चालू ठेवावी अशी सदिच्छा व्यक्त करतो.

मेजर आर.आर. भालसिंग
से. लेफ्टनंट करुणा सपकाळ

□□□□□

नियोजन मंडळ -

आपल्या महाविद्यालयातील नियोजन मंडळाचा वार्षिक अहवाल सादर करतांना मला अतिशय आनंद होत आहे.

सन २००३-२००४ या वर्षी नियोजन मंडळाचे उद्घाटन उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठाचे कुलसचिव मा.डॉ. आर.एच. गुप्ता यांच्या भारतीय अर्थव्यवस्था आणि जागतिकीकरण याविषयावरील अभ्यासपूर्ण व्याख्यानाने झाले. आपल्या व्याख्यानात त्यांनी भारतीय शेतकऱ्यांनी जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत टिकून राहाण्यासाठी कार्यक्षमता व कौशल्यात वाढ करणे आवश्यक आहे. आणि त्यासाठी माहिती व तंत्रज्ञानाचा ग्रामीण भागात विस्तार व वापर वाढणे गरजेचे आहे असे आग्रही प्रतिपादन केले. या प्रसंगी केलेल्या अध्यक्षीय भाषणात प्राचार्य श्री. अनिल राव यांनी नियोजन मंडळाच्या वतीने अर्थव्यवस्थेतील चालू घडामोडी व समस्यांचा अभ्यास केला जावा अशी अपेक्षा व्यक्त केली.

नियोजन मंडळाच्या वतीने दुसरे विचारपुष्प मराठी अर्थशास्त्र परिषदेचे माजी अध्यक्ष व प्रसिध्द

राष्ट्रीय सेवा योजना २००३-०४ -

या शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीला दिनांक १ जुलै २००३ रोजी प्राचार्य अनिल राव सर यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थानिक राष्ट्रीय सेवा योजना समितीची दत्तकगांव येथे सभा घेण्यात आली. त्यात विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण देणे, वाटर फिल्टर वाटप करणे, नॅकसाटी तयारी करणे याशिवाय इतर अनेक विषयावर चर्चा धरण्यात येऊन कोणते कार्यक्रम राबवावे याविषयी नियोजन करण्यात आले.

१. विद्यार्थी प्रशिक्षण शिवीर दिनांक १४/०७/०३ रोजी या संस्थेत सहभाग घेतलेल्या विद्यार्थ्यांचा एक दिवसीय प्रशिक्षण शिवीर घेण्यात आले. उपप्राचार्य एम.डी.बोंडे यांच्या हस्ते उद्घाटन करण्यात येऊन राष्ट्रीय सेवा योजनेची ध्येय उद्दिष्ट कोणते कार्यक्रम राबवावे कसे राबवावे याविषयी प्रा. एन.व्ही. भारंबे प्रा. आनंद काटीकर, डॉ. एस.ए. भोळे या कार्यक्रम अधिकाऱ्यांचे मार्गदर्शन लाभले. या वर्षभरात विशेष कोणते कार्यक्रम राबवावे आहेत याविषयी सविस्तर चर्चा करण्यात आली. त्यात गट पाडणे, वादविवाद स्पर्धा घेणे. दत्तकगावात फिल्टर वाटप करणे, 'पाणी अडवा - पाणी जिरवा' या संदर्भात दत्तक गाव व वस्ती यांचे प्रदर्शनांचे आयोजन करणे इत्यादी कार्यक्रमासंबंधी माहिती देण्यात आली.

२. वाटर फिल्टर वाटप कार्यक्रम : महाविद्यालयातील फिजीक्स विभाग व टाटा कन्सल्टन्सी पूर्ण यांच्या संयुक्त विद्यमाने गेल्या वर्षात स्वस्त जल संयंत्र कार्यशाळा आयोजित केली होती. त्यात मुलांनी तयार केलेले ६५ वाटर फिल्टर दत्तक गाव कानसवाडे यांचे एकूण ६५ कुटूंबियांना वाटप करण्यात आले व गावकऱ्यांना पाणी कसे भरावे.

अर्थतज्ञ डॉ. व्यं.सु. पाटणकर यांनी गुंफ ले. त्यांच्या व्याख्यानाचा विषय जागतिक व्यापार संघटना व कॅनकून परिषदेची फ लश्रुती हा होता. नुकत्याच झालेल्या जागतिक व्यापार संघटनेच्या कॅनकून परिषदेत सिंगापूर मुद्यांवर सदस्य राष्ट्रांचे एकमत न झाल्याने कॅनकून परिषद यशस्वी झाली नाही, असे मत डॉ. पाटणकर यांनी यावेळी व्यक्त केले. विकसनशील राष्ट्रांनी आपले प्रबळ संघटन उभारल्याशिवाय कोणतेच फलित त्यांना मिळणार नाही असे मत अध्यक्षस्थानावरून बोलतांना प्रा. छापेकर यांनी व्यक्त केले.

नियोजन मंडळाचे तिसरे विचारपुष्प जागतिक व्यापार संघटनेच्या कॅनकून परिषदेला प्रत्यक्ष हजर राहिलेले पुणे येथील बृहन्महाराष्ट्र कॉमर्स कॉलेजचे प्राचार्य अनिरुध्द देशपांडे यांनी गुंफ ले. या प्रसंगी बोलतांना त्यांनी या परिषदेत विकसनशील देशांची एकजूट पाहता कॅनकून परिषद यशस्वी झाली असे मत त्यांनी व्यक्त केले.

नियोजन मंडळाच्या सर्व कार्यक्रमांसाठी अर्थशास्त्र विभाग व नियोजन मंडळाच्या सर्व सदस्यांचे बहुमोल सहकार्य लाभले. सर्व कार्यक्रमांना बहुसंख्य प्राध्यापक व विद्यार्थी-विद्यार्थीनी उपस्थित होते. नियोजन मंडळाच्या यशस्वीतेसाठी प्राचार्य श्री. अनिल राव, उपप्राचार्य श्री. एम.डी.बोंडे, डॉ. एस.एस. राणे व प्रा. शरदचंद्र छापेकर यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. महेश बडवे
चेअरमन

□□□□□

फिल्टरची काळजी कशी घ्यावी. यासंबंधी सविस्तर मागदर्शन प्रा. एच.बी. गाजरे भौतिकशास्त्र विभाग केले. त्याप्रसंगी राष्ट्रीय सेवा योजनेची गट नेते उपस्थित होते.

३. परिसर विकास कार्यक्रम - या वर्षात नॅक समितीची भेट महाविद्यालयाला असल्याने परिसर विकास कार्यक्रमांतर्गत विविध उपक्रम राबविण्यात आले. रस्ते, बागा यांचे सुशोभिकरण करण्यात आले. वृक्षांची निगा राखणे, त्यांना योग्य आकार देणे, पाणी देणे, यासारखे उपक्रम घेण्यात आले. यासाठी दर रविवारी विद्यार्थी करण्यात येणाऱ्या कामाचे नियोजन करण्यात आले.

४. निर्माल्य दान मोहीम : याही वर्षात गणेश विसर्जनावेळी मेहरुणच्या तलावाजवळ दुपारी तीन वाजेला राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विद्यार्थ्यांनी गणेश भक्तांना निर्माल्य तलावाच्या पाण्यात न टाकता स्वतः गोळा करून महानगरपालिकेने उपलब्ध करून दिलेल्या ट्रॅक्टरमध्ये भरण्याचे काम स्वयंसेवकांनी केले. एकूण पाच ट्रॅक्टर इतके निर्माल्य रात्री आठ वाजेपर्यंत केले. यावेळी स्वयंसेवक ध्वनी क्षेपकावर भक्तगणांना निर्माल्य दान करण्याचे सतत आवाहन करीत होते. स्वतः काम करतांना समाजाला कामास प्रवृत्त करावे हे राष्ट्रीय सेवा योजनेचे ध्येय प्रत्यक्षात अनुभवास आले. जनतेने उत्स्फूर्त सहकार्य केले.

५. व्यसनमुक्ती युवा मंच : व्यसनमुक्ती युवा मंच स्थापन करून बाहती व्यसनाधिनता या विषयावर निबंध स्पर्धा आयोजित करण्यात आली. त्यात प्राविण्य मिळवणाऱ्या पाच विद्यार्थ्यांना श्री. गुलाब निनावे सहाय्यक आयुक्त अन्न व औषध प्रशासन, जळगांव व श्री.डी.जी. शहा औषध निरीक्षक यांच्या हस्ते

वक्षीस वाटप करण्यात आले.

६. दिनांक २५ सप्टेंबर २००३ राष्ट्रीय सेवा योजना वर्धापन दिन - यावर्षी राष्ट्रीय सेवा योजनेचा वर्धापन दिन महाविद्यालयात साजरा केला. त्या निमित्त गुणदर्शन या सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले. त्यात पथनाट्य, समूहगीत, वैयक्तिक गीत, मुक्ताभिनय, एक पात्री नाट्यप्रयोग आदी कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले.

७. वाटा रोजगाराच्या या उपक्रमांतर्गत कला शाखेतील विद्यार्थ्यांना भविष्यात रोजगार कसा मिळेल ? या उद्देशाने संगणकातून रोजगार या विषयावर प्रा.के.बी. महाजन संगणक विभाग यांचे व्याख्यान आयोजित केले. डॉस, इंटरनेटचा वापर, एम.एस.ऑफीस या विषयी माहिती देऊन प्रत्यक्ष संगणक विभागात दहा-दहा विद्यार्थ्यांचे गट तयार करून प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करण्यात आले. शिवाय मराठी युवक हा स्पर्धा परीक्षामध्ये सहभागी होण्यास नाखूश असतो. याविषयी चर्चात्मक कार्यक्रम घेण्यात येऊन एम.पी.एस.सी. व यु.पी.एस.सी. च्या परीक्षांना कसे सामोरे जावे. याविषयी प्रा. राहुल वानखेडे यांचे उत्तमरित्या मार्गदर्शन घेण्यात आले.

८. नॅक समितीची भेटी : महाविद्यालयात १६ ते १८ ऑक्टोबर २००३ ला नॅक समितीने भेट दिली. त्यात राष्ट्रीय सेवा योजनेची विभागांना भेट दिली. त्यानिमित्ताने गेल्या दोन महिन्यांपासून विभागाची उत्साहाने जोरदार तयारी केली. नॅक समितीने दोन वर्षातील निर्माल्य दान या उपक्रमाचे विशेष कौतुक केले.

९. उत्कृष्ट कार्यक्रम अधिकारी व उत्कृष्ट एकक पुरस्कार: विशेष आनंदाची गोष्ट म्हणजे २००२-०३ या शैक्षणिक वर्षाचे उत्कृष्ट कार्यक्रम अधिकारी म्हणून

प्रा. एन.व्ही. भारंबे यांची निवड विद्यापीठाने केली. शिवाय उत्कृष्ट एकक म्हणून गौरव करण्यात आले. त्यासंबंधी मा. कुलगुरूंच्या हस्ते कार्य गौरव करण्यात आले.

१०. एडस् जनजागरण मोहिम : १० डिसेंबर २००४ रोजी जळगांव महानगरपालिकेच्या सहाकार्याने जळगांव शहरातील सर्व महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या मुलांसाठी एडस् एक भस्मासूर या विषयावर वक्तृत्व स्पर्धा आयोजित करण्यात आली. त्यात मुळजी जेठा महाविद्यालयाच्या भरत चौधरी प्रथम क्रमांक, द्वितीय क्रमांक बंडाळे महाविद्यालय व तृतीय क्रमांक मुळजी जेठा महाविद्यालयाच्या राहुल वाणी या विद्यार्थ्यांनी पटकावला. सोबत महानगरपालिकेचे आरोग्यधिकारी डॉ. कावडीया, डॉ. नेहा भारंबे यांचे सहकार्य लाभले.

विद्यार्थ्यांचे यश -

१. २१ ते ३० जून ०३ दरम्यान श्रमानुभव व नेतृत्व विकास शिबीर उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ परिसरात आयोजित केले. त्यात मु.जे. महाविद्यालयाची कुमारी केतकी रमेश शिंदे, लिना श्रीकांत कोठारी, मनोज सुरेश पाटील, सचिन पाटील, राक्षे प्रविण उमेश या विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतले.

२. आपतकालीन समायोजन प्रशिक्षण शिबीर - १३ ते १७ जून ०३ उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठात घेण्यात आले. त्यात सचिन पाटील, शिंदे केतकी रमेश यांनी सहभाग घेतला.

३. मैत्री शिबीरात मु.पो. कोल्हे, ता. पाचोरा येथे धनराज धनगर या स्वयं सेवा कार्यात सहभाग घेतला.

४. स्वातंत्र्य दिन सोहळा शिबीर - १२ ते १५ ऑगस्ट ०३ यात मनोज पाटील, केतकी शिंदे, लिना कोठारी

यांनी सहभाग घेतला.

५. राष्ट्रीय एकात्मता शिबीर फरिहकोट पंजाब येथे लिना कोठारी या विद्यार्थीनींनी सहभाग घेतला.

६. प्रा. आनंद काटीकर यांनी महाराष्ट्र शासन व शिवाजी विद्यापीठ यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित सर्व कार्यक्रम अधिकाऱ्यांचे राज्य स्तरीय अधिवेशन सोलापूर जिल्ह्यातील मोहोड येथे झाले त्यात त्यांनी सहभाग घेतला.

शिबीर १२/१/२००४ ते २१/१/२००४ कानसवाडे -

यावर्षी विद्यापीठाने महाविद्यालयास आपले दत्तकांवा कानसवाडे येथे शिबीर आयोजन करण्यास मान्यता दिली. गेली दहा वर्षे राष्ट्रीय सेवा योजना शिबीराचे आयोजन विद्यापीठ परिसरात आयोजित केले जात होते. गेल्या वर्षात टाटा कन्सलटन्सी पूर्ण आणि इलेक्ट्रॉनिक विभाग यांच्या संयुक्त विद्यमाने स्वच्छ जलशुध्दीकरण संयंत्र कार्यशाळा आयोजित केली होती. त्यात राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या मुलांना सहभाग घेऊन बनविलेले एकूण ६५ संयंत्र दत्तक गाव कानसवाडे येथे वाटप करण्यात आले. त्या संदर्भात शिबीर काळात त्या जलसंयंत्राचे दुरुस्तीचे काम, त्याचबरोबर ते यंत्र कसे हाताळावे त्याची काळजी कशी घ्यावी. या विषयी गावकऱ्यांना प्रशिक्षण देण्यात आले त्याची संपूर्ण माहिती करून देण्यात आली. गेली तीन महिने सर्व गावकरी त्या जलशुध्दीकरण संयंत्राचा वापर पिण्याच्या पाण्यासाठी करीत असल्याचे व त्यामुळे गावात दूषित पाणी पुरवठा होत असे. त्या पार्श्वभूमीवर संयंत्राचा मोठ्या प्रमाणात उपयोग होत असल्याचे सर्वेक्षणात गावकऱ्यांनी बोलून दाखविले.

गावातील ज्येष्ठ नागरिक श्री. सोनवणे दादा

यांच्या हस्ते शिवीराचे उद्घाटन करण्यात आले. त्यानंतर श्रमदानाचा एक भाग म्हणून गावाच्या मध्यवर्ती ठिकाणी गावाबद्दल होती. त्यामुळे शेतात जाण्याचा रस्ता दुरुस्तीचे काम हाती घेण्यात आले. तेव्हा शिवीर कालावधील गावकऱ्यांनी उपलब्ध करून दिलेला १० फूट सिमेंटचा पाईप टाकण्याचे काम सुरु करण्यात आले. शिवाय गावातील पिण्याच्या पाण्याची टाकी, स्वच्छ व परिसर स्वच्छतेचे काम हाती घेण्यात आले. त्या कार्यात गावातील तरुण मुलांचे सहकार्य लाभले शिवाय दलदलीच्या जागी गावातील लोकांनी ट्रॅक्टर उपलब्ध केल्यामुळे मुरुम टाकून भराव करण्याचे काम पूर्ण करण्यात आले. सामुदायिक पध्दतीने गावकऱ्यांच्या मदतीने कितीही अवघड काम सुलभ होते याची प्रचिती आली. शिवीर कालावधीत 'जलसंवर्धन' या विषयावर प्रा. स.ना.भारंबे भूगोल विभाग, 'स्पर्धा परीक्षा तंत्र' या विषयावर प्रा. राहुल वानखेडे, 'इंग्रजी सोपी भाषा' या विषयावर प्रा. वारी, 'सुलभ संस्कृत' या विषयावर प्रा. झा यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले. त्याबरोबर रेखा गॅसचे मालक श्री. चौबे साहेब यांचे गॅसची निगा कशी राखावी ? याचे प्रात्यक्षिकासह व्याख्यान आयोजित केले. त्याप्रसंगी गावातील महिला मोठ्या संख्येने उपस्थित होते. गावकऱ्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांना चौबे साहेबांनी मोठ्या शिताफीने उत्तरे दिली. त्याप्रसंगी डॉ. एस.एस. राणे उपप्राचार्य उपस्थित होते.

'विद्यार्थी सहाय्य समिती' या गरीब व होतकरू मुलांसाठी चालवित असलेल्या विद्यार्थी वसतीगृहासाठी शिवीरार्थिनी गावकऱ्यांकडून घरपरतवे एक रुपया गोळा केले असे एकूण एकशे पन्नास रुपये सदर संस्थेला मदत देण्यात आली. डॉ. आविदी अहमद यांचे 'व्यसनाधिनता' या विषयावर व्याख्यान विशेषत्वाने रंगले. याशिवाय चर्चा, गटवार चर्चा, वक्तृत्व कला

प्रदर्शन, अंधश्रध्दा, वाहती व्यसनाधिनता, २१ व्या शतकातील युवक, दहशतवाद, महिलांचे आरक्षण या विषयावर गटवार चर्चा होत असे.

शिवीर कालावधीत सायंकाळी पाच ते आठ वयोगटातील मुलांना एकत्र करून गाणी, संस्कृत सुभाषिते, प्रार्थना, मनोरंजनात्मक खेळांची आयोजन शिवीरार्थी करीत असत. त्यात मंजूर तडवी, राहुल वाणी, गणेश बडगुजर, शुभांगी महाजन यावर नेत्याचे मोलाची सहकार्य लाभले. शिवीरार्थी रात्रीच्या सांस्कृतिक कार्यक्रमात विशेष रुची दाखवित होते. नाट्यछटा, गाणे, भावगीत विशेष रंगत असत. अंधश्रध्दा, लोकसंख्यासारख्या विषयावरील नाट्यछटा रंगत असत. त्यात गावकरी मोठ्या संख्येने उपस्थित राहात. गावातील भजनी मंडळ व शिवीरार्थी यांची स्पर्धा होत असे.

शिवीराचा समारोप माजी सरपंच सोनवणे दादा यांच्या हस्ते करण्यात आला. शिवीराचे सर्व सूत्रसंचालन विद्यार्थ्यांनी केले. या शिवीरात प्रा. आनंद काटीकर, प्रा. के.जी. खडसे यांचे सहकार्य लाभले.

प्रा. आनंद काटीकर
कार्यक्रम अधिकारी

□□□□□

वादविवाद मंडळ -

शैक्षणिक वर्ष २००३-०४ मध्ये मु.जे. महाविद्यालयाने विविध ठिकाणी आयोजित राष्ट्रीय, राज्य, विद्यापीठ व जिल्हास्तरीय वादविवाद व वक्तृत्व स्पर्धांमध्ये सहभाग घेवून महाविद्यालयाची उज्वल परंपरा कायम राखलेली आहे. अनेक विद्यार्थ्यांनी

सहभाग घेतला, तर काहींनी घवघवीत यश मिळविले. यशस्वी विद्यार्थ्यांनी ढाल, स्मृतिचिन्हे, प्रमाणपत्र व रोख रकमाही मिळविल्या आहेत.

इ.स. २००३-०४ या शैक्षणिक वर्षात वादविवाद मंडळातर्फे ५ सप्टेंबर २००३ या दिवशी जळगांव शहर महानगर पालिका जळगांव च्या आरोग्य विभागाने मु.जे. महाविद्यालयाच्या संयुक्त विद्यमाने एडस् निर्मुलनाच्या निमित्ताने जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेचे आयोजन केले होते. त्यात मु.जे. महाविद्यालयाचा विद्यार्थी भरत चौधरी हा प्रथम विजेता ठरला होता.

दि. ६ डिसेंबर २००३ रोजी हुंडा विरोधी चळवळ मुंबई व मु.जे. महाविद्यालयाच्या संयुक्त विद्यमाने विद्यापीठ स्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेचे आयोजन करण्यात आले होते. ह्या प्रसंगी हुंडा विरोधी चळवळीच्या सचिव आशाताई कुळकर्णी यांची प्रमुख उपस्थिती होती.

२००३-०४ या वर्षी वादविवाद मंडळा अंतर्गत ज्या विद्यार्थ्यांनी स्पृहणीय यश संपादन केले. त्या सर्व विद्यार्थी स्पर्धाकांची माहिती पुढील प्रमाणे आहे-

अ) भरत देवराम चौधरी

१) गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग जळगांव आयोजित उ.म.वि. स्तरीय वक्तृत्व स्पर्धा द्वितीय क्रमांक स्मृतिचिन्ह आणि रोख ३००/- रु. प्रमाण पत्र. विषय - प्रसार माध्यमातील स्त्री प्रतिमा- वास्तव की अवास्तव

२) जळगांव शहर महानगरपालिका जळगांव व मु.जे. महाविद्यालय यांचे संयुक्त विद्यमाने आयोजित जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धा प्रथम क्रमांक - प्रमाणपत्र व रोख रक्कम ५०९/- रु. विषय - जगा व जगू द्या.

३) जळगांव जिल्हा अजंता जेसीस आणि लोकमत युवा मंच संयुक्त विद्यमाने आयोजित वादविवाद स्पर्धा.

द्वितीय क्रमांकाची ढाल आणि ५०९/- रोख. विषय - जागतिक दहशतवादाला युध्द हेच उत्तर आहे काय ?

४) सामाजिक वनीकरण विभाग जळगांव द्वारा आयोजित जिल्हा स्तरीय वक्तृत्व स्पर्धा-प्रथम क्रमांक-प्रमाण पत्र व ५०९/- रोख बक्षीस. विषय-पडीक जमीनीचा वृक्षलागवडी द्वारे विकास

५) सर्व समावेशक शिवजयंती उत्सव समिती आयोजित जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धा-प्रथम क्रमांक-प्रमाणपत्र-स्मृतिचिन्ह व ५०९/-रोख. विषय - शिवाजी महाराज : समाज आणि ऐतिहासिक सत्य.

६) भारतीय विद्यार्थी सेना जि. जळगांव द्वारा आयोजित वादविवाद स्पर्धा युवक महोत्सव २००४ सांघीक प्रथम क्रमांक-करंडक आणि प्रमाणपत्र विषय - प्रेमविवाह योग्य की अयोग्य.

७) भारतीय विद्यार्थी सेना जि. जळगांव आयोजित शिवसेना प्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांचे वाढदिवसानिमित्त आयोजित युवक महोत्सव आणि वक्तृत्व स्पर्धा तृतीय क्रमांक प्रमाणपत्र व स्मृती चिन्ह. विषय - एडस् : एक ज्वलंत समस्या.

ब) शामकांत मोहन बडगुजर -

१) बारामती येथे वक्तृत्व स्पर्धेत सहभाग राज्यस्तरीय वक्तृत्व स्पर्धा उत्तेजनार्थ बक्षीस प्रमाण पत्र व १५९/- रोख रक्कम.

२) चाळीसगांव पूर्ण पात्रे स्मृतिप्रित्यर्थ घेतलेल्या जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेत सहभाग.

३) ठाणे येथे राज्यस्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेत सहभाग.

४) राष्ट्र सेवा दला द्वारा आयोजित राज्यस्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेत उत्तेजनार्थ बक्षीस व प्रमाण पत्र.

५) भारतीय विद्यार्थी सेना जि. जळगांव आयोजित शिवसेना प्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांचे

वाढदिवसानिमित्त आयोजित युवक महोत्सवात वादविवाद स्पर्धेत सांघीक तृतीय बक्षीस.

६) विद्यापीठ युवक महोत्सव मुक्ताईनगर येथे वादविवाद स्पर्धेत सहभाग कांस्य पदक प्राप्त.

७) विद्यार्थी कल्याण व एन.एस.एस. उ.म.वि. द्वारा आयोजित वादविवाद स्पर्धेत प्रथम क्रमांक.

क) कविता चौधरी -

१) हुंडा विरोधी चळवळ मुंबई व मु.जे. महाविद्यालय जळगांव द्वारा आयोजित वक्तृत्व स्पर्धेत उत्तेजनार्थ बक्षीस व प्रमाणपत्र

२) जळगांव शहर महानगर पालिका व मु. जे. महाविद्यालय जळगांव यांचे संयुक्तविद्यमाने आयोजित वक्तृत्व स्पर्धेत सहभाग.

३) सामाजिक वनीकरण विभाग जळगांव आयोजित जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेत तृतीय क्रमांक पटकावला.

४) कामगार कल्याण विभाग आयोजित वक्तृत्व स्पर्धेत तृतीय क्रमांक. विषय-२१ व्या शतकात स्त्रीचे योगदान

५) बारामती नगर परिषद व टी.सी. महाविद्यालय आयोजित वादविवाद स्पर्धेत सहभाग.

उपरोक्त विद्यार्थ्यांव्यतिरिक्त खालील विद्यार्थ्यांनीही विविध वक्तृत्व वादविवाद स्पर्धेत भाग घेतला.

१. नरेश मांडगे, इ. ११ वी.

२. विपुल शांताराम बोरसे, इ. ११वी.

३. नूतन पाटील, तृतीय वर्ष कला

४. रमजान इमाम वंजारी, तृतीय वर्ष कला

५. वनराज शिंदे, तृतीय वर्ष कला

बारामती नगर परिषद व टी.सी. महाविद्यालय बारामती द्वारा आयोजित वक्तृत्व व वादविवाद स्पर्धेत सहभाग.

६. वाणी राहुल सुहास - जळगांव शहर महानगरपालिका व मु.जे. महाविद्यालय द्वारा आयोजित जिल्हास्तरीय वक्तृत्व स्पर्धेत द्वितीय क्रमांक स्मृतीचिन्ह, प्रमाणपत्र व रोख रक्कम उ.म.वि. करंडक वक्तृत्व व वाद विवाद स्पर्धेत सहभाग.

७. मंजूर तडवी - उ.म.वि. करंडक वक्तृत्व व वादविवाद स्पर्धेत सहभाग

८. प्रदिप रमाशंकर शुक्ला - उ.म.वि. विद्यार्थीकल्याण व एन.एस.एस. द्वारा आयोजित जिल्हास्तरीय वादविवाद स्पर्धेत प्रथम क्रमांक

९. पल्लवी शिरके - भारतीय विद्यार्थी सेना जि. जळगांव आयोजित शिवसेना प्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांचे वाढदिवसानिमित्त आयोजित वादविवाद स्पर्धेत सहभाग-सांघीक तृतीय क्रमांकाचे बक्षीस.

१०. लिना कोठारी - उ.म.वि. स्तरीय युवक महोत्सव मुक्ताईनगर येथे वादविवाद स्पर्धेत सहभाग सांघीक तृतीय क्रमांकाचे बक्षीस.

प्रा. सुरेश तायडे
चेअरमन

□□□□□

वरिष्ठ जिमखाना विभाग -

शैक्षणिक वर्ष २००३-०४ मध्ये आपल्या महाविद्यालयाच्या खेळाडूंनी ७ संघ विजयी तर ६ संघांना उपविजयी स्तर मिळवून दिले. त्याची सविस्तर माहिती खालील प्रमाणे -

१) हॅन्डबॉल - मुली -

या स्पर्धा क.वा.वि. महाविद्यालय, शेंदुर्णी येथे संपन्न झाल्या. ५ संघांनी भाग घेतला होता.

मु.जे.महाविद्यालय विरुद्ध प.क.कोटेचा महाविद्यालय, भुसावळ यांच्यात अंतिम सामना झाला. यात आमच्या महाविद्यालयाचे खेळाडू कु. मनिषा पाटील, कांचन सिसोदे, कु. ममता पाटील, कु. उज्वला मालविय व कु. पल्लवी केळकर यांच्या उत्कृष्ट खेळाने सहज विजय मिळविला. यात जळगांव विभागाच्या संघात वरील सर्व खेळाडूंची निवड झाली.

२) खो-खो - मुले -

या स्पर्धा नुतन मराठा कॉलेजने आयोजित केल्या होत्या. अंतिम सामना मु.जे.महाविद्यालय विरुद्ध नुतन मराठा कॉलेज असा झाला. सदर सामना अत्यंत चुरसीचा व प्रेक्षणीय झाला. यात आमच्या महाविद्यालयाचा संघ अजिंक्य ठरला. ८ वर्षांनंतर आमचा संघ अजिंक्य ठरला हे या वर्षाचे वैशिष्ट्य होय. यात गजानन कोळी, गोपाल बाविस्कर, दिपक बनसोडे, सुरेश मराठे व दिपक महाजन यांच्या चांगल्या खेळीमुळे जळगांव विभागाच्या संघात निवड करण्यात आली.

३) खो-खो - मुली -

या स्पर्धामध्ये ९ संघांनी सहभाग घेतला. यात अंतिम सामना मु.जे. कॉलेज विरुद्ध भालोद कॉलेज यांच्यात होवून आमच्या महाविद्यालयाचा संघ अजिंक्य ठरला. कु. गौरी लाठी, कु. आशा बाविस्कर व कु. सुवर्णा पाटील यांचा खेळ अतिशय चांगला झाला. या तिन्ही खेळाडूंसह कु. लिना कोठारी व पुष्पा बोदडे या दोघांचीही जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली.

४) सॉफ्टबॉल - मुली -

या स्पर्धा श्री. सुरेशदादा अभियांत्रिकी कॉलेजने आयोजित केल्या होत्या. अंतिम सामन्यात आमच्या कॉलेजच्या संघाने डॉ. बॅंडाळे कॉलेजचा पराभव करून अजिंक्यपद मिळविले. जळगांव उ.म.वि. च्या संघात कु. मधुवंती परगावकर(भारतीय संघाची माजी

कर्णधार) कु. कांचन सिसोदे, कु. ममता पाटील, कु. शिल्पा थोरात, कु. शिरीन कुळकर्णी यांची निवड झाली.

५) व्हॉलीबॉल - मुली -

आ.म. स्पर्धा जे.टी. महाजन इंजि. कॉलेज येथे संपन्न झाल्यात. अंतिम सामना जिंकून आमचा संघ अजिंक्य राहिला. कु. वैशाली सोनवणे, कु. प्राची शहा, कु. बुलिया पुलु यांची विभागीय संघात तसेच कु. वैशाली सोनवणे हीची विभागीय संघाच्या कर्णधारपदी निवड झाली.

६) बॉल बॅडमिंटन - मुले -

या स्पर्धा क.वा.शि. महाविद्यालय, यावल येथे संपन्न झाल्यात. अंतिम सामन्यात नुतन मराठा कॉलेजचा पराभव करून आमचा संघ अजिंक्य ठरला. चंद्रकांत डोंगरे, सुनिल पाटील व अझहर मेहमूद या खेळाडूंची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली.

७) क्रिकेट -

या स्पर्धा शा.शि. महाविद्यालयाने आयोजित केल्या होत्या उपान्त्य फेरीत आय.एम.आर. च्या संघाला पराभूत करून अत्यंत चुरसीच्या सामन्यात नुतन मराठा कॉलेजच्या संघाला नमवून संघ अजिंक्य ठरला. खो-खो च्या संघाप्रमाणे ५ वर्षांनंतर अजिंक्यपद आमच्या महाविद्यालयास मिळाले. जळगांव विभागाच्या संघात महाविर मल्हारा, अमित परांजपे व आनंद बेहेडे यांची निवड करण्यात आली.

८) मल्लखांब -

या स्पर्धा वरणगांव कॉलेजने आयोजित केल्या होत्या. यात आमच्या संघाला उपविजयी स्तरावर समाधान मानावे लागले. जळगांव विभागाच्या संघात संतोष शिंदे व गोरख बारी यांची निवड झाली.

९) बॉलबॅडमिंटन - मुली -

या स्पर्धा यावल येथे संपन्न झाल्या. अंतिम

सामन्यात कोटेचा महिला महाविद्यालयातर्फे आमच्या संघाला पराभव पत्करावा लागल्याने आमचा संघ उपविजयी राहिला. जळगांव विभागाच्या संघात कु. शिल्पा थोरात व कु. वर्षा बारी यांची निवड झाली.

१०) फुटबॉल - मुले -

या स्पर्धा आमच्याच महाविद्यालयांच्या क्रीडांगणावर आयोजित करण्यात आल्या. यात १० संघांनी भाग घेतला. पिपल्स कॉलेज, भुसावळ विरूद्ध एम.जे.कॉलेज असा हा अंतिम सामना झाला. सामना फारच प्रेक्षणीय झाला. यात पिपल्स कॉलेज विजयी तर आमचा संघ उपविजयी ठरला. जळगांव विभागाच्या संघात राहुल पवार, रविंद्र पवार, किशोर पाटील, गोपाल बाविस्कर व मोहम्मद खालीद खाटीक यांची निवड झाली.

११) बास्केटबॉल - मुले -

श्री. सुरेशदादा इंजि.कॉलेजच्या मैदानावर सदर स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. या स्पर्धेत आमच्या महाविद्यालयाचा संघ दुसऱ्या क्रमांकावर असून उपविजेता ठरला. यातील मयुर लोहारी व पंकज शर्मा यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली.

१२) कबड्डी - मुली -

उत्तर महाराष्ट्र कॉलेज तर्फे सदर स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. या स्पर्धा अत्यंत चुरसीच्या झाल्या. यात आमच्या कॉलेजचा संघ उपविजेता ठरला. कु. पल्लवी केळकर, कु. नयना कोल्हे, कु. विद्या कोल्हे यांच्या उत्कृष्ट खेळामुळे यांची जळगांव विभागाच्या संघात निवड झाली.

१३) लॉन-टेनिस - मुले -

आमच्याच महाविद्यालयातर्फे सदर स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. यात आमच्या महाविद्यालयाच्या खेळाडूंनी चांगला खेळ केला तरी

संघास उपविजयी स्तरावर समाधान मानावे लागले. यात चंद्रकांत डोंगरे व श्याम अग्रवाल यांची विभागाच्या संघात निवड झाली.

विविध खेळात आंतरविभागीय संघात सहभागी झालेल्या खेळाडूंची नावे -

१. वेट लिफ्टिंग व पावर लिफ्टिंग
- सुर्यवंशी महेंद्र गोरख

२. शरीर सौष्ठव
- १) गोरख बारी,
२) संतोष शिंदे

३. हॉकी - मुले
- १) अमित तडवी,
२) मो.खालीद खाटीक,
३) पाटील किशोर शिवाजी

४. हॅन्डबॉल - मुले - निलेश चिंचोलकर
५. व्हॉलीबॉल - मुले - पाटील सुनिल पंडीत
६. मैदानी स्पर्धा - मुले/मुली

- १) कु. गौरी लाठी-८००मी. धावणे
२) कु. आशा बाविस्कर - १५००मी. धावणे
३) कु. कांचन शिसोदे - भाला फेक
४) अनवर पठाण - २० कि.मी. चालणे
५) रविंद्र सोनवणे - तिहेरी उडी

७. सॉफ्टबॉल
- तुषार गुलाबराव पाटील

आमच्या महाविद्यालयाच्या खेळाडूंनी या शैक्षणिक वर्षात अतिशय चांगला खेळ दाखवून विविध खेळामध्ये उ.म.वि. च्या संघात सहभाग नोंदविला. एकूण २५ खेळाडूंनी उ.म.वि. च्या संघाचे नेतृत्व करून

विद्यापीठ खेळाडूंच्या संख्येत उदांक गाठला.

प्रा. नारायण शंकर खडके
क्रीडा प्रमुख, वरिष्ठ जिमखाना विभाग

□ □ □ □ □

विद्यार्थी तक्रार निवारण समिती -

विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या तक्रारी जाणून घेण्यासाठी महाविद्यालयाच्या परीसरात ५ तक्रारपेट्या बसविण्यात आल्यात. प्रत्येक महिन्याच्या शेवटी तक्रारनिवारण समितीच्या सदस्यांच्या सभेमध्ये सूचना पेटीतील तक्रारी वाचून त्यांची वर्गवारी करण्यात आली. संपूर्ण तक्रारी संदर्भात मा. प्राचार्य श्री. अनिल राव यांचेशी चर्चा करून पुढील सुधारणा करण्याचे निश्चित झाले. सोईची उपलब्धता करण्यात आली.

□ मुख्य इमारतीच्या मध्यभागा ठिकाणी विद्यार्थ्यांसाठी शुध्द पेयजलाची व्यवस्था करण्यात आली.
□ विद्यार्थी वसतिगृहाच्या इमारती आणि मेसच्या मोकळ्या जागेत मुत्रालयाची व्यवस्था करण्यात आली.
□ महाविद्यालयाच्या कॅन्टीनच्या वास्तूचे अत्याधुनिकरण केले गेले.

□ महाविद्यालयाच्या बगीच्यामध्ये विद्यार्थी-विद्यार्थीनींसाठी विश्रांतीच्यावेळी बसण्याची व्यवस्था केली गेली.

□ वाणिज्य शाखेच्या इमारतीमध्ये पेयजल, टॉयलेट यांचे आधुनिकरण करण्यात आले.

□ विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या आवश्यकतेनुसार मल्टीजीमसाठी स्वतंत्र इमारतीचे बांधकाम सुरुवात केली गेली.

□ विद्यार्थीवर्गाच्या सांस्कृतिक कार्यक्रमांसाठी असलेल्या कॉन्फरन्स हॉल चे आधुनिकरण करण्यात आले.
□ नविन विद्यार्थ्यांच्या माहितीसाठी महाविद्यालयाच्या परिसरात नकाशा आणि पाथफाईंडर्स ची व्यवस्था करण्यात आली.
□ पोस्टग्रेज्युएट बिल्डींगमधील कुलरची दुरुस्ती करण्यात येवून पेयजल व्यवस्थेत सुधारणा करण्यात आली.
□ संगणकशाखेच्या विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या अपेक्षेनुसार मुख्यइमारतीमध्ये स्वतंत्र EMDC लॅबची व्यवस्था करण्यात आली.
□ वसतिगृहातील विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या निवासीखोल्यांमध्ये इंटरकॉम आणि फोन ची सुविधा पुरवीण्यात आली.
□ विद्यार्थ्यांच्या वैद्यकीय तपासणीसाठी, तसेच वैद्यकीय सुविधेसाठी स्वतंत्र हेल्थसेंटरची सुविधा नियमित स्वरूपात सुरु केली गेली.
□ विद्यार्थी-विद्यार्थीनींच्या कलागुणांच्या विकासासाठी नाट्यशास्त्र विभागातील विद्यार्थ्यांना आवश्यक सुविधा देण्यात आल्या.
□ विद्यार्थी वर्गाच्या ज्येष्ठ विभागात सुध्दा पुस्तकपेढी ची व्यवस्था करण्यात आली.

ए.पी. चौधरी
चेअरमन

□ □ □ □ □

जीवसायन शास्त्र विभाग -

शैक्षणिक सहली -

१) टी.वाय.बी.एस्सी. च्या विद्यार्थ्यांची

शैक्षणिक सहल डॉ.पी.एन. पाटील, यांच्या अद्यावत पॅथॉलॉजी लॅबोरेटरीज येथे दि. २०,२१,२२ डिसेंबर २००३ रोजी आयोजित करण्यात आली होती. त्यामध्ये ब्लड, युरीन यांची कॉम्प्युटराईज्ड उपकरणांद्वारे सर्व प्रकारच्या चाचण्या घेऊन त्याचा अहवाल कसा तयार केला जातो. या विषयी मार्गदर्शन करण्यात आले. प्रा.डॉ. संजिवनी भालसिंग, प्रा.सौ. मनिषा चालय, प्रा.रश्मी कुलकर्णी यांनी त्यामध्ये सहभाग घेतला.

२) टी.वाय.बी.एस्सी. व एम.एस्सी. विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल १ जूनवारी २००४ या दिवशी कृषि विज्ञान केंद्र पाल यादिकाणी आयोजित केली होती. यामध्ये ४० विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.

आवारातील केरकचऱ्या पासून गांडूळ खत निर्मिती प्रकल्प कसा राबविला जातो याचे सखोल प्रात्यक्षिक करून दाखवण्यात आले. गांडूळ खत तसेच गांडूळ पाणी यांचा वापर सध्याच्या युगात वाढला आहे. जमिनीची सुपिकता वाढवण्यासाठी याचा फारच फायदा होत असल्याचे त्यांनी मत व्यक्त केले.

मोठ्या प्रमाणात दुर्मिळ अशा औषधी वनस्पतींची लागवड करणे, जतन करणे व जोपासना करण्याचे महत्वाचे काम या कृषि केंद्राकडून केले जाते. सायट्रोलुना, धवना, शतावरी, कोरफड, अक्कलकरा, गुग्गुल, अर्जुन सादडा, व रोशा या दुर्मिळ औषधी वनस्पतींची लागवड केली जाते.

रोशा या औषधी वनस्पतीपासून सुगंधीत तेल निर्मिती प्रकल्प राबविला जातो. त्या प्रकल्पाची ओळख उपकरणे, पद्धती यांची सखोल माहिती दिली. सहलीचे आयोजन प्रा.डॉ. संजिवनी भालसिंग, प्रा.रश्मी कुलकर्णी व प्रा. आराधना सिंग यांनी केले.

३) एम.एस्सी. विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल ९ फेब्रुवारी २००४ या दिवशी जळगांव जिल्हा सहकारी

दूध उत्पादक संघ, जळगांव तसेच जैन इरिगेशन सिस्टीम लिमिटेड जळगांव येथील जैन अँग्री पार्क व जैन फुड पार्क येथे आयोजित करण्यात आली होती. ४० विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. त्यांच्या समवेत प्रा.डॉ. संजिवनी भालसिंग, प्रा. गिता तळले, प्रा. रश्मी कुलकर्णी हे होते. मिल्क प्रोसेसिंग, मिल्क प्रॉडक्ट्स, प्रिझरवेशन, वायोकेमीकल टेस्टिंग, पॅकेजिंग या विषयी सखोल मार्गदर्शन करण्यात आले. विविध उपकरणांची माहिती व त्यांची क्षमता याचेही ज्ञान विकास फेडरेशन, जळगांव येथे भेट दिल्याने समजले. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रसिद्ध असलेले जैन गुपला भेट देण्यात आली. विविध प्रकारच्या करण्यात येणाऱ्या उत्पादनांची प्रथम माहिती घेण्यात आली. ओसाड माळरानाचे योग्य ठिबक सिंचनाने कशी हिरवीगार होतात हे आंबा, पेरू लागवडीचे प्रत्यक्षात पाहाण्यास मिळाले. वनस्पती उती संवर्धन या नविन जैवतंत्रज्ञाने उत्पादित केळींची पाहणी केली. कांदा, लसूण, पालेभाज्या सतत वर्षभर कोरड्या अवरथेत मिळण्यासाठी हायड्रेशन प्लॅन्ट राबवला जातो. आंबा व पेरू यांच्यापासून पल्स निर्मिती साठी फूड प्रोसेसिंग प्लांट राबविला जातो. त्याचे सखोल मार्गदर्शन मिळते. **व्याख्यान -**

१) जैवरसायनशास्त्र व सूक्ष्मजीवशास्त्र विभागातर्फे दि. २०/९/२००३ शनिवार रोजी जळगांव येथील अनुयश मधुमेहाचे संचालक व मधुमेह तज्ञ डॉ. रविंद्र नांदेडकर यांचे मधुमेहासार्ग (वनस्पतिजन्य) औषध निर्मिती एक नवा ह्ब्टीकोन या विषयावर व्याख्यान झाले. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य प्रा.डॉ. एस.एस. राणे हे होते. डॉ. रविंद्र नांदेडकर यांनी प्रामुख्याने मधुमेह होण्याची कारणे, त्याचे प्रकार, लक्षणे व त्यावरील करावयाचे संभाव्य उपाय या मुद्यांवर आधारित अतिशय मौलिक

माहिती सांगितली. प्रास्ताविक व सूत्रसंचालन प्रा.सौ. सोनाली काळकर, परिचय प्रा.डॉ. संजिवनी भालसिंग यांनी तर आभार प्रदर्शन प्रा.केतन नारखेडे यांनी केले. या व्याख्यानास पदवी व पदव्युत्तर विभागातील विद्यार्थी तसेच अनेक प्राध्यापक उपस्थित होते.

२) जैवरसायनशास्त्र व सूक्ष्मजीवशास्त्र विभागातर्फे भारत सिरम इंडस्ट्रीज, ठाणे, मुंबई येथील मॅनेजर डॉ. राजीव महाजन यांचे Advances in Biopharmaceutical Products या विषयावर जानेवारी २००४ व्याख्यान झाले. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य प्रा. एम्.डी. बोंडे हे होते. डॉ. राजीव महाजन यांनी कंपनीमध्ये सध्या जैवीक तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून औषधी निर्मिती करणे, त्याचे उत्पादन जास्त प्रमाणात मिळवणे, उत्पादनाची क्वालीटी टेस्टिंग, मार्केटींग इत्यादी मुद्यांवर मौलिक माहिती सांगितली.

प्रा.सौ. भालसिंग

□□□□□

मागासवर्गीय विद्यार्थी सहाय्यक समिती

महाविद्यालयामध्ये गठित करण्यात आलेल्या मागासवर्गीय विद्यार्थी सहाय्यक समितीचे विधीवत उद्घाटन प्रथम सत्रामध्ये दि. २ ऑगस्ट २००३ रोजी महाविद्यालयामध्ये झाले, उद्घाटक होते जळगांव दुरदर्शन केंद्राचे अधीक्षक अभियंता मा. आधिर गडपाले. या उद्घाटनाच्या कार्यक्रमांमध्येच 'आम्ही असे घडलो' या विषयावर आधारीत व्याख्यान मालेचे १ ले पुष्प श्री. आधिर गडपाले यांनी गुंफले. या व्याख्यानानंतर प्रा. सुरेश

तायडे यांनी मागास विद्यार्थ्यांना देण्यात येणाऱ्या विविध शिष्यवृत्त्या, फी सवलती बदल मार्गदर्शन केले आणि महाविद्यालयाच्या वतीने विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नांना उत्तरे दिली.

या समितीतर्फे दि. १ ऑक्टोबर २००३ रोजी निबंध लेखन स्पर्धा आयोजित करण्यात आली. या स्पर्धेचे विषय होते.

१. शिकलेल्या माणसाच्या अंगी शील व सौजन्य नसेल तर तो हिंस्र पशुपेक्षाही क्रूर व भीतीप्रद समजावा - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

२. विद्येविना मति गेली... - म. ज्योतीराव फुले

३. राजर्षी शाहू महाराज आणि सामाजिक न्याय

सदर निबंध स्पर्धा हिंदी, इंग्रजी व मराठी या तिनही भाषांमध्ये घेण्यात आली. सदर निबंध स्पर्धला प्रा.डॉ. एस.ए. बाहेकर, प्रा. ए.बी. पाटील व प्रा. देवेंद्र इंगळे ह्यांचे परीक्षक म्हणून सहकार्य मिळाले.

या निबंध लेखन स्पर्धेमध्ये यशस्वी ठरलेल्या विद्यार्थ्यांना उपप्राचार्य डॉ. एस. एस. राणे यांच्या हस्ते बक्षिसे व प्रमाणपत्रे वितरीत करण्यात आलीत. मा. वि. सहाय्य समिती व महाराष्ट्र राज्य उद्योजकता विकास केंद्र, शाखा जळगांव यांच्या संयुक्त विद्यमाने महाविद्यालयामध्ये दि. ११ फेब्रुवारी २००४ रोजी एक कार्यशाळा घेण्यात आली. या कार्यशाळेच्या उद्देश होता. विद्यार्थ्यांमध्ये उद्योग व्यवसाया प्रति जागृती निर्माण करणे. या कार्यशाळेचे उद्घाटन महाविद्यालयाचे प्राचार्य श्री. अनिल राव यांनी या कार्यक्रमाचे प्रमुख पाहुणे श्री. साहेबराव पाटील सहव्यवस्थापक जिल्हा उद्योग केंद्र, जळगांव हे होते या उद्घाटनाच्या कार्यक्रमास श्री. बी.यु. थावरे (समन्वयक महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र

जळगांव) उपप्राचार्य डॉ. एस.एस. राणे, श्री. मोकाशी एम.सी.ई.डी., औरंगाबाद यांची उपस्थिती लाभली.

या कार्यशाळेच्या समारोप उपस्थित विद्यार्थ्यांना उपप्राचार्य श्री. एम.डी. बोंडे यांच्या हस्ते प्रमाणपत्रांचे वाटप करून झाला. या कार्यशाळेच्या यशस्वीतेसाठी जिल्हा उद्योग केंद्र, उद्योजकता विकास

केंद्र, जळगांव तसेच अनेक मान्यवर प्राध्यापक मंडळींनी प्रयत्न केले.

प्रा. जे.जी. मगर

□□□□□

उच्च माध्यमिक प्रमाणपत्र परीक्षा, मार्च २००३ चा निकाल

मार्च, २००३ मध्ये झालेल्या १२ वी च्या परीक्षेचा निकाल जाहीर झाले असून मु.जे. महाविद्यालयाने आपली गौरवशाली परंपरा यंदाही कायम ठेवली आहे. व उल्लेखनीय बाब म्हणजे नाशिक विभागीय मंडळाच्या सामान्य गुणवत्ता यादीमध्ये १२ विद्यार्थी झळकले आहेत.

चौधरी सुदीप प्रकाश हा ७ क्रमांकाने उत्तीर्ण झालेला आहे. तसेच मागासवर्गीय विज्ञान शाखेच्या गुणवत्ता यादीत गावंडे विनित निरंजन व परिहार महेंद्रसिंग यशवंतसिंग हे अनुक्रमे प्रथम व द्वितीय क्रमांकाने उत्तीर्ण झाले आहे. अपंग विद्यार्थ्यांमध्ये पाटील गौरव अरुण हा बोर्डांमध्ये प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण झाला आहे. विज्ञानशाखेच्या गुणवत्ता यादीत बोंडे अपूर्वा अशोक ही ४ क्रमांकाने उत्तीर्ण झाली आहे. एकूण १२ विद्यार्थी या गुणवत्ता यादीमध्ये चमकले आहेत. व्यावसायिक गुणवत्ता यादीमध्ये ७ विद्यार्थी चमकले असून वाणिज्य विद्याशाखेत ७ विद्यार्थी मानांकित झाले आहे.

यंदा उत्तीर्ण विद्यार्थ्यांची टक्केवारी देखील वाढली असून महाविद्यालयातील शाखानिहाय टक्केवारी पुढील प्रमाणे आहे.

- १) शास्त्र शाखा - ८९ टक्के
- २) वाणिज्य शाखा - ८०.६ टक्के
- ३) कला शाखा - ५०.५७ टक्के

शास्त्र शाखेत महाविद्यालयाचे ९० टक्केपेक्षा जास्त गुण मिळवून ६५ विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले. विशेष बाब म्हणजे इंजिनिअरींग व मेडीकल ग्रुपमध्ये ९० टक्केपेक्षा जास्त गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या

११४ असून त्यांना यंदा शासकिय इंजिनिअरींग व मेडीकल कॉलेजेसमध्ये हमखास प्रवेश मिळेल अशी खात्री आहे. वाणिज्य शाखेत ७० टक्केपेक्षा जास्त गुण मिळविणारे ५४ प्रथमश्रेणीत ६९ विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले आहे तर कला शाखेत ७० टक्केपेक्षा जास्त गुण मिळविणारे ५ व प्रथमश्रेणीत ११ विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले आहे. विद्यार्थ्यांनी घेतलेली अपार मेहनत व शिक्षक-शिक्षकेतरांचे प्रयत्न हेच यशाखे खरे कारण आहे. भविष्यात हे सर्व विद्यार्थी महाविद्यालयाचे नांव मोठे करतील अशी अपेक्षा प्राचार्य अनिल राव यांनी व्यक्त केली. महाविद्यालयाचे बोर्डातील गुणवत्ता यादी पुढील प्रमाणे आहे.

विज्ञान (सामान्य गुणवत्ता यादी) जनरल मेरीट -

अ. क्र.	नांव	मेरीट क्र.	शेकडा गुण
१	चौधरी सुदीप प्रकाश	७	९३.३३
२	खडके गिरिष सतीश	८	९३.००
३	पाटील खगेंद्र प्रविण	८	९३.००
४	महाजन निलेश काशिनाथ	९	९२.६७
५	जावळे विनय डिगंबर	११	९२.३३
६	बोंडे अपूर्वा अशोक	१३	९१.८३
७	पाटील प्रियेश किशोर	१४	९१.६७
८	चोपडे अमित नरेंद्र	१५	९१.५०
९	गोवडे विनीत निरंजन	१६	९१.३३
१०	राणे पंकज कमलाकर	१६	९१.३३
११	अग्रवाल मितेश अनिल	१७	९१.१७
१२	चौधरी उदय गौरीशंकर	१९	९०.६७

विज्ञान शाखा गुणवत्ता यादी -

अ. क्र.	नांव	मेरीट क्र.	शेकडा गुण
१	बोंडे अपूर्वा अशोक	४	९९.८३
२	चोपडे अमित नरेंद्र	५	९९.५०
३	राणे पंकज कमलाकर	६	९९.३३
४	चौधरी उदय गौरीशंकर	७	९०.६७
५	जोशी गौरव विश्वास	८	९०.०५
६	परिहार महेंद्रसिंग यशवंतसिंग (मागासवर्गीय मध्ये बोर्डात २ रा)	१०	९०.१७

वाणिज्य शाखा -

अ. क्र.	नांव	मेरीट क्र.	शेकडा गुण
१	फिरके विरेंद्र डिगंबर	१	८५.६७
२	शिरुडे सुजाता सुभाष	९	८२.८३
३	दहाड मृणाल नविनचंद्र	११	८२.१७
४	काबरा प्रतिषेक विजय	१२	८२.००
५	जैन रिना प्रकाश	१३	८१.६७
६	बन्सल वर्षा रामनिवास	१४	८१.५०
७	काबरा मानसी मधुसुदन	१५	८१.३३

विषयातील विशेष प्राविण्य मिळविणारे विद्यार्थी -

अ. क्र.	नांव	विषय	गुण
१	चौधरी छाया यशवंत	संस्कृत	९५
२	पाटील खगेंद्र प्रविण	गणित	१००
३	बोंडे अपूर्वा अशोक	माहिती तंत्रज्ञान	९८
४	पाटील गौरव अरुण -अपंग विद्यार्थ्यांमध्ये नाशिक बोर्डात सर्वप्रथम		

□□□□□

या वर्षासाठी विविध शिष्यवृत्ती / पारितोषिक मिळविणारे मानकरी

अ. क्र.	पारितोषिक / शिष्यवृत्ती	तपशील	रूपये	शिष्यवृत्ती/पारितोषिक मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे नाव
१	खेर गंभीरमल पारितोषिक	सर्वोत्कृष्ट विद्यार्थी	२७५	शिसोदे कांचन गुलाबराव
२	पी.व्ही. रत्नपारखी पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला आणि विज्ञान या दोन्ही शाखातून महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	२९०	शाह प्रिया अरविंदलाल
३	डॉ. के.व्ही. पराडकर पारितोषिक	१२ वी विज्ञान या परीक्षेत जीवशास्त्र या विषयांत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	५५	भंगाळे चेतन सुरेश
४	फाऊंडर मेंबर नानासाहेब दावलभक्त पारितोषिक	१२ वी विज्ञान या परीक्षेत जीवशास्त्र (बी गुप) घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा व वैद्यकिय शाखेत प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	१२०	बोंडे अपूर्वा अशोक
५	डी. यु. वाणी पारितोषिक	१२ वी विज्ञान या परीक्षेत गणित या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	५५	पाटील खगेंद्र प्रविण
६	डी.आर. नाडकर्णी पारितोषिक	१२ वी विज्ञान या परीक्षेत महाविद्यालयात सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	५५	चौधरी सुदीप प्रकाश
७	तापीराम भगवान चौधरी रमाबाई चौधरी पारितोषिक	१२ विज्ञान या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	५५	चौधरी सुदीप प्रकाश
८	वि.वा. गंधे आणि सत्यभामा गंधे पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला(मराठी स्पे.) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	३२०	पाटील अनिल ज्ञानेश्वर
९	प्रा. म.ना. अदवंत शिष्यवृत्ती	तृतीय वर्ष कला(मराठी स्पे.) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	८०	पाटील अनिल ज्ञानेश्वर
१०	नर्मदाबाई नवलराम पाटील पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला(मराठी स्पे.) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक(अॅग्रीगेट) गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२२०	पाटील अनिल ज्ञानेश्वर
११	रामभाऊ प्रभुदेसाई पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला(मराठी प्राधान्य) द्वितीय व तृतीय वर्षातील मराठी या विषयांत गुण	११०	पाटील अनिल ज्ञानेश्वर

१२	बारजिभे शिष्यवृत्ती पारितोषिक	मिळविणारा विद्यार्थी १२ वी कला परीक्षेत इंग्रजी या विषयात महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	पाटील किरण किशोर
१३	सौ. शांताबाई पाटील शिष्यवृत्ती	उच्च माध्य.(१२वी) कला परीक्षेत सर्व प्रथम येणारा आणि याच महाविद्यालयातून प्रथम वर्ष या वर्गात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	१२५	फडणीस निवेदा दिपक
१४	तापीराम भगवान चौधरी रमाबाई चौधरी (थोरगव्हाण) पारितोषिक	१२ वी कला परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्व विद्यार्थीनींत सर्व प्रथम येणारी विद्यार्थीनी	५५	फडणीस निवेदा दिपक
१५	सौ. लीला महादेव अदवंत पारितोषिक	उच्च माध्य.(१२वी) कला या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	फडणीस निवेदा दिपक
१६	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयातून ११ वी कला या वर्गात प्रवेश घेणारा व १०वी च्या परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१२५	पाटील निलेश किशोर
१७	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) पारितोषिक	१२ वी वाणिज्य या परीक्षेत महाविद्यालयात गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष वाणिज्य या याच महाविद्यालयात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	१२५	शिरुडे सुजाता सुभाष
१८	पाटील-पोतनीस पारितोषिक	१२ वी ते पदव्युत्तर वर्गामधील उत्तम चारित्र्य व चांगली शैक्षणिक पात्रता असणारा (अपेक्षित आवश्यक नाही) महाविद्यालयीन शिक्षण घेत कॉलेज मेस मध्ये स्वतःच्या मदतीसाठी काम करणारा विद्यार्थी	११०	भालेराव गुरुदास नाना भिल्ल हिरालाल धोंडू
१९	विमल पिता भोजू चौधरी पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान(प्रधान रसायनशास्त्र) या महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारी विद्यार्थीनी	१२५	महाजन ज्योती एकनाथ
२०	महादेव काशिनाथ थत्ते पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान(केमिस्ट्री प्रिन्सिपल) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी (विदाऊट बॅकलॉग)	११०	महाजन ज्योती एकनाथ

२१	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	उच्च माध्य.(१२वी विज्ञान) या परीक्षेत महाविद्यालयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष विज्ञान वर्गात याच महाविद्यालयात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	१२५	नेमाडे प्रशांत जगन्नाथ
२२	प्रा. अं.गं. चिपळूणकर पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला(इंग्रजी) या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा व याच महाविद्यालयात एम.ए.(इंग्रजी) वर्गात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	११०	लोखंडे गणेश पंडीमत
२३	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) शिष्यवृत्ती	या महाविद्यालयात ११ वी विज्ञान या वर्गात प्रवेश घेणाऱ्या व शालांत परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१२५	चौधरी पूनम सुरेश
२४	मनुभाई देसाई पारितोषिक	या महाविद्यालयात प्रवेश घेणाऱ्यांमध्ये शालांत परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	चौधरी पूनम सुरेश
२५	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) पारितोषिक	या महाविद्यालयात ११ वी वाणिज्य या वर्गात प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये शालांत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१२५	भोळे भारती रमेश जैन करिष्मा विजय
२६	सौ. शांताबाई पाटील (हैद्राबाद) पारितोषिक	तृतीय वर्ष वाणिज्य या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	१२५	झवर नितिन मदनलाल
२७	कै. बाबुराव लेले पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या परीक्षेत इंग्रजी (आवश्यक) या विषयांत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	पाटील मोहिनी बाबुराव
२८	सौ. लीला महादेव अदवंत पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला या परीक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	पाटील पन्नालाल भाईदास
२९	शरद डी.प्रधान पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान संख्याशास्त्र(प्रधान) या परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	११०	पाटील अमोल जानकीराम
३०	डॉ. शं.रा.पुणतांबेकर पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या परीक्षेत हिंदी(प्रधान) विषय धरून सर्वाधिक गुण मिळविणारा (अग्री. मार्क्स) विद्यार्थी	२२०	सपकाळे मंगेश विठ्ठल
३१	श्री. मो.स. भावे पारितोषिक	प्रथम वर्ष वाणिज्य या वर्गातून वार्षिक परीक्षेत अर्थशास्त्र या विषयांत सर्वाधिक गुण	१००	आईदासानी गुंजन जगदीश

		मिळविसणारा विद्यार्थी		
३२	प्रा. मो.स. भावे पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या वर्गातून अर्थशास्त्र हा विशेष विषय घेऊन (द्वितीय व तृतीय वर्षातील अर्थशास्त्राचे एकूण पेपर) सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	ठाकूर हरीष सुभाष
३३	प्रा. मो.स. भावे पारितोषिक	एम.ए. अर्थशास्त्र(संपूर्णस्तर) या वर्गातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२००	बिन्हाडे रविंद्र मधुकर
३४	घन:शाम काशिराम पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.ए. वर्गात सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	५००	पाटील अमर जानू
३५	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.ए. वर्गात सर्व प्रथम येणारी विद्यार्थिनी	५००	सोमाणी पौर्णिमा रविंद्र
३६	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.एस्सी. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	५००	देशमुख देवेंद्र विनायक
३७	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.एस्सी. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थिनी	५००	नांदोडे अमेघा अशोक
३८	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.कॉम. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	५००	मणियार संदेश सुभाषचंद्र
३९	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	एम.कॉम. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थिनी	५००	नारखेडे प्रिती प्रेमचंद
४०	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.ए. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	२५०	सपकाळे मंगेश विठ्ठल
४१	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.ए. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थिनी	२५०	बिन्हाडे वर्षा विनायक
४२	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.एस्सी. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	२५०	पाटील अमोल जानकीराम
४३	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.एस्सी. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थिनी	२५०	पाटील निलीमा निवृत्ती
४४	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.कॉम. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	२५०	झवर नितिन मदनलाल
४५	घन:शाम काशिनाथ पाटील (आमोदे) पारितोषिक	बी.कॉम. वर्गात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थिनी	२५०	बनवट दिव्या प्रफुल्लकुमार

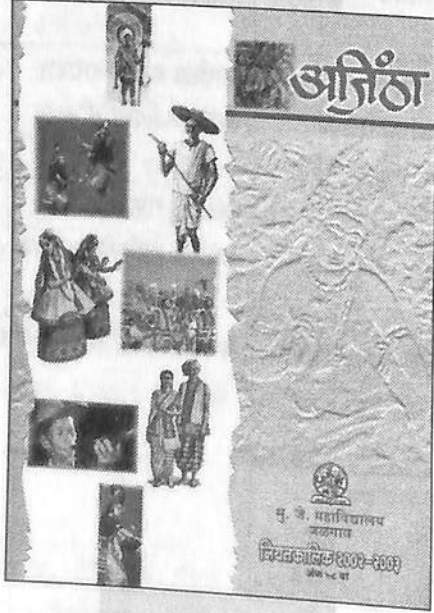
४६	सौ. स्मिता व प्रा. अरविंद ग. कर्णिक पारितोषिक	महाविद्यालयात टी.वाय.बी.एस्सी. (प्राणिशास्त्र) या विषयांत प्रथम येणारा विद्यार्थी/विद्यार्थिनी	१००	बावस्कर विठ्ठल काशिनाथ
४७	कै. शरदचंद्र दामोदर पाटील पारितोषिक	तृतीय वर्ष बी.एस्सी. वनस्पतीशास्त्र (प्रमुख) या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी / विद्यार्थिनी	२००	पाटील प्रणिता किसन
४८	प्रा. एल.एन. पाटील पारितोषिक	बी.एस्सी.(केमिस्ट्री प्रिन्सिपल) या विषयांत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा / येणारी विद्यार्थी / विद्यार्थिनी व याच महाविद्यालयात एम.एस्सी. (ऑग्येनिक केमिस्ट्री) या वर्गात घेणारा / घेणारी	५००	महाजन ज्योती एकनाथ
४९	गुरु-मातृ-पितृ स्मृती एम.डी. वाणी पारितोषिक	विद्यार्थी / विद्यार्थिनी इ.१२ वी सायन्समध्ये महाविद्यालयातून सर्व	१००	चौधरी सुदीप प्रकाश
५०	कै. छोटू शेनफडू मराठे कै. ज्ञानेश्वर नरसिंग पाटील पारितोषिक	प्रथम येणारा विद्यार्थी टी.वाय.बी.ए.(इतिहास) प्रमुख विषयांत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	ठोंबरे दिपक गोविंदराव
५१	कै. प्रा. एस.डी. सिरसीकर पारितोषिक	महाविद्यालयात भूगोल या विषयात तृतीय वर्षी विशेषस्तरावर सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२००	बिन्हाडे वर्षा विनायक
५२	कै.सौ. पार्वताबाई पारितोषिक	पदव्युत्तर एम.ए.(भाग १ व भाग २) मिळून संस्कृत विषय घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	माळी मंदार पांडूरंग
५३	कै.सौ. पार्वताबाई पारितोषिक	पदव्युत्तर एम.ए.(भाग १ व भाग २) मिळून मराठी विषय घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	पाटील अमर जानू
५४	कै. शंकरराव कुळकर्णी पारितोषिक	पदव्युत्तर एम.ए.(भाग १ व भाग २) मिळून हिंदी विषय घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	बारी दिपक रमेश
५५	कै. शंकरराव कुळकर्णी पारितोषिक	पदव्युत्तर एम.ए.(भाग १ व भाग २) मिळून इंग्रजी विषय घेऊन सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	१००	सोमाणी पौर्णिमा रविंद्र

५६	सौ. जिजाबाई शालीग्राम पारितोषिक	१२ वी कला शाखेतील मराठी या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२००	फडणीस निवेदा दिपक खडसे प्रिया नरहरी
५७	प्रा. शालीग्राम नवलराम पारितोषिक	एम.ए.(मराठी स्पेशल) या वर्गात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	३००	पाटील अमर जानू
५८	कै. श्रीधर महादेव गोखले यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ पारितोषिक	बी.सी.जे. परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२५०	पिले हर्षा रमेश
५९	कै. श्रीधर महादेव गोखले यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ पारितोषिक	एम.सी.जे. परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२५०	जाधव मोनालिसा विश्वास
६०	प्रा. पी.जी. अभ्यंकर गौरव समिती पारितोषिक	बी.कॉम. परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२००	झवर नितिन मदनलाल
६१	प्रा. पी.जी. अभ्यंकर गौरव समिती पारितोषिक	एम.कॉम. परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	३००	मणियार संदेश सुभाषचंद्र
६२	प्रा. श्रीरंग राजे स्मृती पारितोषिक	एफ.वाय.बी.कॉम. परीक्षेत इन्ट्रॉडक्शन टू कॉम्प्युटर अँड क्वान्टिटेटीव्ह मेथड या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२५०	सोनी नैनेश विवेकानंद
६३	प्रा. श्रीरंग राजे स्मृती पारितोषिक	एस.वाय.बी.कॉम.परीक्षेत कॉम्प्युटर ऑप्लिकेशन अँड बिझिनेस कम्युनिकेशन या विषयांत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२५०	मुंदडा पूजा रमेश
६४	प्रा. श्रीरंग राजे स्मृती पारितोषिक	टी.वाय.बी.कॉम. परीक्षेत कॉम्प्युटर ऑप्लिकेशन अँड कॉम्प्युटेटीव्ह स्कील या विषयांत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	२५०	पाजनिगरा दिलशाद देव
६५	कै.सौ. सरोज देशमुख वार्षिक शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयातील गरीब, हुशार आणि होतकरु विद्यार्थी	१२५०	जावळे दिनेश कृष्णा
६६	कै.सौ. सरोज देशमुख वार्षिक शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयातील गरीब, हुशार आणि होतकरु विद्यार्थीनी	१२५०	परमार रिझवाना गुलाम हुसैन
६७	कै. के.यु. जोशी स्मृती शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयातील ११ वी ते पदव्युत्तर वर्गापर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या गरीब, हुशार विद्यार्थ्यांसाठी	२५००	चव्हाण सुभाष काशिनाथ निकुंभ रविंद्र गंगाराम

६८	कै. रमाबाई रघुनाथ याज्ञिक यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ पारितोषिक	टी.वाय.बी.ए. परीक्षेत(आवश्यक) इंग्रजी विषयात सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी	५००	पाटील मोहिनी बाबुराव
६९	कै. माधुरी लक्ष्मण लोखंडे यांच्या स्मृती प्रित्यर्थ पारितोषिक	टी.वाय.बी.ए.एस्सी. (मायक्रोबॉयॉलॉजी) विषयात सर्व प्रथम येणारी विद्यार्थीनी	२५०	कुलकर्णी सोनल नंदकिशोर
७०	कै. भाईसाहेब स्मृती पारितोषिक	टी.वाय.बी.ए. अर्थशास्त्र स्पेशल विषय घेऊन सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	५००	ठाकूर हरीष सुभाष
७१	कै. भाईसाहेब स्मृती पारितोषिक	एम.ए. अर्थशास्त्र परीक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	५००	विन्हाडे रविंद्र मधुकर
७२	कै. दामोदर भास्कर गाडगीळ पारितोषिक	एफ.वाय.बी.ए. वर्गात आवश्यक इंग्रजी या विषयात सर्व प्रथम येणाऱ्या विद्यार्थ्यांस व विद्यार्थीनीस विभागून	२५०	पाटील वसंत नामदेव कोठारी लिना श्रीकांत
७३	कै. दामोदर भास्कर गाडगीळ पारितोषिक	टी.वाय.बी.ए. वर्गात इंग्रजी स्पेशल या विषयात सर्व प्रथम येणाऱ्या विद्यार्थ्यांस व विद्यार्थीनीस विभागून	२५०	लोखंडे गणेश पंडीत पाटील मोहिनी बाबुराव
७४	श्रीमती कांताबेन व पार्वतीबेन दोशी मेमोरिअल फाऊंडेशन पारितोषिक	बी.कॉम. परीक्षेत सर्व प्रथम येणारी विद्यार्थीनी	५००	बनवट दिव्या प्रफुल्लकुमार

“अजिंठा” सन २००२-०३ ला विविध पुरस्कार

अजिंठा नियतकालिक सन २००२-०३ ला उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ स्तरावरील स्पर्धेत एकूण सहा विविध पुरस्कार प्राप्त झाले. यामध्ये -

- १) उत्कृष्ट मराठी कथा प्रथम पारितोषिक.
कथा - आघात, कु. प्रणीता किसन पाटील
 - २) उत्कृष्ट हिंदी कथा - द्वितीय पारितोषिक.
कथा - परोपकार, श्री. प्रशांत सोनवणे
 - ३) तृतीय पारितोषिक.
कथा - ईर्ष्या, कु. भावना झवर
 - ४) उत्कृष्ट इंग्रजी कथा प्रथम पारितोषिक.
कथा - Faith, कु. पूर्णीमा सोमाणी
 - ५) उत्कृष्ट इंग्रजी कविता द्वितीय पारितोषिक.
कविता - The mates in mates, श्री. देव भागवत
 - ६) उत्कृष्ट वैचारीक लेख द्वितीय पारितोषिक.
२१वी शताब्दी के साहित्य में नारी की भूमिका,
कु. संध्या साळवे.
- सर्व पारितोषिक विजेत्या विद्यार्थ्यांचे हार्दिक अभिनंदन.

प्रा.डॉ. गौरी राणे
संपादक अजिंठा २००२-०३

□□□□□

प्राध्यापकांचे वैयक्तिक योगदान

प्रा.डॉ.सौ. गौरी राणे
(डिपार्टमेंट ऑफ बोटनी)

- 1) Books Published -2
 - a) SYBSc Botany Paper I angiosperm Taxonomy, Gymnosperms & Paleobotany and
 - b) SYBSc Botany Paper II plant physiology & Applied Botany.
- 2) Presented a poster on "Fungi Associated with library dust in Jalgaon" in National conference on Aerobiology. The poster won the award of Best Poster of the session. This congerence was held at Vishva Bharti University, Shanti Niketan West Bengal on 9-11th December 2003.
- 3) Presented a poster on "Species diversity of Penicillium isolated from soils of Jalgaon district" in National symposium on recent advances in Management of plant diseases Technology Development & Applications held at Post Graduate reserch centre Modern College Pune on 20th & 21st December 2003. The member of organising commitee of the same conference.
- 4) Participated in syllabus framing workshop of TYBSc. Botany held at D.N.college Faizpur on 26th & 27th December 2003.
- 5) ऑगस्ट २००३ मध्ये एलिट ज्युनिअर चेंबर तर्फे घेण्यात आलेल्या दर्शन माझ्या कला कौशल्याचे या स्पर्धेत प्रथम पारितोषिक सात मिनीटात चार उत्कृष्ट पुष्परचना सादर केल्या बद्दल मिळाले.

- ६) मैफ ल ग्रुप जळगांव तर्फे आयोजित विविध स्पर्धांमध्ये कथाकथन स्पर्धेचे परीक्षक म्हणून काम पाहीले. याच विविध स्पर्धांच्या बक्षीस वितरणास प्रमुख अतिथी म्हणून उपस्थिती.
- ७) लोकमत सखी मंच व माहेश्वरी किशोरी मंडळ यांनी आयोजित केलेल्या दिवाळी विशेष कार्यक्रमांतर्गत 'पुष्परचना' या विषयावर प्रात्यक्षिकांसह मार्गदर्शन.
- ८) पोलीस ऑफीसर्स वाईव्हज् असोसिएशन तर्फे आयोजित वक्तृत्व स्पर्धेत परीक्षक म्हणून काम पाहिले.
- ९) जानेवारी २००४ मध्ये जळगांव गार्डन क्लब तर्फे घेण्यात आलेल्या पुष्प प्रदर्शन व विविध स्पर्धांमध्ये मास्टर्स इन फ्लॉवर अरेंजमेंट हा विशेष पुरस्कार प्राप्त.
- १०) University grant commision, New Delhi has selected for research award 3 years duration & award amount is Rs. 4,00,000/- to project titled 'Investigation of Soil Fungi From Khandesh Region of Maharashtra.'

प्रा.सुरेश नामदेव तायडे
(हिंदी विभाग)

- १) खान्देश कॉलेज एज्यु. सोसा. संचलित - गुरुवर्य परशुराम विठोबा पाटील प्राथमिक विद्यामंदीर, जळगांव या शाळेच्या पालक शिक्षक संघात कार्यकारीणी सदस्य म्हणून निवड झाली. (६/८/२००३)
- २) गुरुवर्य परशुराम विठोबा पाटील प्राथमिक विद्यामंदीर, जळगांव येथे 'शिक्षक दिना' निमित्त भाषण. दि. ५/९/२००३
- ३) बारी समाज माध्यमिक विद्यालय, शिरसोली ता.जि.जळगांव येथे 'हिंदी दिवसा' निमित्त भाषण, प्रमुख अतिथी म्हणून उपस्थिती. - दि. १५/९/०३

- ४) जळगांव शहर महानगरपालिका शिक्षण मंडळातर्फे वार्ड समिती घोषित करण्यात आली. वार्ड क्र. ८ मध्ये समिती सदस्य म्हणून निवड. दि. १७/१०/२००३
- ५) आकाशवाणी जळगांव केंद्र येथे चर्चा-शिक्षण व्यवस्था और विविध समस्याएँ या विषयावर चर्चेत भाग. दि. २८/११/०३
- ६) भगिरथ इंग्लिश स्कुल जळगांव या शाळेच्या पालक-शिक्षक संघात कार्यकारीणी सदस्य म्हणून निवड. दि. ३१/१२/०३
- ७) 'पद्मपाणी' बहुउद्देशीय संस्था उपाध्यक्षपदी निवड.
- ८) फुले शाहू आंबेडकर साहित्य मंच, जळगांव सल्लागारपदी-निवड.
- ९) कला वाणिज्य महाविद्यालय बामखेड, ता. शहादा, जि. नंदुरबार येथे द्वितीय वर्ष कला सामान्य पाठ्यक्रमावर चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले. त्यात "जॉर्ज पंचम की नाक"- सर्वांगीण मूल्यांकन ह्या विषयावर शोध निबंध सादर केला.
- १०) इंदौर(म.प्र.) येथील अनोखा-विश्वास ह्या वर्तमान पत्र-ग्रुप ने प्रथम अखिल भारतीय प्रतिभा सम्मान पुरस्काराचे आयोजन केले होते. त्यात "म. ज्योतीबा फुले शिक्षाविद" हा पुरस्कार प्राप्त झाला. ह्या पुरस्काराचे वितरण इंदौर येथील रविंद्र नाट्यगृहात दि. ४/२/०४ रोजी करण्यात आले. सदर पुरस्कार श्रीमती स्वराज ग्रोवर (राष्ट्रपती समाजसेवा पुरस्कार प्राप्त समाजसेवीका) यांचे हस्ते मिळाला.
- १) सांजफूल या भागवत सूर्यवंशी यांच्या कविता संग्रहाचे प्रकाशन समारंभात विशेष अतिथी म्हणून समीक्षात्मक भाषण. दि. २८/४/०३

डॉ. किरसन पाटील
(मराठी विभाग)

- २) बालसंस्कार केंद्र, यावल या संस्थेच्या रौप्यमहोत्सव प्रसंगी प्रमुख अतिथी म्हणून उपस्थिती, स्मरणिका प्रकाशन. दि. ११/५/०३
- ३) आकाशवाणी जळगांव, शब्द अमृताचे कार्यक्रमात भाषण 'पहिला पाऊस' (नातं पावसाचं-सर्जनाचं !). दि. ६/६/०३
- ४) उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ विद्यार्थी कल्याण विभागात राष्ट्रीय सेवा योजना अंतर्गत व्यक्तिमत्व विकास शिबीरात भाषण - वेळेचे नियोजन:यशाचा मूलमंत्र. २५/६/०३
- ५) मराठी बोली साहित्य महामंडळाच्या कार्यकारिणीची सभा(मु.जे.महाविद्यालयात श्री. हरिश्चंद्र बोरकर आणि सदस्यांची भेट). दि. १५/८/०३
- ६) उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ आणि पुणे विद्यापीठ संयुक्त विद्यमाने आयोजित नेट/सेट परीक्षा मार्गदर्शन वर्ग - घटक तीन साठी लोकसाहित्य या विषयावर भाषण. दि. ३०/१२/०३
- ७) जळगांव जिल्हास्तरीय साहित्य संमेलन, एरंडोल साहित्य संमेलन व परिसंवाद सहभाग. दि. ८/२/०४
- ८) पी.ओ.नाहटा वाणिज्य आणि कला, विज्ञान महाविद्यालय, भुसावळ येथे. एम.ए. मराठीच्या विद्यार्थ्यांना 'लोकसाहित्य' या विषयावर मार्गदर्शन. दि. २२/२/०४
- ९) मराठी बोली साहित्य महामंडळाचे पहिले बोली साहित्य संमेलन मोझरी(गुरुकुंज-अमरावती) येथे संपन्न त्यामध्ये कविसंमेलनाचे अध्यक्षस्थान भूषवले आणि 'माझ्या बोलीचा मराठीच्या विकासातील सहभाग' या विषयावर परिसंवादात भाषण.
- १०) पृथ्वीवरील प्रतिभावंत या कवी भगवान ठग यांच्या भाषांतरित पुस्तकाचे प्रकाशन बुलढाणा येथे संपन्न. प्रमुख अतिथी म्हणून भाषण. दि. १४/२/०४

- ११) का.स.वाणी मराठी प्रगत अध्ययन संस्था धुळे येथे स्थानिक चौकशी समिती सदस्य म्हणून भेट. दि. ८/४/०४
- १२) उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ वार्षिक अहवाल समिती सदस्य व प्रकाशन मंडळाचे सदस्य म्हणून कार्य.
- १३) म.रा. माध्य व उच्चमाध्य. शिक्षण मंडळ पुणे यांच्या मराठी अभ्यास मंडळ सदस्यपदी कार्य. पुनर्रचित अभ्यासक्रमात संवाद कौशल्य या घटकाचा समावेश करण्यासाठी प्रयत्न.
- १४) राज्यमराठी विकास संस्था, मुंबई यांच्या ग्रामीण-दलित साहित्य कोश समिती तज्ञ सदस्य म्हणून कार्य.
- १५) मराठी बोली साहित्य महामंडळ, नागपूर या संस्थेच्या उपाध्यक्ष पदी नियुक्ती.
- १६) मु.जे. महाविद्यालयाचे नॅक समितीवर सदस्य म्हणून कार्य.
- १७) य.च.म.मुक्तविद्यापीठ नाशिक प्रश्नपत्रिका पेढी शिबीरात सहभाग, समीक्षक म्हणून कार्य.
- १८) महाराष्ट्र टाईम्स मुंबई या वृत्तपत्रात 'मुलं अशी कां वागतात?' या विषयावरील लेख प्रकाशित. दि. १८/५/०३
- १९) अक्षरवैदर्भी या वाङ्मयीन नियतकालिकात जोतीरावांचा सत्यधर्म म्हणजे सर्वसमावेशक विश्वमानवाचा एकच धर्म हा लेख प्रकाशित. ऑक्टो., नोव्हें. डिसें. ०३
- २०) लोकमत दिवाळी अंक ०३ या नियतकालिकात अनुबंध परंपरेचा ध्यास परिवर्तनाचा लेख प्रकाशित.
- २१) मेघ नाचत चालले या बी.डी. शिंदे यांच्या कविता संग्रहाची प्रस्तावना लिहीली.

- २२) कूड या अशोक कौतिक कोळी यांच्या ग्रामीण कथा संग्रहावरील समीक्षा लेख दै. लोकमत (मंथन) प्रकाशित.
- २३) लोक-कल्याणी या मासिकात ललित निबंध नातं पावसाचं - सर्जनाचं ! हा लेख प्रकाशित. जुलै ०३
- २४) तहान-स्वरूप आणि समीक्षा या पुस्तकाचा परिचयात्मक समीक्षालेख दै. देशदूत(शब्दगंधा) प्रकाशित.
- २५) अक्षर वैदर्भी अमरावती या वाङ्मयीन नियतकालिकात शोधनिबंध लोकपरंपरेतील मुंजोबा : वृक्षपूजा आणि पर्यावरण जाणीव प्रकाशित. जानेवारी २००४

Dr. A.S. Bhole

- 1) Attended and presented paper at 25th IIG Meet at Varanasi on Nov. 2003 Title of the paper Environment and level of literacy in Jalgaon district : A Case study of Yawal Tahsil" Joint authorship with Dr. Shailaja Bhangade.
- 2) Attended and presented paper at national seminar held at Osmaniya University Hyderabad on March 2004. Title of the paper "Social Development of Human Resources in Jalgaon District Maharashtra". Joint authorship with Dr. Shailaja Bhangale.
- 3) Submitted major research project to University grant commission New Delhi "Role of Environment on Tribal Development in Jalgaon District Maharashtra".
- 4) Research paper published in national level special assistance programme volume at Delhi University title is "Role of Community participation in rainwater harvesting programme in Jalgaon District Maharashtra" in March 2003.

J.N. Chaudhari

(Dept. of Mathematics)

- 1) Research paper published.
Title of paper : Some remarks on semirings
Title Journal : Radovi Mathematic(The Australian Journal of Mathematics)
Month & year: Nov. 2003
- 2) A conference of the Indian Mathematical society is attended from 26th Nov. 2003 to 29th Nov. 2003 at Lucknow.
- 3) Three books published at S.Y.B.Sc. NMU Jalgaon.
- 4) Worked as a Resource person at Retrasher course in Mathamatics held at NMU Jalgaon From 10/3/04 to 30/3/04.

Pro. Prashant J. Sharma

(Service Project Officer)

MITCON(Maharashtra Industrial & Technical Consultany Ltd. Pune) is faulty Improvement Programme at Jalgaon. Paper presentation at 56th All India Commerce Conference, held at North Maharashtra University, Jalgaon.
Title - "Usefulness of Commerce Education in generation of Employment opportunities"

Dr.Mrs.Sanjivani Bhalsing

- 1) Attended the National seminar on recent development in the field of life sciences, sponsored by UGC(cosip scheme) organised by Dhanaji Nana Mahavidyalaya, Faizpur,Jalgaon, on 12 Aug. 2004.
- 2) Participated in the workshop on 'Intellectual property

Rights with special reference to Patents' sponsored by TIFAC, DST(Govt. of India) and S & T Cell (Govt. of Maharashtra) organised by North Maharashtra University, Jalgaon on 9 Jan 2004.

- 3) Attended C.V. Raman memorial seminar- 2004 sponsored by UGC, New Delhi, NCSTC Govt. of India and S & T Cell, Govt. of Maharashtra, organised by North Maharashtra University, Jalgaon on 28 Feb. 2004.
- 4) Participated in workshop on syllabus framing for S.Y.B.Sc. Biotechnology on 28 January 2004 at North Maharashtra University, Jalgaon.

Prof. Geeta Talele

Attended National symposium on 'Drug design and bioinformatics' sponsored and organised by Department of Biochemistry, Nagpur University, Nagpur on 20 Dec. 2003.

Prof. Rashmi Kulkarni

Attended National symposium on 'Drug design and bioinformatics' sponsored and organised by Department of Biochemistry, Nagpur University, Nagpur on 20 Dec. 2003.

□ □ □ □ □

NAAC
Steering Committee

२ ऑक्टोबर
महात्मा गांधी जयंती
कार्यक्रमाच्या भाषणापूर्वी
महात्मा गांधींचे नातू
श्री. नारायण भाई देसाई
व वंदन करतांना
श्री. लेले काका

मा. टी.एम. सिंग(मणिपूर)
यांचा स्नेहपूर्ण संवाद.
चर्चेमध्ये सहभागी
झालेले मॅनेजमेंटचे सदस्य

निसर्ग आणि मानव यांचे अतूट नाते आहे.
 निसर्गापासूनच मानवाने कलेची प्रेरणा घेतली आणि
 कलेला मानवी जीवनात महत्वपूर्ण स्थान प्राप्त झाले.
 मानवांना जोडणे, एकत्र आणणे हृदये हृदयाला मिळवणे
 हे कलेचे ध्येय आहे, कलेचा हेतु आहे.
 कला तोडीत नाही तर जोडते, हा कलेचा विशेष होय
 जागतिकरणाच्या आजच्या युगात कलेचा उपयोग
 माणसा माणसांना जोडण्यासाठी आणि
 निसर्ग व मानव यातील द्वैत दूर करण्यासाठी होईल
 तो सुदिन !

प्रकाशक:

प्राचार्य अनिल राव
 मुळजी जेटा महाविद्यालय,
 जळगाव - ४२५००२,
 दूरध्वनी: (०२५७) २२३४२८९,
 फॅक्स: २२३७३६३
 e mail: mjcjal_jal@sancharnet.in

संपादिका:

प्रा. डॉ. सी. शेला विराजदार

मुद्रक:

सातपुडा ऑफसेट प्रिंटर्स
 जी- ३८ एम.आय.डी. सी. जळगाव.
 मोबाईल : ९८२३० ९९५००

मुखपृष्ठ व सजावट :

झरोका ग्राफिक्स
 ३३, नवी पेट, युको बँक जवळ, जळगाव.
 दूरध्वनी: २२३७६३९

